

Militaire Spectator

MAANDBLAD

waarin opgenomen de officiële mededelingen van de Koninklijke Landmacht en de Koninklijke Luchtmacht

UITGAVE:

Koninklijke Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap

Secretaris: J. Hardenbol
Seringenlaan 25, 7313 CH Apeldoorn

Ledenadministratie:
K. Doormanlaan 274, 2283 BB Rijswijk

HOOFDREDACTEUR:**T. de Kruijf**

generaal-majoor der genie b.d.
p/a Inst. Defensie Leergangen MPC 16Y
Postbus 20701, 2500 ES Den Haag
Telefoon (015) 15 27 00

ADJ.-HOOFDREDACTEUR:**A. C. L. Adema**

commodore Koninklijke Luchtmacht

REDACTEUREN:**ir. J. W. van Bommel**

kolonel van de technische staf

J. M. J. Bosch

kolonel der cavalerie

drs. P. H. Kamphuis

hoofd Sectie Militaire Geschiedenis KL

F. H. Meulman

luitenant-kolonel Koninklijke Luchtmacht

drs. G. J. C. Roozendaal

brigade-generaal van de militair psychologische en sociologische dienst

BUREAUREDACTIE/PRODUKTIE:

Brasserskade 227a, 2289 PA Rijswijk
Telefoon (015) 15 27 67

ABONNEMENTEN:

f 40,-, buitenland f 50,- per jaar
Losse nummers f 4,-

ADVERTENTIES:

Giethoorn-NND
Postbus 41, 7940 AA Meppel
Telefoon (05220) 6 66 66
I.s.m. CET Reclame & Publiciteit
Rogge 19, 5521 RX Eersel
Commerciële zaken: A. H. C. Thijssen
Telefoon (04970) 1 67 89

NADRUK VERBODEN

Symposium: De toekomstige relatie tussen Duitsland en Nederland Expositie: Bevrijding in beeld	198
<i>Editoriaal:</i> Vijftig jaar vrij!	199
prof. dr. J.C.H. Blom: Grote oorzaken... Nederland en de Tweede Wereldoorlog	201
drs. C.P.M. Klep: Een gedeelde bevrijding. Het Nederlandse grondgebied in de geallieerde en Duitse strategie 1944-1945	211
drs. B. Schoenmaker: „Brute Force” tussen de dijken? Inschatting van het geallieerde militaire optreden op Nederlands grondgebied, 1944-1945	218
prof. dr. M. Horn: The Canadian army in the Netherlands	227
dr. H.J.C. Termeer: De strijd om het nieuwe leger. Rivaliteit tussen veteranen van leger en verzet in de nationale crisis van de bevrijdingsjaren 1944-1945	236
mw. drs. I. Bramsen en prof. dr. H.M. van der Ploeg: Nederlandse oorlogsgetroffenen. Psychische gevolgen 50 jaar later	246

De Koninklijke Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap houdt op donderdag 18 mei a.s., ter gelegenheid van haar 130-jarig bestaan, een symposium in de Nieuwe Kerk aan het Spui in Den Haag met de titel:

De toekomstige relatie tussen Duitsland en Nederland

Tijdens dit symposium komen de volgende aspecten aan de orde:

- een politieke beschouwing, met nadruk op de samenwerking op het gebied van veiligheid;
- een visie vanuit de economische realiteit;
- de ontwikkelingen in de relatie tussen de Duitse en Nederlandse krijgsmacht.

De minister van defensie zal het symposium openen. Inleiders zijn: dr. B. Knapen, dr. K.J. Citron, prof. dr. C.W.A.M. van Paridon, prof. dr. P.J. Welfens, luitenant-generaal P. Huysman en generaal H. Hansen. De opening vindt plaats om 10.00 uur (ontvangst vanaf 09.30 uur); het symposium wordt afgesloten om 16.30 uur.

Opgave voor deelname is mogelijk vóór 5 mei door storting van f 40,- voor niet-leden of f 25,- voor leden van de Koninklijke Vereniging en studenten, op postbankrekening 2940159 t.n.v. Koninklijke Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap, o.v.v. Themadag Den Haag.

EXPOSITIE

Bevrijding in beeld

Vijftig jaar geleden werd ons land van het nazi-juk bevrijd. Om dit te herdenken is in het Defensievoorlichtingscentrum een expositie ingericht.

Centraal daarin staan de geallieerden: onze bevrijders. Strijdkrachten uit Australië, België, Canada, Frankrijk, Nieuw-Zeeland, Noorwegen, Polen, Slowakije, Tsjechië, het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten hebben samen met Nederlandse eenheden ons land van de tirannie verlost.

Speciaal voor deze expositie maakte beeldend kunstenaar Inge Krassenburg zeven *Crayons de Couleur* (op de omslag is een deel van een „crayon” afgedrukt; een andere treft u aan op blz. 212). Als hommage aan onze bevrijders heeft zij de strijd op Nederlandse grondgebied met haar grote potloodcollages van kleur voorzien. Met een techniek, waarbij fotografisch realisme is gepaard aan zachte tinten, is zij erin geslaagd de emotie van het moment treffend weer te geven.

De tentoonstelling draagt een ingetogen karakter. Rond zes geografische thema's is een fraaie collectie authentiek materieel bijeengebracht. In bunkerachtige ruimten wordt de geschiedenis van elke bevrijdingsactie beknopt verteld, terwijl fragmenten van *Radio Oranje* en muziek uit de jaren '40 de sfeer van de laatste oorlogsmaanden tot leven brengen.

Bevrijding in beeld is een tentoonstelling van de Directie Voorlichting van het ministerie van defensie, met steun van de secties militaire geschiedenis van de krijgsmachtdelen.

De tentoonstelling is op 29 maart geopend door de minister van defensie, dr. ir. J.J.C. Voorhoeve, en is tot en met 7 juni 1995 te bezichtigen in het Defensievoorlichtingscentrum, Kalvermarkt 38 in Den Haag. Openingstijden: maandag van 12.00 tot 17.30 uur, overige werkdagen van 09.00 tot 17.30 uur.

Vijftig jaar vrij!!

Een halve eeuw na het einde van de Tweede Wereldoorlog dringt het oorlogsverleden weer in alle scherpte door in het heden.

Mei 1995 vormt het sluitstuk van acht maanden van herdenken en gedenken van vijftig jaar bevrijding van Nederland. Maanden waarin de Nederlandse samenleving in al haar geledingen, en van oud tot verheugend jong, met een opvallende betrokkenheid heeft stilgestaan bij de bezetting en herwonnen vrijheid in het Europese deel van het Koninkrijk. Over enkele maanden, in augustus 1995, worden de burger- en militaire slachtoffers van de strijd met Japan geëerd, wordt de „bevrijding” van onze landgenoten in Azië herdacht.

Wanneer we de eerste naoorlogse maanden in patria vergelijken met die in het toenmalige Nederlands-Indië springt een verschil in het oog: waar de Duitse capitulatie voor zowel burger als (geallieerde) militair een proces van normalisering inluide, van „*back to civvy street*” en wederopbouw, daar bleef in het Aziatische deel van het Koninkrijk de vrede broos en de vrijheid uit. De oorlog had als katalysator voor het nationalistisch streven naar onafhankelijkheid gefungeerd, waardoor de overgave van de Japanse troe-

pen in Nederlands-Indië geen einde maakte aan de onzekerheid, de onveiligheid of aan de confrontatie met geweld. Het onvermogen van de Nederlandse regering en samenleving, inclusief de militaire leiders, om tijdig de bakens in Indië te verzetten, leidde uiteindelijk tot een bloedige dekolonisatie-oorlog die, getuige de vaak emotionele discussies, als ons onverwerkte verleden kan worden geclassificeerd. Wanneer wij evenwel recht willen doen aan de slachtoffers van de Japanse tirannie tijdens de Tweede Wereldoorlog, dan doen we er goed aan hun nagedachtenis niet te belasten met de discussie over de (militaire) gebeurtenissen zoals die zich na 17 augustus 1945 in Indonesië hebben afgespeeld.

Een halve eeuw na het einde van de Tweede Wereldoorlog herdenken en gedenken wij de herwonnen vrijheid. We doen dat, net als in 1945, met vreugde over de overwinning op onderdrukking en geweld. We zijn dankbaar voor de offers die standvastige landgenoten en geallieerde militairen, komend van heinde en verre, voor onze vrijheid hebben gebracht. We zijn ons bewust dat uiteindelijk met militair geweld het herstel van de democratische rechtsorde moest worden afgedwongen. We beseffen dat nog steeds velen in ons midden worstelen met de eigen oorlogservaringen, of met die van hun ouders. We weten nu hoe ondervonden oorlogsgeweld een mensenleven kan tekenen, zoals meer recentelijk ook onze VN-militairen hebben gemerkt.

Een halve eeuw na het einde van de Tweede Wereldoorlog is het zinvol stil te staan bij de waarden waarvoor zovelen toen hun leven gaven. Waarden die wij nu als vertrouwd, vanzelfsprekend ervaren: vrijheid, veiligheid, rechtsstaat, mensenrechten, democratie. Waarden ook waarvan de ware betekenis pas echt doordringt, wanneer ze worden afgenomen zoals tijdens een bezetting. De mens mist immers pas iets wanneer hij het niet meer heeft. De dichter H.M. van Randwijk merkte eens op: „*Een volk dat voor tirannen zwicht zal meer dan lijf en goed verliezen, dan dooft het licht.*” Na de bevrijding was de reactie: dat nooit weer! De les van waakzaamheid was geleerd, het isolement werd verlaten en er werd voor internationale samenwerking (VN) en solidariteit (NAVO) gekozen. Veel jonge mannen en vrouwen kozen met de ervaringen van de oorlog in het achterhoofd voor de militaire professie.

Na de ineenstorting van de communistische regimes in

het oosten, en daarmee het wegvallen van een militaire dreiging, doen we er goed aan niet op onze lauweren te rusten. De bovengenoemde fundamentele waarden zijn immers geen onaantastbaar gegeven, maar moeten elke dag opnieuw bevochten, danwel worden herbevestigd. Het aantal democratische rechtsstaten vormt binnen het geheel der Verenigde Naties helaas nog steeds een minderheid. *Amnesty International* heeft ook nu nog de handen vol aan het registreren van de schendingen van de meest elementaire mensenrechten. Waakzaamheid blijft daarom geboden, waarbij we ons moeten hoeden deze niet te versmallen tot uitsluitend militaire waakzaamheid. In eigen land moeten we waakzaam zijn waar het de gezondheid van onze democratische instellingen, het behoud van de rechtsstaat en de integriteit van de overheidsdienaren betreft. Discriminatie en vreemdelingenhaat dienen actief te worden bestreden. De landen in Midden- en Oost-Europa die een moeizaam transformatieproces doormaken, verdienen onze steun, opdat de democratische rechtsstaat ook daar tot volle wasdom kan komen.

De Tweede Wereldoorlog, ook al ligt die vijftig jaar achter ons, heeft wat zingeving betreft nog niets aan kracht ingeboet. Kennis van deze zwarte episode uit onze geschiedenis kan het zicht op actuele maatschappelijke ontwikkelingen verhelderen. Kennis van de militaire operaties op Nederlands grondgebied doet burger en militair beseffen welke prijs betaald is voor herstel van de vrijheid toen men (internationaal) de waakzaamheid liet verslappen. Kennis van die operaties kan de militaire professional van nu bovendien helpen bij zijn reflectie over militair optreden in de toekomst.

Het is in dit opzicht verheugend dat de editoriale oproep uit oktober 1994 door de militair-historici van de krijgsmacht is verhoord. Met *De bevrijding van Nederland 1944-1945. Oorlog op de flank*, waarvan de minister van defensie dr. ir. J.J.C. Voorhoeve op 22 maart jl.

het eerste exemplaar in ontvangst heeft genomen, is een moderne militair-historische studie over het strijdverloop beschikbaar gekomen. Dit overzichtswerk registreert niet alleen de sobere feiten. Het wil ook aanzetten tot discussie over zaken als militaire efficiency en de kwaliteit van de commandovoering. *Lessons learned* is immers geen modeverschijnsel. Zo was aan het geallieerde expeditieleger een uitgebreide staf verbonden die zich uitsluitend bezighield met *operational research* op het slagveld. Daar waar fouten waren gemaakt, moesten die worden gesignaleerd en verwerkt. Aan Duitse zijde gold hetzelfde. De *Wehrmacht* was in de verdediging gedrongen, maar verzuimde niet de gevechtservaringen steeds opnieuw te evalueren. De kennis van het terrein werd bv. steeds aangescherpt en het belang van het delegeren van opdrachten (de *Auftragstaktik*) en een goed moreel onderkend. Het Duitse leger slaagde er mede om deze redenen in de strijd in de eindfase van de oorlog onverwacht lang te rekken. De Tweede Wereldoorlog is trouwens ook voor de huidige crisisbeheersings- en vredesoperaties relevant. Hoe grootschalig die oorlog ook was, de individuele militair en zijn peloton of compagnie bleven centraal staan. De dagelijkse wereld van de soldaat draaide doorgaans om de kameraden en de groep. Wat we nu kennen als het *buddy-systeem*, ontwikkelde zich toen uit de harde praktijk. Improvisatietalent, fysiek en mentaal uithoudingsvermogen en de kunde om plaatselijke (terrein)omstandigheden uit te buiten, werden van de militair van toen geëist, maar zijn ook nu nog onmisbare kwaliteiten.

Een halve eeuw na het einde van de Tweede Wereldoorlog wijdt de *Militaire Spectator* deze speciale editie aan de bezetting en bevrijding van Nederland. In het augustusnummer wordt eveneens aandacht geschonken aan de strijd in Azië. Zij doet dat, omdat die historische episode weliswaar vijftig jaar oud is, maar nog niets aan zeggingskracht heeft verloren.

Grote oorzaken... Nederland en de Tweede Wereldoorlog

De Tweede Wereldoorlog behoort zonder enige twijfel tot de meest gewelddadige, meest bloedige en meest destructieve oorlogen van de moderne tijd en vermoedelijk van de wereldgeschiedenis in het algemeen. Juist deze schokkende kant ervan maakt de stelling plausibel dat die oorlog dus ook grote veranderingen met zich heeft meegebracht. Grote oorzaken met grote gevolgen. Voor Nederland, waar die Tweede Wereldoorlog overigens vooral als een bezettingstijd is ervaren, is die stelling neergelegd in het spraakgebruik „voor de oorlog” en „na de oorlog”. De oorlog dus als ijkpunt in de tijd. Toen gebeurden er kennelijk wezenlijke dingen, die ook grote veranderingen brachten.

Inderdaad zijn er talrijke voorbeelden te geven van grote en kleine veranderingen, ook met betrekking tot Nederland, die direct met de Tweede Wereldoorlog samenhangen. Toch is bij herhaling eveneens opgemerkt, ook al kort na afloop van de oorlog, dat de Nederlandse samenleving tijdens de eerste decennia na de oorlog, wel erg op de vooroorlogse leek. Ook daarvoor dient zich direct een plausibele verklaring aan. De Tweede Wereldoorlog was in de eerste plaats een verdedigingsoorlog. De agressors, het nationaal-socialistische Duitsland, het fascistische Italië en het imperialistische Japan voorop, waren erop uit niet alleen de gevestigde orde in de wereld in hun voordeel te wijzigen, zij streefden tevens wezenlijke verandering in de binnenlandse politieke en maatschappelijke verhoudingen na. Juist in het verzet tegen die nagestreefde veranderingen lag wezenlijke conti-

nuititeit tussen de vooroorlogse en de naoorlogse samenlevingen besloten.

De historische werkelijkheid is weerbarstiger en gecompliceerder dan zulke sjablonen als „grote oorzaken, grote gevolgen” en „het was een verdedigingsoorlog” suggereren. Een meer precieze blik op de betekenis van de Tweede Wereldoorlog voor Nederland laat zien dat continuïteit en verandering beide, in menig opzicht nauw met elkaar verstrengeld, van betekenis waren. De balans liep daarbij zeer uiteen naar gelang het terrein waarop men die blik in het bijzonder richt en naar gelang men de korte of de wat langere termijn op het oog heeft. Voor een goed begrip is het bovendien van belang te bedenken dat de vooroorlogse samenleving geen statische of volkomen stagnerende was, maar een maatschappij met eigen dynamiek die in allerlei opzichten ontwikkelingen doormaakte. Veranderingen hoeven dus niet per se het gevolg van de Tweede Wereldoorlog (alleen) te zijn. Zij kunnen ook heel goed uit de dynamiek van de vooroorlogse samenleving voortgekomen zijn en dus eerder een teken zijn van continue ontwikkeling, dan van de veranderende invloed van de bezettingstijd. Maar ook wanneer de oorzaken van veranderingen niet in deze oorlogsjaren gezocht moeten worden, ging er soms wel een versterkend of versnellende effect van uit.

Politieke en maatschappelijke vernieuwing?

De redevoering waarmee minister-president W. Schermerhorn op 27 juni 1945 het na de bevrijding nieuw gevormde kabinet presenteerde stond in het teken van Herstel en Vernieuwing:

Herstel van al hetgeen ons volk voor zijn materiële bestaan nodig heeft, herstel ook van alles en van alle instellingen, die ons geestelijk klimaat bepaalden en die ons volk dierbaar waren. Daarbij tegelijk de ver-

* Dit essay formuleert opnieuw de opvattingen van de auteur over dit onderwerp, waarover hij voor het eerst in 1977 en sindsdien herhaaldelijk publiceerde. Voor uitvoeriger en voor sommige onderwerpen gedetailleerdere uiteenzettingen, zie onder meer J.C.H. Blom, *Crisis, Bezetting en Herstel. Tien studies over Nederland 1930-1950*. Den Haag (1989) en J.C.H. Blom, „Nederland sinds 1830” in J.C.H. Blom en E. Lamberts (red.) *Geschiedenis van de Nederlanden*. Amsterdam (1994)419-496. In deze publikaties staan ook ruime verwijzingen naar andere literatuur en bronnen.

nieuwing, in welk woord uitgedrukt wordt, dat in ons nationale leven op allerlei punten ook tekorten werden gevoeld, die verlangens hebben gewekt en de wil tot verbetering hebben gesterkt.

Daarmee formuleerde hij de verre gaande plannen tot vernieuwing van staat en maatschappij, die in de bezettingstijd in allerlei kring waren gegroeid, zij het in nogal terughoudende bewoordingen. Schermerhorn was zelf een van de meest vooraanstaande figuren van de Nederlandse Volksbeweging (NVB), die de belichaming vormde van een bepaald type streven naar vernieuwing. Doorbreking van de opvallende rol die levensbeschouwing als scheidend element in de Nederlandse samenleving speelde stond daarbij centraal. Tegenwoordig spreken wij in dat verband over verzuiling en ontzuiling, woorden die toen nog niet algemeen gangbaar waren. *Doorbraak* was toen de kernachtige uitdrukking voor het streven van de NVB. Het verlangen naar doorbraak wortelde in de gevoelens van onbehagen over de weinig slagvaardige manier waarop in de jaren '30 de diepgaande sociale gevolgen van de economische depressie werden aangepakt, over het gebrek aan saamhorigheid en maatschappelijk verantwoordelijkheidsgevoel dat daarbij was gebleken. Toen, in de jaren '30, was dit streven nog weinig toegespitst en had het weinig invloed in de concrete politiek. In de bezettingstijd daarentegen won het idee, dat de vooroorlogse verhoudingen niet meer terug dienden te keren, fors terrein. In zekere zin kan men het succes van de Nederlandse Unie in het begin van de bezettingstijd toeschrijven aan de toen sterk gevoelde behoefte aan de opbouw van een nieuw en beter Nederland. Onder de indruk van de snelle ineenstorting van het Nederlandse leger en in het verlengde daarvan van de bestaande politiek-maatschappelijke orde, was de drang iets te ondernemen sterk. „Oude vormen en gedachten” leken daarbij te hebben afgedaan. Later ging de, deels illegaal gevoerde, gedachtenwisseling vooral over de naoorlogse samenleving. Behoud van de naar men meende tijdens de bezettingstijd zo gegroeide nationale saamhorigheid en van het verhoogde zedelijk besef, stonden hoog op de agenda. Terugkeer van de verzuilde verhoudingen, van de hokjes- en schotjesgeest en van de maatschappelijke verbroekeling stonden daarentegen haaks op die ideeën.

„Politiek” en „omroep” lieten dit streven het duide-

lijkst zien. Als het aan de NVB en de aanhangers van de doorbraakgedachte lag, kwamen noch de oude politieke partijen noch de vooroorlogse omroeporganisaties terug. In plaats daarvan moest er een (bij voorkeur) tweepartijstelsel komen met een meer vooruitstrevende en een meer behoudende partij en een nationale omroep. Hoe dan ook zouden de confessionele scheidslijnen buiten de strikt kerkelijke sfeer dienen te verdwijnen. Ondanks de steun van Koningin Wilhelmina voor *vernieuwing* in het algemeen, ondanks de vooraanstaande posities die vele NVB'ers wisten te verwerven en ondanks de wervende kracht van de term *vernieuwing* in het openbaar debat, werd dit streven naar *doorbraak* een faliekante mislukking.

Politiek was dat eigenlijk in 1945 al duidelijk. De partijen op protestantse grondslag lieten, op enkele individuele dissidenten van vooral christelijk-historische herkomst na, al direct weten niets voor al die vernieuwing te voelen. Eerst terugkeer der grondwettelijke verhoudingen conform de vooroorlogse situatie en daarna kon men altijd verder zien, was het motto daar. In katholieke kring aarzelde men enige tijd en waren de meningen meer verdeeld, maar eind 1945 werd duidelijk dat de bisschoppen hadden gekozen voor terugkeer van de katholieke maatschappelijke organisaties. Daartoe werd ook een katholieke partij gerekend, zij het dat deze een andere naam kreeg en een vooruitstrevender programma had dan de vooroorlogse Rooms Katholieke Staatspartij. Dat leek de doodslag voor het doorbraakstreven. De verkiezingsuitslag van mei 1946 wees uit dat dit inderdaad zo was. De kiezers consolideerden de positie van de drie grote confessionele partijen op ongeveer de vooroorlogse omvang en continueerden daarmee de oude verhoudingen. De nieuwe, begin 1946 formeel opgerichte Partij van de Arbeid was ideologisch gezien de belangrijkste vrucht van het doorbraakstreven. In de voorgeschiedenis van deze partij speelde de NVB een grote rol. Zij was echter tevens de logische voortzetting van de ontwikkelingen die de in 1894 opgerichte sociaal-democratische SDAP vooral in de jaren '30 had doorgemaakt: van arbeiderspartij naar volkspartij, van marxistisch gefundeerde opvattingen naar een vorm van cultuursocialisme, van internationalistisch naar nationale oriëntering (met inbegrip van de nationale bewapening), van parlementaire democratie als middel naar democratie als doel. De fusie tot PvdA met de vooruitstre-

vende liberalen (de vrijzinnig-democraten) en de kleine progressieve Christen Democratische Unie paste in dat patroon, al is deze ongetwijfeld door de schok van de oorlog versneld en bevorderd.

Ook de samenwerking met de confessionelen in het kabinet was kort voor de Tweede Wereldoorlog, nadat de katholieken hun jarenlange blokkade hadden laten vallen, al gerealiseerd. Nauwe samenwerking met vooral de sociale vleugel in de katholieke partij (en die was gaan overheersen, ook voor de oorlog al), zoals die in de ruim tien jaar stand houdende rooms-rode coalitie in 1946 vorm kreeg, was dus in veel opzichten een logische voortzetting van een al oudere ontwikkeling. De ervaringen van de bezettingstijd, en misschien nog meer de noodzaak de naoorlogse wederopbouw breed te funderen in de arbeidersbevolking hadden een versterkend effect, maar veroorzaakten deze samenwerking niet.

Zo leken het partijstelsel en de onderlinge verhoudingen eind jaren '40, zeker als men door enkele naamsveranderingen heen kijkt, sterk op de vooroorlogse situatie. Zij vormden de afspiegeling van een maatschappelijke geleding, die door de oorlogservaring niet wezenlijk was aangetast. De onderlinge verbondenheid in de Nederlandse natie was in de bezettingstijd wel sterker tot uitdrukking gekomen. Maar die had ook voordien niet ontbroken. Zij die de nadruk op de verzuiling leggen vergeten dat wel eens. Nu de bezettingstijd voorbij was gaf men aan die verbondenheid opnieuw liever uitdrukking door samenwerking vanuit eigen organisaties. Dat liet de eigenheid van de afzonderlijke bevolkingsgroepen vollediger tot hun recht komen dan nieuwe eenheidsorganisaties, ook al zouden die volgens de plannenmakers de verscheidenheid volgen respecteren. De grote massa koos voor het oude en vertrouwde, liever dan voor een avontuur met iets nieuws.

Het verbaast niet dat het door het kabinet-Schermerhorn gesteunde streven naar een nationale omroep in 1946 eveneens schipbreuk leed. De min of meer op een eenheidsconcept gebaseerde *Radio Herrijzend Nederland* en *Radio Nederland in den Overgangstijd* hadden het al moeilijk gehad. Nu de politieke verhoudingen zo duidelijk ten gunste van de verzuilers waren uitgevallen, was maar al te duidelijk dat voor dit streven naar een nationale omroep noch een politieke basis in het parlement bestond noch ruime steun onder de bevolking. Zo keerden, ook op allerlei andere terreinen, de ver-

zuilde verhoudingen terug. Men kan zelfs verdedigen dat de ontwikkeling en verdere uitbouw van die verhoudingen tot een systeem, in de jaren '50 een hoogtepunt bereikte. De vier grote bevolkingsgroepen (zuilen) leefden ieder in hoge mate in eigen kring en gaven via compromissen aan de top hun verbondenheid in de natie vorm. De organisatorische vierslag – orthodox-protestant, rooms-katholiek, sociaal-democratisch, neutraal-liberaal – was tot in vele hoeken en gaten van de samenleving terug te vinden. De politicoloog A. Lijphart heeft dat systeem in een beroemd geworden boek in de jaren '60 helder beschreven. Daarbij moet dan wel worden opgemerkt dat de verzuildheid in Nederland nimmer de samenleving volledig beheerste. Er bleven steeds terreinen die niet of nauwelijks waren verzuild. En van oudsher waren er ook onderstromen die zich tegen de voortgaande verzuiling verzetten, of zich aan dat om zich heen grijpende patroon van vierdeling onttrokken. Het is interessant vast te stellen, dat die onderstromen juist in en rond de bezettingsjaren korte tijd sterk op de voorgrond traden. Ten dele, zij het nu net niet in de vorm van het politieke doorbraakstreven, kwamen zij evenzeer versterkt uit deze periode tevoorschijn. Toen later door oorzaken, die met de oorlog als zodanig weinig hadden te maken, dat systeem van verzuiling onder grote druk kwam te staan, konden deze oude onderstromen en de nieuwe tegenkrachten op gevarieerde wijze samengaan.

Economische en sociale verhoudingen

Op het terrein van de economische en sociale verhoudingen, meer in het bijzonder van de economische politiek en de uitbouw van de verzorgingsstaat, voltrok zich een soortgelijke ontwikkeling. De bezetter had op vrijwel alle levensterreinen diep ingegrepen om zijn doeleinden te bereiken. De noodtoestand van direct na de oorlog (de noodzaak de enorme schade te herstellen en de produktie en de handel weer op gang te brengen) noopte gedurende enkele jaren tot continuering van een zeer hoog niveau van staatsinterventie. Voorstanders van een wezenlijk andere maatschappelijke en economische orde met de staat in een veel strakker regulerende rol, zagen hierin een verheugende breuk met het als asociaal gebrandmerkte beleid van voor de oorlog. Ook in die jaren '30 hadden zij zich al ruimschoots geroerd. Eindelijk leken zij hun zin te

krijgen. Spoedig echter bleek dat zij op wat langere termijn maar zeer beperkte winst zouden boeken. Zodra dat maar enigszins mogelijk was vierde de overheid de teugels en trok zij zich terug waar zij dat verantwoord achtte.

Zo herstelden zich eind jaren '40/begin jaren '50 in veel opzichten de economisch-sociale verhoudingen van voor de oorlog: een ondernemingsgewijze productie bij overwegend vrije marktmechanismen en vrije keuze van consumptie. Men kan dat systeem kapitalistisch noemen, zij het dat het ging om een gemitigeerde vorm daarvan. Volledig vrije werking van dit systeem had overigens nooit bestaan en de overheid had uit verschillende motieven altijd al ingegrepen. Vooral vanaf de jaren rond de eeuwwisseling was dat overheidsingrijpen, na een periode van een zeer terughoudende overheid in het economisch leven, met wisselende intensiteit al voor de oorlog stevig toegenomen. Hoofddargumenten voor die interventie van staatswege waren bevordering van een gunstige infrastructuur voor het economische leven en bescherming van de zwakste groepen in de samenleving. De grondslagen voor een economisch beleid gericht op bevordering van de welvaart en van een sociaal beleid dat zou uitlopen op de moderne verzorgingsstaat, zijn dus al ver voor de Tweede Wereldoorlog gelegd. Steeds was er debat hoe ver men kon of mocht gaan en per saldo was de uitkomst elke keer weer dat men een stapje verder ging. Dat was onder druk van de economische depressie ook in de jaren '30 het geval geweest, al vonden sommigen dat het lang niet ver genoeg ging en anderen dat het juist gevaarlijk ver

ging. In dat licht verscheen het economische beleid dat de eerste decennia na de bevrijding is gevoerd vooral als een volgende stap in een lange reeks. Daarbij koos men bewuster en met veel meer overtuiging dan voor de oorlog, voor een globaal sturende overheid in de economie en zette men even bewust een stap verder op het terrein van de sociale wetgeving. Meer dan de oorlogservaring was de ervaring van de economische depressie een doorslaggevende factor. De oorlog had vooral een katalyserend effect in processen die zich toch al aan het voltrekken waren.

Dit economische beleid werd ondersteund door nauwe samenwerking van werknemers- en werkgeversorganisaties, zowel onderling als met de overheid. Voor zover die samenwerking plaatsvond in de Stichting van de Arbeid wortelde die in de onderlinge min of meer illegale contacten in de bezettingstijd. De stichting was in de oorlog voorbereid. Maar in meer fundamentele zin ging het ook hier om de voortzetting van vooroorlogse ontwikkelingen. Zoals de Amerikaanse onderzoeker van de arbeidsverhoudingen in Nederland, J.P. Windmuller, al geruime tijd geleden vaststelde, was zulke samenwerking ook voor de oorlog al een belangrijk kenmerk van de Nederlandse situatie. Ideeën over corporatieve ordening van de samenleving werden in het bijzonder in katholieke kring ruim gekoesterd, en ook in sociaal-democratische kring was de behoefte aan „ordening” groot. Geleidelijk aan toonden de sociaal-democraten zich bereid de oude voorkeur voor socialisatie op te geven en op overheidsinterventie en samenwerking

De bevrijdingseuforie...

... en bevrijdingsfeesten.

te koersen. Alweer verwondert het niet dat katholieken en sociaal-democraten elkaar op een orderingsbeleid vonden. Overigens kan dan opnieuw worden vastgesteld, dat van de grootse plannen voor een publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie veel minder terecht kwam, dan de ontwerpers daarvan zich hadden voorgesteld. Van een wezenlijke aantasting van de gematigd kapitalistische orde door organen buiten de overheid in engere zin met eigen bevoegdheden, was geen sprake. In de meeste gevallen slaagde men er zelfs niet in de wetgeving daarvoor te realiseren.

Waar dat min of meer wel lukte, een goed voorbeeld is de vorming van het Landbouwschap, ging de realisering met grote moeilijkheden gepaard en slaagde die slechts zeer ten dele. In de meeste gevallen liep het bouwwerk vooral uit op een stelsel van overlegorganen, waarin overheid, werkgevers en werknemers elkaar ontmoetten en waarin geadviseerd werd over het economische en sociale beleid. De Sociaal Economische Raad is daarvan het voorbeeld bij uitstek. Daarmee werden dus zoals gezegd de vooroorlogse verhoudingen verfijnd, uitgebouwd en gesystematiseerd. Aan de oorlogservaringen kan dat maar zeer ten dele worden toegeschreven. Een katalyserend effect daarentegen is aannemelijk.

Radicalisering?

De meest frontale aanval op het al met al wel degelijk kapitalistische vooroorlogse systeem, kwam

van communistische zijde. Per saldo faalde zoals bekend ook die aanval. Toch zag dat er even anders uit. Juist de communisten leken met hun versie van de naoorlogse „vernieuwing” een flinke slag te slaan en daarbij was de invloed van de oorlogservaringen van groot belang. Voor de oorlog was het een geïsoleerde groepering, die niet verder kwam dan enkele kamerzetels en een reputatie had van mensen met gevaarlijke revolutionaire neigingen.

In de oorlog hadden de communisten evenwel respect afgedwongen. In de eerste plaats door hun eigen rol in het verzet en tevens door het niet geringe aandeel van de Sovjet-Unie in de overwinning van de geallieerden. Hoewel het principiële anti-communisme bij geen van de grote zuilen was verdwenen, was het prestige van de communisten bij de bevrijding toch wel degelijk gestegen. Omdat bovendien onmiskenbaar sprake was van een zekere radicalisering van delen van de arbeidersklasse als gevolg van het gecumuleerde effect van de economische crisis en de oorlogsnood, steeg de aanhang van het communisme aanzienlijk; onrustbarend zeiden de tegenstanders.

De oorspronkelijk illegale krant *De Waarheid* was met een oplaag van verscheidene honderdduizenden enige tijd de grootste krant van Nederland. De radicale Eenheids Vakcentrale, waarin de communisten een belangrijke, zij het pas later volkomen dominerende rol speelden, leek enige tijd de traditionele vakcentrales te overvleugelen. En, wellicht de grootste schok van de verkiezingsuitslag van 1946, de CPN behaalde ongeveer 10% van de stem-

men bij die eerste naoorlogse verkiezingen. Zou die ontwikkeling hebben doorgezet dan zou pas echt sprake zijn geweest van fundamentele veranderingen, van een ware breuk met de vooroorlogse verhoudingen. Hoe hoog deze vlam ook even opschoot, ook hier bleek het om een korte-termijneffect te gaan. De communisten handhaafden hun oude, voor het leeuwedeel van de nieuwe aanhang afstotende, interne partijcultuur. De Koude Oorlog stelde bovendien de Sovjet-Unie voor velen weer in het oude daglicht. En zo verdween deze zeer wezenlijke bedreiging van de bestaande verhoudingen, voor zover binnenlands van aard, betrekkelijk snel weer van het tapijt. De geschiedenis van het communisme in Nederland was er na 1946 geruime tijd een van ineenschrompeling en toenemend isolement. Kortom: als men de belangrijke terreinen van politieke verhoudingen, economische orde, maatschappelijke geleiding en overheidsbeleid op hoofdlijnen probeert te overzien, dan is het antwoord op de vraag wat de invloed van de Tweede Wereldoorlog was, niet moeilijk. Juist omdat de bezetter de oorlog verloor keerden de oude verhoudingen terug. De Nederlandse samenleving van de jaren '30 kan mijns inziens worden gekarakteriseerd als burgerlijk-verzuild. De voornaamste kenmerken daarvan zijn evenzeer van toepassing op de jaren '50: een kapitalistische wijze van produceren, een parlementair-democratisch politiek stelsel, een sociale geleiding volgens een verzuild patroon, nadruk op orde en gezag, een vanzelfsprekend nationaal kader en een dominerend stelsel van waarden en normen, dat zich ook uitte in fatsoensregels, die tezamen als „burgerlijk” kunnen worden omschreven. Enkele van deze kenmerken zijn hierboven wat nader belicht. Voor de anderen kan hetzelfde worden aangetoond.

Na de verwarrende en opwindende eerste naoorlogse jaren golden deze kenmerken eerder in sterkere dan in mindere mate als karakteristiek voor de Nederlandse samenleving. Wat zich onder de noemer „vernieuwing” aandiende verloor na soms een kort veelbelovend effect snel aan betekenis, óf bleek in feite de logische voortzetting van ontwikkelingen in de voorafgaande periode (of althans dat effect te hebben). Daarmee is de Tweede Wereldoorlog voor Nederland eerder een element in de continuïteit van ontwikkeling en ging er vooral een katalyserende werking van uit, dan dat van een breuk of wezenlijke verandering *door* de oorlog

kan worden gesproken. Als er al sprake is van zo'n breuk in de recente geschiedenis van Nederland – en dat staat niet vast – dan lag die in de jaren '60. Hoewel daarbij enige invloed van (debat over) de bezettingstijd niet kan worden ontkend, ging het als geheel zeker niet om een uitgesteld oorlogseffect. Daarvoor verschilden de „vernieuwingsideeën” die in de jaren '60 de toon aangaven te wezenlijk van wat in en direct na de oorlog onder „vernieuwing” werd verstaan. De direct naoorlogse vernieuwing wortelde in angst voor economische en sociale nood en had een moreel restrictief karakter. De vernieuwing van de jaren '60 groeide op de bodem van economische welvaart en was gericht op doorbreking van deze restrictieve moraal (op de bevrijding van het individu).

Het voert hier te ver nader in te gaan op de achtergronden van die veranderingen van de jaren '60. Dat zou ook het kader van dit artikel te buiten gaan. Daarom volsta ik met mijn overtuiging dat deze veranderingen het gevolg waren van de combinatie van een zeer geleidelijk verlopend lange-termijnproces van secularisatie, met een tegen het einde van de jaren '50 juist zeer snel groeiende materiële welvaart. Tezamen vormde dat een explosief mengsel, dat de maatschappelijke orde wel op enkele wezenlijke punten aantastte: Nederland kon niet langer als een verzuilde samenleving worden aangeduid en in het stelsel van normen en waarden was een veel grotere nadruk komen te liggen op individuele ontplooiing ten koste van het belang zich in de heersende orde te voegen.

Van neutraal tot westers bondgenoot

Voor de geschiedenis van de internationale verhoudingen ziet het verhaal er heel anders uit. De Tweede Wereldoorlog is op dat gebied onmiskenbaar een breuk. Hij markeerde het einde van de dominerende rol van de grote Westeuropese staten op het wereldtoneel. In een nu en dan zinderende Koude Oorlog speelden voortaan de Verenigde Staten van Amerika en de Sovjet-Unie de eerste viool. Bovendien betekende de Tweede Wereldoorlog het startsein voor een grootscheeps proces van dekolonisatie, dat de neergang van Europa alleen maar extra accentueerde en het belang van in het bijzonder Azië, aanzienlijk deed toenemen. Ook Nederlands positie in de wereld werd hierdoor wezenlijk anders. Dat manifesteerde zich vooral op

twee manieren. Nederland gaf de ongeveer een eeuw lang gevoerde politiek van neutraliteit of zelfstandigheid op. En Nederland verloor zijn imperium en daarmee zijn status als koloniale mogendheid van betekenis. Al snel na de nederlaag van de Nederlandse strijdkrachten in mei 1940, liet de Nederlandse regering in ballingschap de neutraliteitspolitiek varen. Nog tijdens de militaire strijd werd conform de defensiestrategie, de hulp van Engeland en Frankrijk geaccepteerd. Effect op de snelle nederlaag had dat overigens niet meer. In Londen heersten gedurende de zomer van 1940 bij velen in de Nederlandse gemeenschap nog defaitistische gevoelens. Enkele ministers hadden een voorkeur voor een compromisvrede. Maar al spoedig veranderde de stemming en ging de regering, waarin minister-president D.J. de Geer werd vervangen door de ijzervreter P.S. Gerbrandy, volledig koersen op de geallieerden. Formeel sloot men zich ook bij die geallieerde coalitie aan, zij het als een weinig invloedrijke partner. In de militaire strijd in Europa was de bijdrage van Nederlandse troepen ook zeer gering. In Azië ging het om een substantiëlere inzet, al was Nederland ook daar een partner van de tweede rang.

Na de geallieerde overwinning koos de regering direct voor aansluiting bij de nieuw opgerichte Verenigde Naties. Juist de rechten van de kleine naties, die door deze opvolger van de Volkenbond moesten worden beschermd, maakten dat tot een aantrekkelijke keuze. Ook van die zo weinig succesvolle Volkenbond was Nederland trouwens lid geweest. Voor wat betreft de aansluiting bij de westerse bondgenootschappen, in het bijzonder de NAVO, was er iets meer aarzeling. Maar een combinatie van factoren leidde toch onontkoombaar tot die beslissing. De neutraliteitspolitiek van voor de oorlog had jammerlijk gefaald. Voor het economisch herstel was samenwerking van de Europese staten met de steunverlenende Verenigde Staten onmisbaar. En tegen de agressie van de Sovjet-Unie, die ook voor Nederland zeer bedreigend werd geacht, kon slechts samenwerking soelaas bieden. Zo was de Tweede Wereldoorlog zowel direct als indirect oorzaak van een fundamentele verandering in de Nederlandse buitenlandse politiek. De oorspronkelijk nog aanwezige aarzelingen werden spoedig overwonnen. Nederland werd een overtuigd en trouw lid van de diverse westerse bondgenootschappen. Naast de NAVO ging de (West)

Europese samenwerking in allerlei gedaanten een centraal element in het Nederlandse beleid vormen. De coöperatie in de Benelux, die nog uit de oorlogsjaren stamde, sloot daarbij goed aan, al werd die geleidelijk aan van secundaire betekenis. Dat sloot zekere spanningen tussen de bondgenoten, die in bepaalde opzichten tegengestelde belangen konden hebben, niet uit. In dat verband is eraan getwijfeld of Nederland in de NAVO wel zo'n trouw bondgenoot van de Verenigde Staten was. Dat lijkt mij echter een misvatting. Als het er, in het bijzonder in de Koude Oorlog, op aan kwam, kende Nederland geen enkele twijfel. Het potentiële probleem van een keuze tussen Europese en Atlantische samenwerking heeft zich overigens niet of nauwelijks op klemmende wijze voorgedaan.

Oriëntatie op juist de Verenigde Staten bleek op velerlei terrein, niet in de laatste plaats op het militaire. De Nederlandse strijdkrachten, in de vooroorlogse periode eerder continentaal dan angelsaksisch gericht, zagen na de oorlog juist die angelsaksische landen als hun voorbeeld. Had men eerst, in en direct na de oorlog, nog vooral naar Engeland gekeken, al spoedig schakelde men over op de Verenigde Staten. Organisatiestructuur en bewapening van de Nederlandse strijdkrachten werden in hoge mate op Amerikaanse leest geschoeid. Het was een vorm van amerikanisering die zich ook in andere opzichten voordeed, heel sterk bijvoorbeeld in de wetenschap.

Het verlies van Indië

Deze overgang van neutraliteitspolitiek naar deelneming in de westerse bondgenootschappen, hing op gecompliceerde wijze samen met de teloorgang van het koloniale rijk. Dit laatste kan als een direct gevolg van de oorlog in Azië worden gezien. Men kan natuurlijk betogen dat op den duur de koloniale verhouding sowieso niet had kunnen voortduren, en dat het nationalisme vroeg of laat sterker zou zijn geworden dan de koloniale heersers. Maar het staat buiten kijf, dat zowel het tijdstip als de wijze waarop de dekolonisatie zich voltrok, door de Tweede Wereldoorlog zijn bepaald.

De snelle nederlaag van de Europese koloniale machten tegen Japan had het prestige van de heersers fataal ondermijnd. Deels als gevolg van bewust Japans beleid, maar minstens evenzeer door groeiend eigen bewustzijn en werfkracht van het

inheemse nationalisme, was de kracht van dat nationalisme enorm toegenomen. Bovendien duurde het tot lang na de Japanse capitulatie voor er een enigszins substantiële geallieerde militaire presentie was in de (voormalige) Nederlandse kolonie. Het zou zelfs tot ver in 1946 duren voor Nederland militair in Azië min of meer op eigen benen kon staan. De door de Tweede Wereldoorlog geschapen constellatie legde zo de basis voor de tragedie die het proces van dekolonisatie van Nederlands-Indië tot Indonesië is geworden. De Nederlandse regering was zonder twijfel door de beste bedoeling bezielde. Toen zij haar beleid ontwierp was het eerste doel de bevrijding van Nederlands-Indië van de Japanse bezetting. Dat zou tevens bevrijding van de blanke bevolking, die in kampen was geïnterneerd, betekenen. Alles werd in het werk gesteld om voor dat doel zo snel mogelijk voldoende troepen op de been te brengen.

Al in de oorlog had de regering laten weten dat zij de relatie met Indië op een nieuwe leest wilde schoeien. Wat zij nog kort voor de Japanse aanval niet had willen toezeggen beschouwde zij inmiddels als achterhaald. Men sprak van samengaan op voet van vrijwilligheid en men ontwierp tal van constructies waarin die samenwerking gestalte kon krijgen. Maar in de ogen van diezelfde regering diende dat alles uiteraard te gebeuren met Indonesische partners die zich onder de Japanse bezetting niet hadden gecompromitteerd. Al even vanzelfsprekend moest een en ander zich op ordelijke en legale wijze voltrekken. Dat beleid werd langdurig en ruimschoots gesteund door parlement en openbare mening. Het volledig doorsnijden van alle formele banden met Indië lag daarbij voor velen oorspronkelijk buiten het voorstellingsvermogen. Economisch leek dat ook alleen maar rampspoed te kunnen brengen.

Anders gezegd: eerst herstel van orde en gezag en daarna zorgvuldige onderhandelingen en een geleidelijke overgang naar een nieuwe situatie. Daarbij zag men voor Nederland nog een mooie taak (ontwikkelingshulp *avant la lettre*) weggelegd en kon de op 17 augustus 1945 uitgeroepen *Republik Indonesia* hoogstens een van de vele partners zijn en dan nog uitsluitend zonder leiders, die met de Japanners hadden samengewerkt, gecollaboreerd dus. Behalve door de vergelijking van de Japanse bezetter van Nederlands-Indië met de nationaal-socialistische Duitse van Nederland, werd deze

houding vanzelfsprekend ingegeven door het feit dat de Nederlandse bevolking van Indië in kampen geïnterneerd was geweest en daar zwaar had geleden.

Deze visie nu berustte op een, het is wijsheid achteraf, enorme onderschatting van de kracht van het nationalisme in het algemeen en van de aanhang van de *Republik* van Soekarno in het bijzonder. Daardoor liet men mogelijkheden voor compromissen in een vroeg stadium door de vingers glijpen en ontspoorde de zaak tot een militaire strijd. De aanduiding „politieele acties” daarvoor weerspiegelde wel de visie van de Nederlandse regering, maar verduisterde juist de werkelijkheid in de archipel.

Het verdere verloop der gebeurtenissen werd bepaald door twee eveneens ernstige miscalculaties (opnieuw is het wijsheid achteraf). Ten eerste onderkende men in het geheel niet dat deze koloniale oorlog niet te winnen was. De militair-historica P. Groen spreekt in haar *Marsroutes en Dwaalsporen* van een „patstelling” en dat lijkt mij nog de meest positieve manier om het te formuleren. Met evenveel recht kan men van een uitzichtloze strijd tegen guerrillastrijders spreken. Dat uitzichtloze drong pas door, toen men zich van de tweede miscalculatie bewust werd: toen het erop aan kwam kon men niet op steun van de Verenigde Staten rekenen.

De Amerikaanse beslissing Nederland niet te steunen was niet zonder aarzeling tot stand gekomen. Tegen de achtergrond van een anti-koloniale traditie had Amerika niettemin oorspronkelijk een zekere sympathie voor het Nederlandse streven, temeer daar op deze wijze een belangrijk gebied in Azië uit de invloedssfeer van het communisme zou kunnen worden gehouden. Maar juist in een fase waarin de spanningen tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie hoog opliepen bleek het Soekarno-regime in de *Republik Indonesia* in staat een communistische opstand te bedwingen (Madioen, 1948). Daarmee sloeg de balans voor de Amerikanen definitief door in het voordeel van de *Republik*. Als gevolg daarvan werd Nederland in feite gedwongen tot de soevereiniteitsoverdracht. Ironischerwijze gebeurde dat dus vooral door de politiek van het land dat nu juist de spil en de ziel vormde van het in Europa zo noodzakelijk geachte bondgenootschap tegen de Sovjet-Unie. Men kan zich voorstellen dat in Nederland niet iedereen bij

de start van dat bondgenootschap even vrolijk gestemd was over het gedrag van de Verenigde Staten.

Zo verloor Nederland in de directe nasleep van de Tweede Wereldoorlog het leeuwedeel van zijn koloniale rijk. De dekolonisatie van wat resteerde (Nieuw Guinea, de Nederlandse Antillen en Suriname) verdient al evenmin een schoonheidsprijs, maar doet hier minder ter zake. Velen verwachtten zoals gezegd van het verlies van Indië economische rampspoed. Afgesloten van deze bron van welvaart en ook in het moederland nog maar zo moeizaam van de oorlogsschade herstellend, leken politieke onbetekendheid en armoede het vooruitzicht. Oorlogsdreiging in Europa maakten de toekomstverwachtingen niet rooskleuriger. Emigratie werd door grote delen van de bevolking overwogen als uitweg uit deze impasse.

Opmerkelijk snel echter herstelde het land zich. Op de golven van de internationale economische hoogconjunctuur die zich spoedig aandienende, mede op het spoor gezet door de *Marshall*hulp van alweer diezelfde Amerikanen, slaagde de Nederlandse economie erin nieuwe kansen in Europa en daarbuiten te grijpen. Het verlies van de koloniale component in de economie kon onder meer door accentuering van de industrie en door verlegging van de aandacht in handel en dienstverlening worden gecompenseerd. Nederland kreeg volop deel in de gigantische welvaartstijging in de westerse wereld. Dat verzachtte veel, maar de bittere pil van het verlies van Indië en de treurige wijze waarop dat had plaatsgevonden verteerde maar moeilijk. Tot op de dag van vandaag kampen Nederlanders met de directe of indirecte gevolgen van de Tweede Wereldoorlog in Azië.

Blijvende herinnering aan de oorlog

Deze Indische ervaringen waren niet de enige langdurige effecten van de Tweede Wereldoorlog op individueel psychologisch niveau. Integendeel, zij bleven overwegend ondergeschikt aan de bezettingservaring in Nederland en de directe nasleep daarvan. Voor de gehele bevolking was de bezetting een spannende tijd geweest waarvan, vooral naarmate deze voortduurde, dreiging uitging of die tenminste het leven ontregelde en die sommige groepen wel zeer zwaar had getroffen. Dat gold in de eerste plaats de joodse gemeenschap. Ruim hon-

derdduizend joden waren omgekomen, grotendeels vermoord in de nationaal-socialistische vernietigingskampen. Zowel voor de gedecimeerde joodse gemeenschap (niet meer dan enkele tienduizenden hadden overleefd) als geheel, als voor de individuele joden, was de *Holocaust* of de *Shoa* een niet meer weg te denken en traumatiserend verleden. Dat gold voor de naoorlogse generaties nauwelijks minder dan voor de overlevenden. Er was en is geen joodse Nederlander die niet vele familieleden heeft verloren. Juist voor deze gemeenschap en deze individuen was de Tweede Wereldoorlog een zeer scherpe breuk in de geschiedenis.

Ook voor veel andere individuen en groepen in de samenleving gold dat de oorlogservaringen dermate schokkend en ingrijpend waren, dat hun verdere leven daardoor diepgaand is bepaald. Bekend is hoe concentratiekampervaringen of andere belevenissen waarin het leven op het spel stond, vroeger of later tot ernstige psychische problemen kunnen leiden. Veel gezinnen waren ontwricht doordat één der ouders, meestal de vader, de oorlog niet had overleefd of doordat langdurige afwezigheid dan wel andere oorlogseffecten het huwelijk deden stranden. Materiële en fysieke nood, waarbij honger en angst om opgepakt te worden de meest ingrijpende waren, werkten vaak lang door. Het verdere leven van de kleine categorie actieve verzetslieden werd door de oorlogsjaren, waarin zij met verhoogd risico voor eigen leven aan een hoger ideaal werkten, in hoge mate beïnvloed. De bezettingstijd was een hoogtepunt van zuiverheid enerzijds en een bron van bittere ervaring anderzijds, zowel in de verliezen die zij vaak in hun omgeving leden, als door het contrast met de zo teleurstellende werkelijkheid van later. Ook voor de dwangarbeiders, die in Duitsland waren tewerkgesteld, en hun families was de bezettingstijd een ingrijpende fase in hun leven, die zij niet licht zouden vergeten.

In dit verband moet bovendien worden gewezen op de actieve NSB'ers, SS'ers en Oostfrontstrijders, die de oorlog overleefden. Ook voor hen zullen de oorlogservaringen en de verguizing die daarop volgde, in hoge mate bepalend zijn geweest voor hun verder leven. In alle gevallen konden de effecten zich uitstrekken tot de kinderen, ook als die na de oorlog werden geboren.

Kortom, voor onkwantificeerbaar velen waren de oorlogsjaren, en in het bijzonder het laatste oorlogsjaar, een diep ingrijpende, niet zelden traumati-

serende ervaring. Gedurende de eerste jaren na de oorlog konden de gevoelens die dat opriep in zekere zin nog een uitweg vinden: zuivering, economisch herstel, vernieuwingsstreven en eenheidsbeleving vierden hoogtij. Maar geleidelijk aan hernam het leven in vele opzichten zijn gewone, in sterke mate vooroorlogse, gang. Dat gold vooral vanaf ongeveer 1950, toen de zuivering en de bijzondere rechtspleging op hun einde liepen (en in veler ogen trouwens mislukt waren), het oude welvaartspeil weer was bereikt en het Indische drama was beëindigd.

De oorlog speelde in het gewone openbare leven steeds minder een rol, al kon de bezettingstijd bij allerlei gelegenheden als argument ter sprake komen. Dat gebeurde echter vooral bij min of meer obligate gelegenheden als herdenkingen en in plechtstatige toespraken. Zo koesterde Nederland de herinnering aan de oorlog en gebruikte deze als legitimering, zonder dat voor de maatschappelijke, economische en politieke orde van diepgaande invloed sprake was. Voor vele individuen echter betekende dat geenszins dat de oorlogservaring volledig was verwerkt. Juist op individueel-psychologisch niveau was de oorlog een breuk geweest in de levensgang. Sommigen raakten daarover niet gauw uitgesproken. Anderen verdrongen de ervaringen om ermee op latere leeftijd alsnog grote problemen te krijgen.

Slot

In het voorafgaande kon uiteraard geen uitputtende behandeling van de Nederlandse samenleving na de Tweede Wereldoorlog worden gegeven. Door de blik op nog andere terreinen en aspecten te richten of door op de wel behandelde onderwerpen dieper in te gaan, kan het beeld vanzelfsprekend worden verfijnd en genuanceerd. Maar omdat enkele wel zeer belangrijke aspecten van de samenleving in hoofdzaken de revue hebben gepasseerd lijkt het toch gerechtvaardigd een balans op te maken. Zo'n balans dient bovenal in termen van continuïteit én verandering te worden geformuleerd.

De eerste jaren na de oorlog stonden heel sterk in

het teken van de nasleep, van de directe invloed van de oorlog dus. Later domineerde de continuïteit met de vooroorlogse samenleving, dikwijls meer als continuïteit in ontwikkeling dan als volstrekte restauratie. De oorlog kan daarbij wel een katalyserende werking worden toegekend. Dat gold vooral voor de binnenlandse orde. De Nederlandse positie in de wereld was namelijk wel fundamenteel veranderd: van een kleine neutrale staat met een groot koloniaal „bezit” tot een klein, in de westerse bondgenootschappen verankerd land met nog enkele decennia de geringe restanten van dat imperium. Op individueel psychologisch vlak kon de oorlog evenzeer van diepgaande betekenis zijn. In het openbare leven werd de oorlog vooral iets waarover in hooggestemde bewoordingen werd gesproken, in het bijzonder ter legitimering van de bestaande verhoudingen. In die grotendeels naoorlogse zingeving aan de oorlogservaringen keerden en keren vooral drie thema's terug in onderling wisselende verhouding: het nationale thema (de aanval van een grote agressieve staat op een kleine vreedzame buurstaat was verwerpelijk), het politieke thema (nationaal-socialisme en dictatoriale of totalitaire systemen zijn verwerpelijk, de politieke democratie daarentegen juist nastrevenswaard) en het thema van de mensenrechten (afkeer van vervolging en aantasting van de menselijke integriteit). Daarmee lag het belang van de Tweede Wereldoorlog al met al vooral in de bevestiging van enkele fundamentele waarden, waarop de westerse wereld door de loop der geschiedenis ook al voorafgaand aan die oorlog, was gefundeerd. Die slotsom doet niets af aan het belang van de Tweede Wereldoorlog. Dat kan misschien nog het best worden duidelijk gemaakt door een beroep op de fantasie: men stelle zich voor hoe de wereld er zou hebben uitgezien als het nationaal-socialistische Duitsland, het fascistische Italië en het imperialistische Japan zouden hebben gewonnen. Zo liep het niet en dat werd, ondanks het ideologische karakter van de oorlog en ondanks de enorme betekenis van ook de burgerbevolking, in essentie door de militaire strijd bepaald: een passende afsluiting van deze beschouwingen juist in de *Militaire Spectator*.

drs. C.P.M. Klep

Sectie Militaire Geschiedenis KL

50 jaar
na dato

Een gedeelte bevrijding

Het Nederlandse grondgebied in de geallieerde en Duitse strategie

1944-1945

„You will enter the continent of Europe and, in conjunction with the other United Nations, undertake operations aimed at the heart of Germany and the destruction of her armed forces.” In februari 1944 belastten de Britse en Amerikaanse *chiefs of staff* generaal Dwight D. Eisenhower, de *supreme commander* van het geallieerde expeditieleger, met deze opdracht. Eisenhower kreeg zeer grote vrijheid van handelen. Groot-Brittannië en de Verenigde Staten maakten alles ondergeschikt aan de snelst mogelijke vernietiging van de *Wehrmacht*. Dat uitgangspunt gold zelfs voor de nationaalpolitieke belangen van grotere alliantiepartners als Canada en Frankrijk. De kleine bondgenoten, Nederland inclusief, kregen amper een stem in het geallieerde kapittel. Het antwoord op de vraag welke gebieden op het vasteland het eerst moesten worden veroverd, zou geheel afhangen van militair-strategische, operationele en tactische argumenten. De stem der generaals was doorslaggevend.

De eerste geallieerde zorg was de vestiging van een sterk bruggehoofd op de Westeuropese kust. De Britse en Amerikaanse planners en inlichtingendiensten kenden de vijand goed. Ze hadden de *Atlantikwall* en de ontplooiing van de zestig *Wehrmacht*divisies waarover de *Oberbefehlshaber West*, veldmaarschalk Gerd von Rundstedt, beschikte, maandenlang kunnen bestuderen. Bovendien bezaten de geallieerden het wapen van de verrassing. Ze realiseerden zich echter evenzeer dat elke landing op de sterk verdedigde continentale kust grote risico's met zich meebracht. Zeer veel zou afhangen van de doelmatigheid van de Duitse verdedigingsplannen, de kwaliteit van de Duitse bevelhebbers en, in laatste instantie, de bemoeienissen van de *Führer* zelf. Het precieze strijdverloop ná de landing liet zich nauwelijks voorspellen. De geallieerde langere-termijnplanning bleef om die reden betrekkelijk flexibel. In grote lijnen ging Eisenhower ervan uit dat de Duitsers Frankrijk taa-

zouden verdedigen. Ze zouden niet snel terugvallen op de Duitse westgrens om daar langs de *Westwall* of de Rijn geduchte stellingen in te richten. De beide „wapensmedes” van het Derde Rijk, het Ruhr- en het Saargebied, lagen immers onmiddellijk achter deze linies. De Duitsers hadden, zo redeneerde Eisenhower, geen andere keus dan het defensief in de diepte van Frankrijk te voeren. Daarbij konden ze rivierhindernissen als de Loire, de Seine, de Somme, de Marne en in laatste instantie de Maas gebruiken om nieuwe linies op te zetten. Dit betekende dat zeker in het begin de geallieerde opmars traag zou zijn. Eisenhower hield er rekening mee dat het expeditieleger pas na een jaar van hardnekkige gevechten aan de Duitse westgrens zou staan. Anderzijds bood dit scenario de mogelijkheid de ruggegraat van Hitlers *Westheer* te breken voordat het Duitse grondgebied werd bereikt. Dat zou de gevreesde strijd om elke meter, zoals Hitler het aanduidde, „*heiligen Boden des Vaterlandes*” bij voorbaat een stuk eenvoudiger maken.

Met de voorgaande opmerkingen is het kader van de geallieerde strategie tot begin september 1944 gemarkeerd. Het Nederlandse grondgebied nam binnen die strategie tot begin september 1944 een ondergeschikte plaats in. Dat lijkt op het eerste gezicht vreemd. De kortste route hemelsbreed vanuit Groot-Brittannië naar het Ruhrgebied en het hart van Duitsland, liep immers via ons land. Toch viel de Nederlandse kust al begin 1943 af als mogelijk beginpunt voor het geallieerde offensief tegen het Derde Rijk. Een combinatie van factoren lag aan die keuze ten grondslag. De geallieerde planners waren van oordeel dat de vaarafstand te groot was, dat het luchtoverwicht boven Nederland (nog) niet kon worden gegarandeerd en dat de landende troepen op de open en brede stranden erg kwetsbaar zouden zijn. Het hoofdbezwaar lag echter meer landinwaarts. Het drassige, met waterwegen doorsneden polderlandschap achter de duinen maakte

een snelle gemechaniseerde uitbraak zo goed als onmogelijk. De verdedigers konden snel overal inundaties stellen. Geschikte west-oost lopende hoofdwegen waren er nauwelijks en op de smalle dijkwegen zouden de pantservoertuigen en vrachtwagens zeer slecht uit de voeten kunnen. Het gevaar was groot dat de geallieerde eenheden al spoedig opgesloten zouden raken in een ondiep bruggehoofd, zonder ruimte voor ontplooiing. „*The Dutch coast is not suitable for a large-scale landing*”, oordeelden dan ook de geallieerde planners.

Het Duitse opperbevel deelde, deels om dezelfde tactische redenen, deze geallieerde redenering. Een *entscheidungssuchender Angriff* via Nederland leek het *Oberkommando der Wehrmacht* weinig voor de hand liggend: „*Eine Landung in dem Raum Ymuiden-Rotterdam-Antwerpen ist möglich aber wenig wahrscheinlich.*” De aandacht en kopzorgen van het *Oberkommando* richtten zich vooral op het Nauw van Calais. Die fatale misrekening werd mede gevoed door de ingenieuze misleidingsoperaties waarmee de geallieerden de werkelijke landingszone verborgen wisten te houden. Het bleek een taai uitroeibare vergissing. Nog wekenlang na *D-Day* veronderstelden het Duitse opperbevel en Von Rundstedt, dat de vijandelijke hoofdaanval in de buurt van Calais nog moest komen. Ook in de geallieerde lange-termijnplanning telde Nederland nauwelijks. Dat zou tot eind augustus 1944 zo blijven. Eisenhower had een enorme tangbeweging uitgestippeld. De noordelijke *main attack*, tegen het Ruhrgebied,

zou ten noorden van de Ardennen en via Aken lopen. De zuidelijke opmars was tegen het Saargebied gericht en lag op de as Metz-Saarbrücken. De spitsen van deze gigantische dubbele omvatting moesten in de buurt van Kassel, ten oosten van het Ruhrgebied, samenkomen. Als gezegd, zou Aken in deze plannen ongeveer een jaar na de landing in Normandië (D + 360) worden bereikt. De geallieerden hoopten dat tegen die tijd de oorlog zo goed als beslist zou zijn. In elk geval betekende de keuze voor de Akenroute dat het geallieerde hoofdoffensief ons land alleen in het uiterste zuiden zou „schampen”. Veel reden voor het geallieerde opperbevel en de planners om rekening te houden met zware en langdurige gevechten op Nederlands grondgebied leek er vooralsnog niet te zijn.

„Kampfraum Holland”: de strijd beneden de rivieren

Het strijdverloop bepaalde anders. Medio augustus braken de geallieerde legers uit het Normandische bruggehoofd. *Field marshal* Bernard Montgomery's multinationale *21st Army Group* en luitenant-generaal Omar N. Bradley's *12th US Army Group* begonnen aan een ongekende wedloop naar de Duitse westgrens. Op 3 september bereikten de Britse tanks Brussel, een dag later overmeesterden ze de vrijwel onbeschadigde Antwerpse havens. Nog diezelfde week braken Amerikaanse troepen bij Aken door de voorste verdedigingswerken van

Getekend door kunstenaar Inge Krassenburg (zie ook omslag)

de *Westwall*. Het enorme tempo van de geallieerde opmars was in belangrijke mate te danken aan het Duitse verdedigingsconcept. Hitler had zijn kaarten geheel op de *Atlantikwall* gezet en dus op een lineaire defensie van de kust. Deze *Hauptkampflinie ist die Küste*-aanpak brak de Duitsers nu op. Voorbereide *Zwischenstellungen* in de diepte ontbraken en het gejaagd terugtrekkende *Westheer* kreeg in de tweede helft van augustus niet de tijd om in Noord-Frankrijk nieuwe posities te improviseren. In het geallieerde kamp hoopten velen op een snelle totale Duitse ineenstorting. Op 5 september, *Dolle Dinsdag*, wachtten honderduizenden Nederlanders langs de kant van de weg om de bevrijders een feestelijke ontvangst te bereiden. Tevergeefs, zo zou al spoedig blijken.

De ongedacht snelle ontwikkelingen op het slagveld vergrootten de waarde van Nederland voor de geallieerde en Duitse strategie op de korte termijn aanzienlijk. Drie factoren in het bijzonder bepaalden nu dat belang. Allereerst kampten de geallieerden begin september met hand over hand toenemende bevoorradingsproblemen. De achtervolging van het *Westheer* had de Britse en Amerikaanse gemotoriseerde divisies in enkele dagen van de Seine tot aan de Zuidnederlandse en Duitse grenzen gebracht. Het logge logistieke apparaat kon dat tempo niet bijbenen. Vooral aan brandstof bestond een steeds nijpender gebrek. Montgomery en Bradley probeerden elk bij Eisenhower zoveel mogelijk schaarse middelen los te krijgen. De Antwerpse havens hadden voldoende capaciteit om de logistieke *bottle-necks* binnen afzienbare tijd op te lossen. Zolang echter de oevers van de Westerschelde in Duitse handen waren, baatte het bezit van deze wereldhaven zo dicht bij het front, de geallieerden in het geheel niet. Hitler zag de doorslaggevende betekenis van de Antwerpse havenfaciliteiten in. Zonder het vruchtgebruik ervan zouden de geallieerden hun eindoffensief naar Duitsland moeten uitstellen. De *Führer* beval daarom dat Walcheren en Breskens tot onneembare *Festungen* moesten worden uitgebouwd. De „poort tot Antwerpen” zou tot het uiterste worden verdedigd. Zeeland betaalde daarvoor de zware prijs.

Ten tweede maakte Hitler Zuid-Nederland tot één van de bufferzones van het „heilige Duitse grondgebied”. Hij bepaalde namelijk dat de *Westwall* als de allerlaatste verdedigingslinie in het westen zou gaan dienen. Hier moest het *Westheer* zich des-

noods tot de laatste man offeren. Tussen de *Westwall* en de *Festungen* in Zeeland gaapte echter een enorm gat, waardoor tienduizenden *Wehrmacht*-militairen terugstroomden naar Duitsland. Die gapende bres moest onmiddellijk worden gedicht. Hitler besloot daarom tussen de Scheldemonding en Aken een verdedigingslinie te improviseren. Hier strekte zich het Noordbelgische kanalenstelsel uit, dat de beste mogelijkheden bood de aanstormende Britse tankdivisies te stuiten of in elk geval te vertragen. De *Hauptkampflinie* van deze *Brabantstellung* kwam langs het Albertkanaal te liggen. De verdediging werd opgedragen aan het in Frankrijk gedecimeerde en nu in enkele dagen opnieuw uit de grond gestampte *1. Fallschirmarmee* onder parachutistengeneraal Kurt Student.

Students opdracht was het winnen van tijd. „*Es kommt auf jede gewonnene Stunde an, um dem Feind zuvorzukommen*”, meende Von Rundstedt en voegde daaraan toe: „*Das Schicksal des Reiches hängt von der erfolgreichen Abwehr dieses neuen angloamerikanischen Großangriffs ab.*” De uren en dagen moesten worden gebruikt om de verwaarloosde *Westwall* weer enigszins op sterkte te brengen en deze te verlengen tot aan de Noordzee. Tussen Nijmegen en Roermond werd de *Westwall* enkele kilometers naar het westen opgeschoven (*vorverlegt*) tot aan de Maas. Alleen oostelijk Zeeuws-Vlaanderen en Zuid-Limburg vielen zo buiten de *Festungen* en de *Brabantstellung*. Zij konden nog profiteren van het momentum van de geallieerde opmars. Maastricht viel op 14 september zonder veel strijd in handen van het *XIX US Corps*. Een week later rondde de *1st Polish Armoured Division* de verovering van het oostelijke deel van Zeeuws-Vlaanderen af. De rest van Zuid-Nederland was minder gelukkig.

Ten slotte was Nederland om nog een reden relevant voor de Duitse en geallieerde strategie. Na het verlies van de Franse en Belgische Kanaalzone, waren de Nederlandse kustprovincies de belangrijkste lanceergebieden voor Hitlers *Vergeltungswaffen* geworden. Al vanaf het midden van juni teisterden honderden V-1 „Vliegende bommen” de Britse hoofdstad. Binnen een maand eisten ze meer dan 4500 doden en ruim 30.000 gewonden. Op 8 september volgde de eerste V-2, afgevuurd in de buurt van Wassenaar. In puur militair opzicht voegden de vergeldingswapens weinig toe aan het Duitse arsenaal. Ze waren onnauwkeurig en slokten

veel dure middelen en gespecialiseerde mankracht op. Het effect van de V-wapens was vooral psychologisch. Onder de Britse burgers was de schrik groot en de bezorgde Britse regering drong bij Montgomery aan op snelle militaire maatregelen om deze dreiging te elimineren. Sommige Britse planners meenden zelfs dat de V-wapens gevaarlijk genoeg waren om een gezwinde verovering van West-Nederland noodzakelijk te maken. De invloedrijke *Joint Planning Staff* stelde zich op het standpunt dat het van vitaal strategisch belang was „to occupy Holland as quickly as possible after capturing the Pas de Calais”.

Montgomery had een eigen oplossing voor ogen. Zijn plan de campagne was bedoeld om alle militair-strategische en logistieke problemen aan het noordwestelijke front in één klap uit de wereld te helpen. Het gedurfde plan zou de *Wehrmacht* in het westen nog voor de winter definitief op de knieën dwingen, zo voorspelde de veldmaarschalk. Hij was gebrand op „one powerful full-blooded thrust across the Rhine”. De gedachte opmarsroute liep via oostelijk Brabant naar het Ruhrgebied en vervolgens naar Berlijn, dat hij als de werkelijke hoofdprijs beschouwde. De gedesorganiseerde Duitsers zouden de gebundelde kracht van veertig gemotoriseerde Britse en Amerikaanse divisies onmogelijk kunnen weerstaan. Alles draaide om „speed, and still greater speed”, zo benadrukte Monty. De Kanaalhavens, de Westerschelde, het Duitse *15. Armee* in Zeeland, de lanceerbases in West-Nederland en de haven van Rotterdam zouden als vanzelf in geallieerde handen vallen. Die taken op de linkerflank van zijn *21st Army Group* wilde Montgomery toewijzen aan het *First Canadian Army*. Hij hield een Canadese doorstoot via de Moerdijkbruggen naar Rotterdam en Amsterdam voor mogelijk. De *field marshal* had duidelijk geen hoge dunk meer van de tegenstander. Eisenhower wees Monty's plan af. De *supreme commander* had na de uitbraak uit Normandië gekozen voor een strategie waarbij Duitsland over een breed front zou worden genaderd. Van de Noordzee tot de Zwitserse grens moest het *Westheer*, of wat daarvan resteerde, uit balans worden gehouden. Montgomery, die nog steeds in een felle strijd met de Amerikanen om prioriteit in de bevoorrading was verwickeld, trachtte zijn meerdere voor een voldongen feit te stellen. Eisenhower had aangegeven dat zijn breed-frontconcept geen strategische dwang-

buis was. Operationele kansen moesten worden gegrepen waar die zich voordeden. Montgomery legde hem zo'n kans voor: een snelle uitbraak in noordelijke richting vanuit de bruggehoofden die het Britse *Second Army* in de dagen na 8 september over het Albertkanaal en het Maas-Scheldekanaal had weten te slaan. Bij Arnhem moest vervolgens een Rijnovergang worden geforceerd, waarna de aanvalsspits om de *Westwall* kon heenbuigen naar het Ruhrgebied. Slaagde deze opzet, zo redeneerde Montgomery, dan bleef Eisenhower geen keus dan voortaan alle voorrang te verlenen aan de opmars van het *Second British Army* naar Berlijn. De aanval zou in eerste instantie een ietwat verwaterde versie van de *single thrust* zijn. Maar daarmee wilde Montgomery wel genoegen nemen. Met dit voorstel, operatie *Market Garden*, stemde Eisenhower in. Hij zag de operatie vooral als een goede tactische gelegenheid om snel een bruggehoofd over de Rijn te verwerven. Een hoger strategisch belang lijkt de *supreme commander* er niet aan te hebben gehecht. Bradley was niettemin des duivels. Hij verdacht Monty er inderdaad van dat deze met *Market Garden* Eisenhower voor het blok wilde zetten: „What became clear to me at once”, schreef Bradley later in zijn memoires, „was that *Market-Garden* was not, as advertised, a minor sideshow but rather an attempt by Monty to almost unilaterally launch a 'full-blooded' thrust to Berlin.” Bradley's woede was wel begrijpelijk. In plaats van bij Aken kwam het zwaartepunt van de geallieerde stormloop op nazi-Duitsland, nu in Zuidoost-Nederland te liggen. Dat was nota bene een opmarsroute die de geallieerde planners al vóór *D-Day* hadden afgewezen vanwege de onvoordelige terreinomstandigheden! Montgomery erkende dat vooral de Peel en de vele waterwegen obstakels van formaat waren. Hij rekende echter niet op veel verzet. De Duitse weerstand was immers, zo veronderstelde Montgomery, zo goed als gebroken.

Market Garden ging op 17 september van start. Een kleine tien dagen later bleek de operatie een strategische mislukking: de Rijnovergang bij Arnhem bleef de *21st Army Group* onthouden. Het zou te ver voeren hier de oorzaken van het débâcle in detail te ontleden. Duidelijk was wel dat Montgomery de complicaties van het Nederlandse terrein en het Duitse improvisatievermogen behoorlijk had onderschat. Eisenhower beschouwde de afloop van

Market Garden als „*merely an incident*”, als een onaangename maar niet onoverkomelijke tegenslag. Hier toonde zich naar zijn oordeel de kracht van de plooibare breed-frontstrategie. Hij verschoof het geallieerde zwaartepunt van Montgomery's legergroep en het Nederlandse grondgebied naar de Akenroute, in een poging het momentum van de opmars gaande te houden en nog voor de winter een beslissing af te dwingen. Die regeling was overigens als tijdelijk bedoeld. Montgomery zou de hoofdaanval weer op zich nemen zodra Bradley's 12th US Army Group via het Rijnland de Rijn had bereikt. Voorlopig moest Montgomery genoeg nemen met, in zijn ogen, minder prestigieuze opgaven in Zuid-Nederland. Eerst zette hij zich aan de openstelling van Antwerpen. Dat ging bepaald niet van harte. Monty kon ook in de weken na *Market Garden* zijn blik maar moeilijk van het oosten afwenden. Hij was bang te zullen achterraken in de race naar Berlijn. Pas na een ondubbelzinnig bevel van Eisenhower bond Montgomery in. „*Dear Ike. (...) I have given Antwerp top priority in all operations in 21 Army Group*”, schreef hij op 16 oktober aan de *supreme commander*, „*and all energies and efforts will be now devoted towards opening up that place.*” Daarnaast moest hij de Corridor veiligstellen die operatie *Market Garden* in het Duitse front had gedreven. Deze uitstulping was ongeveer 90 km diep en door zijn lange flanken behoorlijk kwetsbaar. In feite behelsden beide taken dat de 21st Army Group het gehele Nederlandse grondgebied ten zuiden en westen van de grote rivieren zou moeten schoonvegen. Montgomery wenste deze *secondary operations* snel af te ronden. De *main attack* naar het oosten moest immers zo snel als mogelijk worden hervat. De gevechten bleken lastiger en tijdrovender dan gedacht. Hitler was niet genegen Zuid-Nederland zo maar op te geven. Hij wilde de verbindingen met de garnizoenen die in Zeeland de toegang tot de Westerschelde bewaakten zo lang mogelijk open houden. Daarmee negeerde hij de adviezen van zijn hoogste commandanten ter plaatse, zoals *Feldmarschall* Walter Model (de bevelhebber van de *Heeresgruppe B*), generaal Gustav von Zangen (15. *Armee*) en Student. Zij gaven de voorkeur aan een terugtocht van de geteisterde Duitse divisies in Noord-Brabant tot achter de grote rivieren. Die eenheden zouden nog hard nodig zijn bij het beslissende treffen aan de *Westwall*. Nog voor de strijd

goed en wel was losgebarsten, lieten de Duitse commandanten de ontsnappingswegen over de grote rivieren verkennen. Het terrein in West-Brabant en de Peel speelde in hun voordeel. Dat leende zich voor een hardnekkig vertragend infanteriegevecht, waarbij het mogelijk was een beslissende vernietigingsslag te vermijden en de hoofdmacht tijdig achter de rivieren in (relatieve) veiligheid te brengen. „*The clearing of the Germans*”, noteerde een Britse regimentsgeschiedenis, „*was a battle against rearguards, mines, craters, demolitions and, surpassing all else, mud – November mud which clogged and clung or squelched and oozed, and spread so wide and lay so deep that it soon obliterated the tracks.*” Het kostte de 21st Army Group dan ook veel inspanning om Zuid-Nederland schoon te veegen. Pas op 3 december gaven de Duitsers bij Blerick hun laatste bruggehoofd over de Maas op. Inmiddels was de strijd om de Westerschelde beslecht. Op 5 november legde het Duitse garnizoen op Walcheren de wapens neer. De eerste geallieerde vrachtschepen bereikten Antwerpen echter niet voor 28 november, omdat de Westerschelde mijneenvrij moest worden gemaakt. De ongeduldige Montgomery ventileerde herhaaldelijk zijn onvrede over het strijdverloop. Zijn frustratie over Eisenhowers vasthouden aan de breed-frontstrategie was groot en ze nam verder toe, toen bleek dat het Amerikaanse offensief naar de Rijn in modder en fanatiek Duits verzet werd gesmoord. „*We have suffered a strategic reverse*”, probeerde Montgomery aan Eisenhower duidelijk te maken. Er volgde nog een nieuwe vertraging. Op 16 december 1944 speelde Hitler aan het westelijke front zijn laatste strategische troefkaart uit: het Ardennenoffensief. De wanhopige en ambitieuze tegenaanval was vanaf het begin gedoemd te falen, maar zorgde er wel voor dat het geallieerde slot-offensief pas begin februari 1945 kon worden ingezet.

Bevrijding in twee episodes

Intussen had het front in ons land zich langs de grote rivieren gestabiliseerd. Het Nederlandse grondgebied ten noorden daarvan legde in de geallieerde en Duitse strategie amper gewicht meer in de schaal. De geallieerden bleven gefixeerd op het oosten en dachten niet meer aan een offensief in noordelijke richting. De Duitsers voelden zich vei-

lig achter de brede rivierbarrière, die ze met inundaties verder versterkten. Begin december begonnen ze met de onderwaterzetting van de Betuwe. Het gros van de Duitse eenheden werd naar andere, meer bedreigde delen van de *Westwall* verplaatst. Aan beide zijden was het front zwak bezet. Patrouilleren vormde de belangrijkste dagelijkse activiteit. Voor de soldaten was het vervelend, koud, nat en gevaarlijk. Een Canadese soldaat vatte de omstandigheden bondig samen: „*It was a muddy nightmare.*” Alleen tijdens het Ardennenoffensief was er sprake van enige acute spanning, omdat een Duitse nevenaantal over de Maas werd verwacht. Overall werd de waakzaamheid vergroot. De Canadezen versterkten hun posities in Brabant en verhoogden de staat van paraatheid. In de kerstnacht vluchtten vele burgers uit Nijmegen, toen paniekerige geruchten over een op handen zijnde Duitse aanval op de stad de ronde deden. Dichter bij het Ardennenfront werden als voorzorgsmaatregel de Maasbruggen in Maastricht ondermijnd.

Hoezeer de geallieerden zich door militaire argumenten en de snelst mogelijke nederlaag van Duitsland lieten leiden, bleek diezelfde winter opnieuw. De voedselsituatie boven de grote rivieren, en vooral in het dichtbevolkte West-Nederland, was rampzalig. De bezetters hadden de voedseltransporten van de overschotgebieden naar het westen afgesneden. Dit was een represaille voor de bij het begin van operatie *Market Garden* afgekondigde staking door personeel van de Nederlandse Spoorwegen. Het gevolg was hongersnood onder zo'n vier miljoen Nederlanders. In Londen drong de Nederlandse regering in ballingschap bij de Britten en Amerikanen aan op de snelle bevrijding van West-Nederland. Premier Pieter Sjoerds Gerbrandy zond een in scherpe bewoordingen gesteld memorandum aan Eisenhower. Gerbrandy stelde daarin dat de Nederlanders een afzonderlijke bevrijdingsoperatie verdienden. Hun lijdensweg was immers het onmiddellijke gevolg van de loyale uitvoering van de spoorwegstaking. Bitter voegde hij daaraan toe: „*The Netherlands Government cannot accept the liberation of corpses.*”

Volgens Montgomery was zo'n operatie uit militair-strategisch en tactisch oogpunt ongewenst. Hij achtte de kosten in mankracht en materieel onaanvaardbaar groot. Via de *Chief of the Imperial General Staff*, *field marshal* sir Alan Brooke, bereikte deze visie Churchill, die door Gerbrandy in

„*a frightful letter*” van de noodsituatie op de hoogte was gebracht. Churchill meende aanvankelijk dat het met de verdedigbaarheid van West-Nederland wel zou meevallen: „*I do not think too much ought to be made of the water problem.*” Churchill legde zich echter neer bij Montgomery's inschatting dat over eventuele operaties in dit verstedelijkte en waterrijke gebied niet te licht mocht worden gedacht: gedurende minimaal twee maanden zouden drie divisies en veel *special armour* als brugleggers en amfibische voertuigen moeten worden vrijgemaakt. Die middelen wilde Montgomery niet onttrekken aan de aanstaande hoofdaanval naar het oosten. Bovendien, zo stelde de *field marshal*, kon het middel wel eens erger blijken dan de kwaal. Een aanval in het dichtbevolkte westen zou waarschijnlijk meer burgerslachtoffers eisen dan de honger zelf. En van de Duitsers moest worden verwacht dat ze grootschalige verwoestingen en inundaties zouden uitvoeren. Eisenhower deelde in grote lijnen Montgomery's standpunt. Hij wilde bij toekomstige operaties ten noorden van de rivieren niet verder oprukken dan de Grebbelinie of Utrecht. Churchill schikte zich in het standpunt van de hoogste militairen. Hij erkende dat Gerbrandy's noodkreet onbeantwoord zou blijven: „*I cannot do anything for him.*”

Begin februari kon Montgomery het offensief naar het oosten weer opvatten. Het bruggehoofd rond Nijmegen diende daarbij als strategische uitvalsbasis voor de *21st Army Group*. De systematisch optredende bevelhebber streefde ernaar eerst het Rijnland geheel te zuiveren van Duitse troepen. Deze operatie *Veritable* barstte op 8 februari met een ongekend hevige inleidende artilleriebeschieting los. Duizend stukken geschut vuurden binnen vijf uur op een front van 10 km breedte meer dan een half miljoen granaten af. Twee weken later trok ten zuiden van Roermond het Amerikaanse *Ninth Army* over de Roer. De verdedigers bleken niet in staat deze tangbeweging van in totaal zestien geallieerde divisies te stuiten. Op 7 maart veroverden Amerikaanse eenheden in een snelle actie de Rijnbrug bij Remagen. De laatste grote barrière naar het hart van Duitsland was doorbroken.

Zo was het grootste deel van Nederland eind maart 1945 nog steeds in Duitse handen. Het geallieerde opperbevel concentreerde zich nu op het slotakkoord van de oorlog aan het westelijke front: de massale oversteek van de Rijn vanuit het Rijnland

en de eliminatie van de militaire overblijfselen van het eens zo onaantastbaar lijkende Grootduitse Rijk. Het *First Canadian Army* kreeg de taak „to clear up” Oost- en Noord-Nederland. Reeds op 18 april bereikten Canadese troepen de Afsluitdijk. Geen Duitser kon nu nog via deze route ontsnappen naar het westen. Het Duitse verzet was sporadisch. Een Canadese brigadecommandant merkte dat veel vijandelijke soldaten zich blijkbaar bij het militair onvermijdelijke hadden neergelegd, want „for the first time there was evidence that the enemy's attitude was gradually changing and although he fought well at times, the old tenacity was lacking”. Toch werd op initiatief van lokale commandanten hier en daar nog zwaar weerstand geboden. Het Duitse garnizoen in Farmsum (bij Delfzijl) gaf zich zelfs pas op 2 mei over.

Hitler had inmiddels bij herhaling bevolen dat het tot *Festung Holland* omgedoopte West-Nederland tot de laatste man moest worden verdedigd. Van enige militair-strategische betekenis was de *Festung* al lang niet meer. Hij diende alleen nog als vluchthaven. De geallieerden waren van hun kant nog steeds niet van plan levens en materieel in de waagschaal te stellen om West-Nederland in bezit te krijgen, en zeker al niet nu de Duitse capitulatie zo nabij was. De geallieerden hielden als voorzien halt bij de Grebbelinie. Waarschijnlijk is dat het juiste besluit geweest. Het is aannemelijk dat de bezettingsmacht zou hebben doorgevochten. Daarbij zou ze zware verwoestingen en grote inundaties hebben uitgevoerd, in navolging van Hitlers „verschroeide aarde”-bevel van maart 1945. Nog op

17 april beval *Generaloberst* Johannes Blaskowitz, de bevelhebber van het ingesloten 25. *Armee*, de onderwaterzetting van de Wieringermeerpolder om eventuele geallieerde luchtlandingen te voorkomen.

Al met al was één prognose aardig uitgekomen. De geallieerden hadden verwacht dat Duitslands militaire macht aan het westelijke front na ongeveer een jaar zou zijn gebroken. Ze zaten er uiteindelijk slechts een maand naast. Het strijdverloop was echter anders geweest dan voorzien, met grote gevolgen voor Nederland. Tot eind augustus 1944 was ons land in de geallieerde en Duitse strategie van marginaal belang. In de daaropvolgende weken veranderde dat. Ons land werd operatiegebied van Montgomery's *21st Army Group*. Hitler beval de hardnekkige verdediging van de Westerschelde, de toegang tot Antwerpen. Capabele Duitse bevelhebbers improviseerden met veel kunst- en vliegwerk de *Brabantstellung*. Daarmee werd zuidelijk Nederland een buffergebied voor de *Westwall*. Het schoonvegen van Zeeland en Brabant nam meer dan twee maanden in beslag. In de winter, terwijl de geallieerden de Duitse weerstand in het Rijnland braken, bevroor in ons land het front langs de grote rivieren. Al die tijd viel het Nederlandse grondgebied ten noorden van de grote rivieren buiten de geallieerde operatieplannen. Pas in de laatste weken van de oorlog kon de bevolking hier het Duitse juk afwerpen. Voor ons land hadden de geallieerde en Duitse strategische keuzes een gedeelde bevrijding met zich meegebracht.

drs. B. Schoenmaker
Sectie Militaire Geschiedenis KL

50 jaar
na dato

„Brute Force” tussen de dijken?

Inschatting van het geallieerde militaire optreden op Nederlands grondgebied, 1944-1945*

De door generaal Eisenhower geleide campagne van de *Allied Expeditionary Force* (AEF), die in juni 1944 in Normandië begon en elf maanden later in Duitsland werd beëindigd, was een volledig succes. Het doel dat Groot-Brittannië en de Verenigde Staten zich in 1943 samen met de Sovjet-Unie hadden gesteld, namelijk de onvoorwaardelijke overgave van de Duitse strijdkrachten, was bereikt. Niet alleen was er sprake van een geslaagde afronding van de militaire operaties, ook bestond er na afloop van de strijd geen twijfel over dat de geallieerden een noodzakelijke en zinvolle oorlog hadden gevoerd. Terwijl de Eerste Wereldoorlog achteraf vooral als een zinloze en moreel verwerpelijke slachtpartij werd beschouwd, behield de strijd tegen Hitler-Duitsland zijn onomstreden karakter van een kruistocht tegen het verderfelijke nationaal-socialisme. De gebrachte offers waren de uitroeiing van dit kwaad meer dan waard geweest.

Op dit solide fundament – een volledige overwinning in een volkomen rechtvaardige oorlog – baseerden de militair-historici doorgaans hun verslagen en analyses van het optreden van de AEF. Hoe kritisch zij soms waren en hoeveel fouten en vergissingen zij ook bloot legden, uiteindelijk schreven zij een succesverhaal met de bekende strekking van „eind goed, al goed”. Ook de geschiedschrijvers die in dienst van de Amerikaanse, Britse en Canadese krijgsmachten de nationale bijdragen aan de geallieerde oorlogsinspanning in zogeheten *official histories* vastlegden, kwamen tot gelijklopende conclusies: de geallieerde legers hebben zich in het algemeen kundig van hun moeilijke taak gekweten. In titels als *Victory in the West*, zoals de Britse officiële geschiedschrijving over de strijd in

Noordwest-Europa luidt, of *The Victory Campaign*, zoals de Canadese tegenhanger heet, ligt dit positieve eendoordeel reeds besloten. De ingetogen *official histories* hebben het rooskleurige beeld van de geallieerde campagne wel enigszins versoerd maar niet wezenlijk verstoord. De militaire leiders verloren iets van hun charismatische glans, maar bleven stevig op hun voetstuk staan. Deze hoofdrolspelers waren zelf overigens minder terughoudend. De meesten van hen publiceerden na de oorlog hun memoires of schreven, met hun eigen rol als leidraad, een boek over de in Normandië begonnen expeditie. Daarbij spaarden zij elkaar niet. Er woedde een heuse *battle of the memoirs*, waarin de veldmaarschalken en generaals hun oude geschilpunten nogmaals uitvochten. De ontzuierende werking van deze pennestrijd, waaruit duidelijk bleek dat de geallieerde samenwerking aan de top verre van vlekkeloos was verlopen, bleef niettemin beperkt. De polemiek ging vooral over de vraag wie de meeste schuld had aan inmiddels bekende tegenslagen als operatie *Market Garden* en over de vraag wie de grootste claim op de overwinning kon leggen. De welwillende lezer zou eruit kunnen opmaken dat het Europese oorlogstoneel eigenlijk te klein is geweest voor zoveel militaire kopstukken. Heden ten dage, vijftig jaar na ondertekening van de capitulatie-overeenkomsten, wordt de geallieerde oorlogsinspanning niet langer eensluidend gunstig beoordeeld. Het goudgerande beeld is gebarsten. Er zijn minder positieve en ronduit negatieve opvattingen doorheen gedrongen. Deze zijn vooral afkomstig van een jongere generatie militair-historici die dikwijls met de vage verzamelnaam *new military historians* worden aangeduid. De radicaalsten onder hen hebben als ware beeldenstormers de grote generaals van hun voetstuk gestoten en hun reputaties stukgeslagen. Ook zij kunnen de geallieerde overwinning natuurlijk niet ontkennen, maar om te beginnen wijzen zij met nadruk op de geringe om-

* Voor literatuur verwijs ik kortheidshalve naar het eerste hoofdstuk van B. Schoenmaker en C.P.M. Klep (red.), *De Strijd op Nederlands grondgebied 1944-1945. Oorlog op de Flank*. Den Haag (maart 1995), dat een uitvoerig historiografisch overzicht biedt. Dit werk bevat verder een uitvoerige bibliografie raisonnée.

vang van de Anglo-Amerikaanse bijdrage aan de nederlaag van Duitsland. Het feit dat de meerderheid van de *Wehrmacht*divisies door het Rode Leger is verslagen, is nooit een geheim geweest, maar wel is het merkwaardig genoeg lange tijd nauwelijks van invloed geweest op het oordeel over de strijd aan het westelijke front. *New military historians* herinneren hun lezers er echter voortdurend aan dat, toen op 6 juni 1944 operatie *Overlord* begon, het Duitse leger al goeddeels was verslagen. Het iconoclasmie van de *new military historians* heeft voorsnog alleen de rechtvaardiging van de oorlog onaangetast gelaten. De zin van de strijd tegen Hitler is nog altijd boven iedere discussie verheven. Wel laten historici zich tegenwoordig kritischer uit over de middelen die zijn aangewend om Duitsland op de knieën te dwingen. Over een van die middelen, het door *air chief marshal* sir Arthur Harris geleide strategische luchtoffensief, is inmiddels het morele onaanvaardbaar uitgesproken. De nachtelijke bombardementen van de RAF op de Duitse steden, die de oorlogsindustrie slechts geringe schade berokkenden, kostten honderduizenden burgers het leven. Het brute beleid van *Bomber Harris*, dat overigens ook tijdens de oorlog al op enig ethisch verzet van onder anderen enkele Lagerhuisleden was gestoten, is in recente kritische studies ronduit terroristisch en misdadig genoemd.

Het belangrijkste punt van kritiek van de *new military historians* is dat de geallieerden, gelet op hun gigantische materiële overwicht op de As-mogendheden, de overwinning veel sneller en tegen veel geringere verliezen aan mensenlevens en materieel hadden kunnen behalen. Volgens de Britse historicus John Ellis, de meest uitgesproken verkondiger van deze these, waren de geallieerde commandanten *unable to impose their will upon the enemy except by slowly and persistently battering him to death with a blunt instrument*. De Amerikaanse en Britse legers beukten zich, voortdurend frontaal aanvallend, met harde mokerslagen langzaam een weg naar de overwinning. Hoezeer de veldmaarschalken en generaals het ideaal van de *Bewegungskrieg* ook met de mond beleden, in de praktijk kwam er niets van terecht. Steeds opnieuw was het de overweldigende vuurkracht van de geallieerden die volslagen fantasieloos het werk deed. Het ware karakter van de Tweede Wereldoorlog staat volgens Ellis haaks op het ingeburgerde beeld van

een flitsende strijd van tanks en ander modern materieel. In werkelijkheid verschilde het niet wezenlijk van de loopgravenstrijd van 1914-1918. Beide oorlogen waren slijtageslagen, waarin de partij die de meeste soldaten en wapensystemen kon afruilen uiteindelijk als winnaar overbleef.

Deze uitdagende stelling van Ellis, die hij in zijn in 1990 verschenen boek *Brute force. Allied strategy and tactics in the Second World War* heeft uitgewerkt, heeft ook op haar beurt de nodige kritiek ontvangen. Zo is erop gewezen dat Ellis, die graag schermt met aan Clausewitz ontleende begrippen, één cruciale daarvan, nl. de notie van frictie, volledig buiten beschouwing laat. Nu en dan komt hij over als de gemakkelijk oordelende leunstoelstrateeg die achteraf precies kan vertellen hoe commandanten hadden moeten handelen. Verder valt het op dat Ellis' these betrekking heeft op alle militaire operaties van de geallieerden, hoe verschillend van aard zij ook waren. In de Pacific, op de Atlantische Oceaan, aan het oostfront, in Noord-Afrika en Italië, in het luchtruim boven Europa en op het in 1944 geopende oorlogstoneel in Noordwest-Europa, op al deze plaatsen zou zowel op strategisch als op tactisch niveau sprake zijn geweest van *brute force*. Het probleem is dat Ellis zijn these alleen deze mondiale geldigheid kan geven door de definitie van het begrip *brute force* met opzet vaag te laten. Het is daarom de moeite waard Ellis' these nader onder de loep te nemen door in te zoomen op de strijd op Nederlands grondgebied in de periode van september 1944 tot mei 1945. In hoeverre is er bij de militaire operaties die zich toen in ons land afspeelden, sprake geweest van *brute force*? Heeft Ellis' these hier enige geldigheid? Alvorens op deze vraag in te gaan nog één inleidende opmerking. Ellis en andere kritische historici zijn van mening dat de geallieerden in Normandië een grote kans hebben laten lopen om het Duitse *Westheer* vernietigend te verslaan. Dat er vanaf september überhaupt nog in Nederland moest worden gevochten, is voor deze wetenschappers tekenend voor het onvermogen van het geallieerde militaire leiderschap om successen volledig uit te buiten.

Market Garden

Het geallieerde optreden op Nederlands grondgebied ving aan met een grote mislukking. De vele fouten in de planning en de uitvoering van operatie

Market Garden zijn reeds in tal van publikaties uit de doeken gedaan. De *new military historians* behoeften op dat punt geen pionierswerk te verrichten. Interessanter is om te zien hoe Ellis *Market Garden* in verband brengt met zijn these van *brute force*. Deze gedurfde operatie, die tot doel had in een snelle stoot de *Westwall* te omtrekken, was immers precies het tegendeel van overmatig, frontaal geweld. Lichtbepapende parachutisten vervulden een belangrijke rol. Ellis nu wijst erop dat het Britse leger, de hoofdaannemer van *Market Garden*, tot september 1944 uiterst methodisch en steeds stap voor stap te werk was gegaan.

Commandanten toonden weinig initiatief, maakten weinig haast en opereerden nauwgezet volgens de tactische voorschriften. Nu werd van hen opeens een totaal ander soort en voor hun doen zeer onconventioneel optreden verwacht. Alles stond in het teken van *speed, and still greater speed*. Het Britse leger bleek tot deze mentale omschakeling niet in staat. De commandanten bleken dat in de praktijk evenmin. Wie zou denken dat Montgomery, Dempsey en Horrocks in de dagen na 17 september voortdurend in de weer waren om hun troepen aan te vuren en tot de grootst mogelijke spoed te manen, heeft het mis. Kortom, het feit dat de starre Britse strijdkrachten niet anders dan *brute force* konden toepassen, ligt volgens Ellis aan het mislukken van *Market Garden* ten grondslag. Het blijft overigens merkwaardig dat uitgerekend Montgomery, die als *master of the set-piece battle* de verpersoonlijking van het voorzichtige optreden was, de initiator van zo'n gedurfde operatie als *Market Garden* is geweest. Het begin van de verklaring hiervoor moet worden gezocht in de in september alles en iedereen in haar greep houdende overtuiging, dat het Derde Rijk vrijwel volledig was verslagen. Het optimisme was zeer groot. Montgomery, die per se eigenhandig de genadeklap wilde uitdelen, begreep dat hij snel met een boud plan moest komen om het initiatief te behouden en zijn wankelende logistieke voorrangpositie niet aan de even ambitieuze Bradley te verspelen. Bovendien hielp de omstandigheid dat Eisenhower hem tijdelijk de beschikking over het *First Allied Airborne Army* – de enige strategische reserve van SHAEF – had gegeven, de aard van de gedurfde operatie mede bepalen.

Het mislukken van *Market Garden* was vanzelfsprekend een zware slag voor de geallieerden. Ellis

en anderen vóór hem stellen echter terecht de vraag of een succesvolle afloop tot een spoedig einde van de oorlog zou hebben geleid. Een snelle *full-blooded thrust* naar Berlijn, met als uitgangspunt het bruggehoofd ten noorden van Arnhem, zou onhaalbaar zijn geweest. Het zou eerst noodzakelijk zijn geweest de lange, kwetsbare corridor naar dat bruggehoofd te consolideren. De Duitsers, die zich inmiddels opvallend snel van de in Normandië opgelopen klappen hadden hersteld, zouden er wellicht al langs de IJssel in zijn geslaagd een verdedigingslinie te improviseren, achter welke zij belangrijke tijdwinst hadden kunnen boeken. Om logistieke redenen zouden de geallieerden steeds meer genoodzaakt zijn geweest zich eerst op het openen van Antwerpen toe te leggen. Het *15. Armee* zou de Scheldemonding ook in dit geval taai hebben verdedigd. Een geslaagde operatie *Market Garden* had bovendien verregaande gevolgen voor de bevolking van West-Nederland kunnen hebben. De vestiging van een geallieerd bruggehoofd op en om de Veluwe zou ertoe hebben geleid dat de Randstad alleen nog via de Afsluitdijk en het IJsselmeer met de rest van het door de Duitsers bezette gebied in verbinding zou hebben gestaan. Het vrijwel volledige isolement van dit bevolkingscentrum, dat voor zijn levensmiddelenvoorziening sterk van aanvoer van buitenaf afhankelijk was, zou spoedig tot grote voedseltekorten hebben geleid. Deze acute dreiging van hongersnood zou de geallieerden voor een groot dilemma hebben geplaatst. Een besluit West-Nederland gewelddadig te bevrijden, zou hebben betekend dat tijdelijk minder krachten aan het hoofdoel, de opmars naar het Ruhrgebied, konden worden gewijd. Bovendien moest men erop rekenen dat een aanval op het westen van ons land met veel slachtoffers en grootschalige vernielingen gepaard zou gaan. Kortom, een succesvolle operatie *Market Garden* zou met betrekking tot West-Nederland hebben geleid tot een vervroeging en een verscherping van de problematiek die in werkelijkheid pas in de winter en het voorjaar ging spelen.

Zeeland

Nu *Market Garden* was mislukt, bleef de strijd op Nederlands grondgebied voorlopig tot de ten zuiden van de grote rivieren gelegen provincies beperkt: de gebieden ten westen en ten oosten van de tot in de Betuwe reikende geallieerde corridor. Op

deze flanken zette de geallieerde opmars zich gedurende het najaar in een langzaam tempo voort. Daarmee staken de operaties aan de linkerflank van de AEF niet ongunstig af bij de overige sectoren van het westelijke front, waar in diezelfde periode geen of slechts geringe vorderingen werden gemaakt. Het leek erop alsof de geallieerde expeditie was vastgelopen. De angstige herinneringen aan de patstelling van de Eerste Wereldoorlog kwamen weer bovendrijven. Aan Duitse kant was de legerleiding opgelucht dat de dreigende ineenstorting in ieder geval voorlopig was afgewend. Het *Wunder im Westen* was geschied. De opgelapte *Wehrmacht* gaf nu alleen nog maar spaarzaam en ten gunste van veel tijdwinst terrein prijs.

Tot begin november was Zeeland een belangrijk strijdtoneel. De geallieerden konden het zuidelijk deel van deze rivierendelta niet links laten liggen, omdat daar de toegang tot Antwerpen moest worden bevochten. Rond deze strijd om de Westerschelde hangt nog altijd de waas van een grote gemiste kans. Op 4 september maakte de voorhoede van het *XXX British Corps* zich meester van de havens van de Scheldestad, die niet door de Duitsers waren vernield. Hoewel de Britse tanks nog over voldoende brandstof beschikten om naar de Moerdijk door te stoten en onderweg bij Woensdrecht de toegang tot Zuid-Beveland af te sluiten, maakten zij in Antwerpen op bevel van Montgomery pas op de plaats. Zo liet de veldmaarschalk de kans onbenut het *15. Armee*, dat langs de Noordfranse en Vlaamse kust werd teruggedreven, van zijn laatste reële ontsnappingsmogelijkheid te beroven. Een terugtocht via de gehele keten van Zeeuwse en Zuidhollandse eilanden leek voor een troepenmacht van meer dan 85.000 man immers nauwelijks haalbaar.

Dit verzuim bij Antwerpen was typerend voor het optreden van de geallieerden. Tijdens hun razendsnelle opmars vanuit Normandië naar de grenzen van het Derde Rijk waren zij er nergens in geslaagd omvangrijke Duitse troepenconcentraties in te sluiten en volledig onschadelijk te maken. Ook nu slaagden grote delen van het *15. Armee* erin via de Westerschelde naar Noord-Brabant te ontkomen. Voor Ellis is deze ontsnapping het zoveelste bewijs voor zijn stelling dat de geallieerde militaire leiding, en dan met name zijn *bête noire* Montgomery, volstrekt niet in staat was kansen te grijpen en successen uit te buiten. De historicus verwijt de veldmaar-

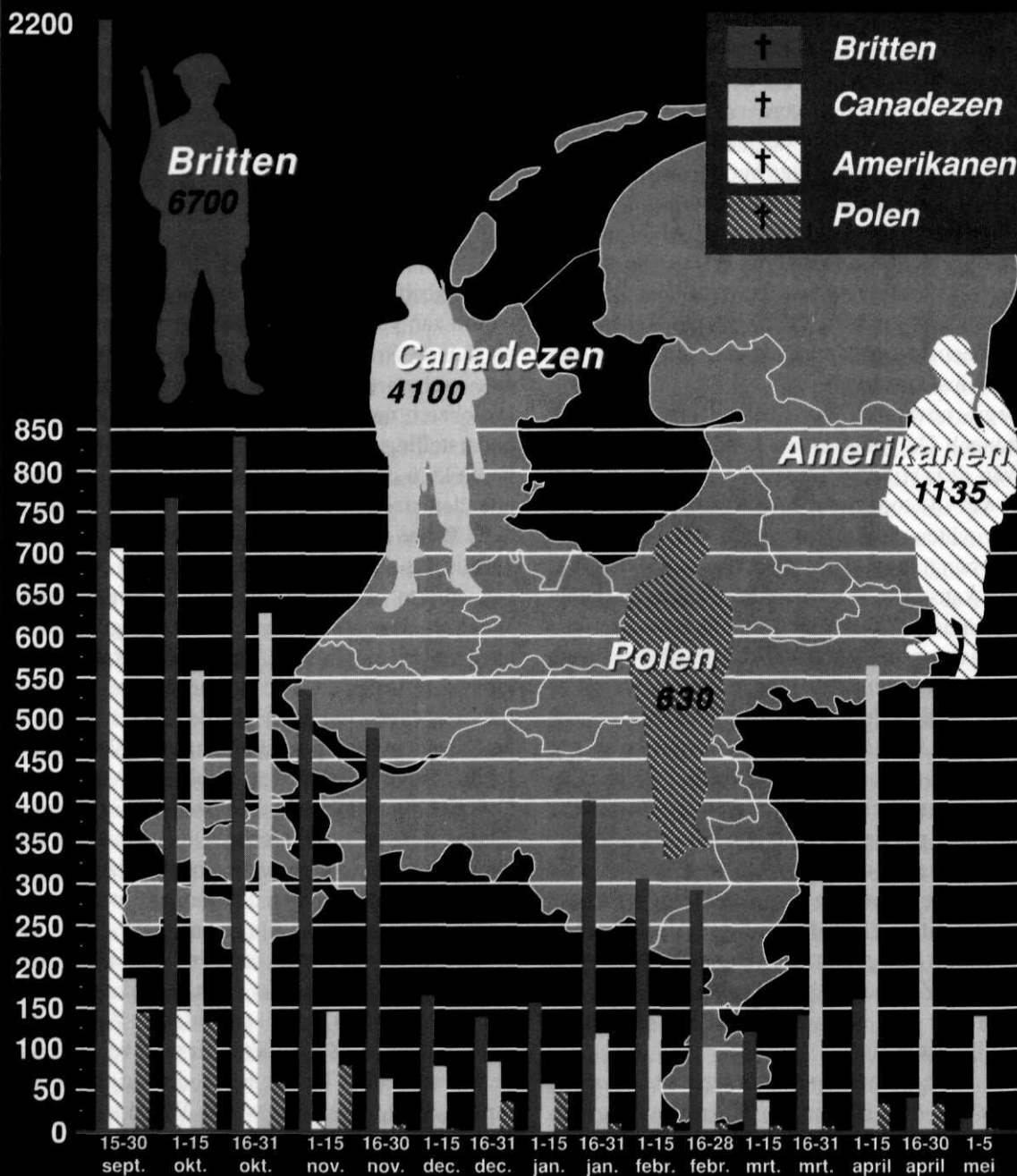
schalk echter niet alleen dat hij de insluiting van het *15. Armee* door zijn vingers heeft laten glippen. Wanneer de Britten doortastend zouden hebben gehandeld, zouden zij ook de evacuatie van dit Duitse leger over de Westerschelde hebben kunnen tegenhouden,

(...) *condemning Fifteenth Army to complete destruction. The Scheldt could then have been quickly cleared for shipping and sufficient fuel landed to support operations all along the front.*

Hier bedrijft Ellis echter *brute logic*. Zonder er een woord aan vuil te maken gaat hij er kennelijk vanuit dat de Britse voorhoede zich na 4 september ook snel en gemakkelijk van Zuid-Beveland en Walcheren meester had kunnen maken. Deze veronderstelling is hoogst twijfelachtig. De Duitsers beschikten op deze moeilijk toegankelijke (schier) eilanden steeds over voldoende troepen om eventuele Britse aanvallen af te slaan. Van een gemiste kans is dus alleen sprake in zoverre het de niet verwezenlijkte insluiting van het *15. Armee* betreft. Wanneer deze insluiting wel zou zijn gerealiseerd en geen enkele Duitser via de Kreekrakdam had kunnen ontsnappen, zou dat hebben betekend dat het *First Canadian Army*, dat de taak had gekregen de Scheldemonding te zuiveren, dit gehele Duitse leger tegenover zich zou hebben gevonden. De Duitsers zouden in hun *Festungen* in Zeeuws-Vlaanderen en op Walcheren tegen wil en dank over een zeer groot garnizoen hebben beschikt. De opening van Antwerpen zou dan niet eenvoudiger maar juist nog lastiger zijn geweest.

In werkelijkheid streed het *First Canadian Army* dus tegen het deel van het *15. Armee* dat vrijwillig, dat wil zeggen op bevel van Hitler, in Zeeland was achtergebleven. Hoe moeten deze gevechten worden beoordeeld? Het is het soort strijd dat Ellis typerend acht voor de Tweede Wereldoorlog. Het is een oorlog van infanteristen die, zoveel mogelijk leunend op de vuursteun van vliegtuigen, artillerie en mortieren, stapsgewijs zonder veel tactisch vernuft de Duitsers terugdringen. De numerieke superioriteit en het enorme overwicht aan vuurkracht geven steeds langzaam maar zeker de doorslag. Daarbij is het opvallend dat de schaarse verrassende acties, zoals de amfibische landing ten westen van de Braakman tijdens de strijd in Zeeuws-Vlaanderen, meestal onvoldoende worden uitgebuit en snel doodlopen. ▷

Aantal gesneuvelde geallieerde grondtroepen tijdens de bevrijding van Nederland

1995 Louis Mautz (SMG) KL

Bron: M. Verhoef. Verslag bij het onderzoek naar verliescijfers tijdens de bevrijding van Nederland 1944-1945 (SMG, s-Gravenhage, 1993).

Tussen medio september 1944 en mei 1945 kwamen bij de gevechten in Nederland ongeveer 13.000 geallieerden om het leven. In dat totaalcijfer zijn ook de militairen opgenomen die bezweken aan ziektes en ongelukken welke direct samenhangen met de militaire operaties. Het bronnenmateriaal laat een nauwkeurigere schatting niet toe. Bovendien wordt de telling door een aantal factoren bemoeilijkt. Ten eerste valt bij de strijd in de grensstreken soms nauwelijks vast te stellen of een militair al of niet op Nederlands grondgebied sneuvelde. Ten tweede overleden verschillende soldaten in hospitalen over de grens aan verwondingen die ze hadden opgelopen in Nederland.

Veertig militairen van Irenbrigade en No.2 (Dutch) Troop kwamen in Nederland om het leven, alsmede 102 leden van de Stoottroepen. De Fransen verloren 32 man, de Belgen 36. Op Walcheren vielen negen Noorse commando's. De slachtofferstatistieken voor de Wehrmacht vertonen onoverkomelijke lacunes. Waarschijnlijk ligt het totaalcijfer voor de Duitse eenheden in ons land tussen de 15.000 en 20.000 gesneuvelden.

Op het eerste gezicht lijkt de kwalificatie van *brute force* uitstekend van toepassing op Zeeuws-Vlaanderen en op de strijd rond Woensdrecht en Hoogerheide, waar de Canadezen in oktober moeizaam de toegang tot Zuid-Beveland forceerden. Daar moet echter onmiddellijk aan worden toegevoegd dat de Canadezen nauwelijks anders konden. Het slechte, natte herfstweer, de zware terreinomstandigheden, de natuurlijke waterhindernissen, de inundaties, de Duitse mijnevelden en verdedigingswerken beperkten de tactische mogelijkheden aanzienlijk. Het simpele feit dat de Duitsers zich uiterst hardnekkig verdedigden, kwam daar nog bij. Pantser-eenheden, die op de polderwegen zeer kwetsbaar waren, konden zich in het terrein niet ontplooiën. Elke vorm van manoeuvre zou onherroepelijk in de modder zijn blijven steken. Kon men iets anders doen dan met *brute force* voortploeteren? Deze retorische vraag neemt overigens niet weg dat bij bepaalde Canadese acties wel degelijk vraagtekens geplaatst kunnen worden.

Voor de verovering van Walcheren werd een groot scala aan middelen aangewend. Vooral in verband met het grote aantal kustbatterijen beschouwden de geallieerden dit deel van Zeeland als de hardste noot om te kraken. Het voornemen op Walcheren luchlandingseenheden in te zetten, was in een vroeg stadium weer van tafel verdwenen, nadat de commandant van het *First Allied Airborne Army* hiertegen fel protest had aangetekend. Zijn opvatting dat een dergelijke operatie veel te riskant zou zijn, vond gehoor bij Eisenhower. Het plan op drie plaatsen de Walcherse dijken te bombarderen om zo het eiland onder water te zetten en de Duitse verdediging te ontregelen, vond wel doorgang. Op 3 oktober werden de eerste luchtaanvallen uitgevoerd. Tien dagen later was Walcheren bijna geheel geïndeerd. Hierop volgden op 1 november amfibische landingen bij Westkapelle en Vlissingen. Vervolgens werd het Duitse garnizoen, dat slechts uit één met minder-validen gevulde divisie bestond, binnen een week opgerold.

De onderwaterzetting van Walcheren is omstreden. Opvallend genoeg roert Ellis, die er een typisch geval van *brute force* in had kunnen zien, deze kwestie niet aan. Anderen, onder wie de Nederlandse militaire publicist luitenant-generaal J.J.P.C. Wilson, hebben dit geallieerde optreden wel onomwonden veroordeeld. De hooggelegen kustbatterijen hebben, zo betogen zij, noch van de

bombardementen noch van de daaropvolgende overstromingen enige hinder van betekenis ondervonden. Het enige resultaat was een groot aantal burgerslachtoffers – alleen in Westkapelle al 152 – en zeer veel schade. Tegen deze aanklacht aan het adres van de geallieerde commandanten valt in te brengen dat de inundatie de Duitse verdediging wel degelijk heeft verstoord, vooral omdat een centrale gevechtsleiding vanuit Middelburg niet meer mogelijk was. Dat de bombardementen op de Zeeuwse dijken nooit algemeen zijn veroordeeld, is echter niet zozeer het gevolg van deze zakelijke tegenargumenten. Het is nu eenmaal vrijwel onmogelijk de toepassing van geweld – in een oorlog waarin één partij het recht zo volledig aan haar zijde had – objectief te beoordelen. Wanneer de Duitsers om militaire redenen Walcheren hadden geïndeerd, zou die daad eenvoudig als overmatig geweld of zelfs als terreur zijn bestempeld.

West-Brabant en de Peel

Toen de Duitsers hun *Festung Walcheren* verloren zagen gaan, werden tegelijkertijd de laatste *Wehrmacht*-militairen uit West-Brabant verdreven. Op 9 november viel bij Moerdijk hun laatste bruggehoofd in Poolse handen. Dit was twee maanden nadat de Britten het 60 km naar het zuiden gelegen Antwerpen hadden ingenomen. Deze voor de Duitsers voordelige tijd-ruimte-verhouding laat zien dat zij in het ten westen van de Corridor gelegen deel van Brabant, met succes een vertragend gevecht hebben gevoerd. Zij verdedigden zich hardnekkig, gaven, wanneer de druk te groot werd, hun verdedigingslinie tijdig op en lieten zich op nieuwe, in de diepte voorbereide stellingen terugvallen. Deze Duitse tactiek verklaart waarom in West-Brabant sommige dorpen en steden zware verwoestingen opliepen, terwijl andere plaatsen die soms op enkele kilometers afstand van die brandhaarden verwijderd lagen, vrijwel ongehavend uit de strijd kwamen.

De Duitsers slaagden erin de samenhang in hun defensie te behouden. Het front werd nergens doorbroken. Hoewel hun verliezen hier en daar hoog opliepen, wisten zij te voorkomen dat eenheden werden ingesloten en volledig werden uitgeschakeld. Na de oorlog verklaarde generaal G. von Zangen, commandant van het *15. Armee*, dat de geallieerden, wanneer zij vanuit de Corridor net ten

zuiden van de Maas naar de Moerdijk zouden zijn doorgestoten, een groot deel van zijn strijdmacht hadden kunnen insluiten. Het had hem zeer verbaasd dat deze manoeuvre was uitgebleven. Dit commentaar van Von Zangen is een uitstekende onderbouwing van de these van Ellis, die dit specifieke Brabantse geval zelf overigens onbesproken laat. Nu is deze overeenkomst in kritiek geen uitzondering en ook geen toeval. Ellis laat bij zijn inschattingen van het geallieerde optreden het oordeel van de toenmalige vijand regelmatig een belangrijk woord meespreken. Hij citeert graag uit Duitse bronnen en uit de verslagen van de gesprekken die na 1945 met Duitse generaals in krijgsgevangenschap zijn gevoerd. Daarin heet vooral het Britse optreden steevast *methodisch und vorsichtig*.

Deze Duitse oordelen achteraf moeten voorzichtig worden benaderd. Ook de Duitse commandanten probeerden een zo fraai mogelijke weergave van hun eigen rol te geven. Bovendien spreekt uit hun verslagen nogal eens de gefrustreerde opvatting dat, als zij de materiële middelen van de geallieerden hadden gehad, zij het er veel beter vanaf hadden gebracht. Ten aanzien van het genoemde Brabantse voorbeeld van Von Zangen moet worden gezegd dat deze geopperde snelle doorstoot ten zuiden van de Maas, ongeveer zoals die in mei 1940 heeft plaatsgevonden, bepaald niet zo gemakkelijk uitvoerbaar zou zijn geweest, omdat uitgerkend Von Zangen zelf de bescherming van de terugtochtroutes over de Maas tot het kernpunt van de Duitse verdediging had gemaakt. De zware gevechten in en om 's-Hertogenbosch toonden aan hoeveel de Duitsers daaraan gelegen was.

Ten oosten van de Corridor duurde het tot begin december voordat de Duitsers tot achter de Maas waren teruggedrongen. De opmars door de Peel was tergend langzaam verlopen. Ook hier drukten het terrein en de slechte weersomstandigheden een zware stempel op de strijd. Veel soldaten kregen last van *trench feet* en andere kwalen die typisch voor de Eerste Wereldoorlog werden geacht. Ook hier lijkt de strijd weer vele *brute-force*-kenmerken te vertonen, getuige de massale inzet van mortieren en artillerie. Dorpen als Overloon en Venray veranderden erdoor in ruïnes. Ook hier waren echter nauwelijks redelijke tactische alternatieven voorhanden. Voorzichtig optreden, waarbij massale beschietingen voortdurend stap voor stap het pad voor de infanterie effenden, was de beste manier

om het aantal slachtoffers zo laag mogelijk te houden. De Duitsers gingen regelmatig een stuk minder terughoudend te werk. Wanneer zij maar een mogelijkheid zagen, gingen zij in de tegenaanval. Deze acties, die vaak veel eigen slachtoffers eisten, liepen bij gebrek aan reserves vrijwel altijd op niets uit. De Duitsers hadden zich beter tot het taai verdedigen kunnen beperken.

Ondanks de slechte terreinomstandigheden in de Peel en op andere plaatsen trachtten de Britten toch zoveel mogelijk gebruik te maken van hun tanks en pantservoertuigen. Een bijzondere rol was daarbij voor hun *special armour* weggelegd. De Britten hadden een hele serie gepantserde rupsvoertuigen ontwikkeld die alle hetzelfde doel moesten dienen: de infanterie bijstaan in het overwinnen van hindernissen en het forceren van doorbraken. De belangrijkste daarvan waren de brugleggende tank, de fascine-tank, de vlegeltank bedoeld om zich een weg door mijnenvelden te banen, de vlammenwerpende tank en de AVRE-mortier-tank die tegen bunkers kon worden ingezet. Dit *special armour*, dat was ontwikkeld als antwoord op de patstelling van de Eerste Wereldoorlog, kwam in 1944-1945 op het Nederlandse gevechtsterrein zeer goed van pas. Bij Ellis blijft de inzet van deze *smart force* overigens onbesproken.

In de Peel was geen sprake van een stelselmatige toepassing van *brute force*, in de zin van overmatig of onnodig grof geweld. Dat neemt niet weg dat in een aantal losstaande gevallen wel te zware middelen zijn ingezet, bijvoorbeeld bij het onnodig in puin schieten van de kastelen bij Broekhuizen en Geijsteren langs de Maas. Daartegenover kan men dan weer de zeer subtiel uitgevoerde inneming van Blerick stellen. Dit laatste Duitse bruggehoofd ten westen van de Maas viel op 3 december in Britse handen. Aan de aanval ging een slimme misleidingsoperatie vooraf. Met grammofoonplaten en luidsprekers werd het geluid van zwaar materieel nagebootst. Vervolgens kon met geluidmeetapparatuur de precieze plaats van de Duitse artillerie, die met beschietingen op deze geluiden reageerde, worden bepaald. Zo werd in deze *perfect battle* het vijandelijke geschut uitgeschakeld.

Stilstand en snelle opmars

Vanaf begin december stabiliseerde het front zich langs de grote rivieren. In de wintermaanden von-

den er slechts weinig grootschalige acties plaats. Een uitzondering vormde de strijd bij Kapelsche Veer, waar de Canadezen in januari met veel moeite een klein Duits bruggehoofd over de Bergsche Maas wegwerkten. In diezelfde maand werden de Duitsers ten zuiden van Roermond ook volledig tot achter de Roer teruggedrongen. De grote rivieren zelf waren voor de geallieerden in de winter een onoverkomelijke hindernis. Die geografische belemmering was niet de enige reden waarom zij geen plannen voor de bevrijding van Noord-Nederland opstelden. Hun blik was sowieso volledig op Duitsland gericht. De volgende stap die Montgomery wilde zetten, was de verovering van het Rijnland.

Tijdens de winter was het Nederlandse rivierengebied een flank waar beide partijen weinig betekenis aan hechtten. De *Wehrmacht* in ons land voelde zich tamelijk veilig achter haar *Große Flußbarriere*. Desalniettemin werd het in dit frontgedeelte nooit echt rustig. Beide partijen probeerden elkaar in de waan te laten dat zij wellicht toch nog offensieve acties over de grote rivieren van plan waren. Tijdens het Ardennenoffensief hadden de Duitsers trouwens daadwerkelijk voorbereidingen voor een nevenaantal in de richting van Noord-Brabant getroffen. De aanval kwam echter niet van de grond. Zo bleef de strijd in het rivierengebied beperkt tot tal van kleinschalige acties met zeer beperkte doelstellingen. Artilleriebeschietingen waren aan de orde van de dag. Patrouilles werden ondernomen om inlichtingen in te winnen, om enige krijgsgevangenen te maken of louter en alleen om de manschappen scherp te houden of enige gevechtservaring te laten opdoen. *Brute force* kan men dit alles niet noemen. Ditmaal werd juist van Duitse zijde het grofste middel in de strijd geworpen: de inundatie van de Betuwe en nog enige andere polders.

Op 8 februari barstte operatie *Veritable* met een ongekend hevige artilleriebeschieting los. Vanuit het Rijk van Nijmegen vielen de Britten en Canadezen het Rijnland binnen. Dit offensief tegen het zwakste deel van de *Westwall* verloor al spoedig vaart en mondde uit in een trage, bloedige opmars. Deze gevechten, waaraan de naam van het Reichswald onverbrekkelijk is verbonden, vertoonden een grote gelijkenis met de eerdere strijd in Zuid-Nederland. Van manoeuvre was in deze slijtageslag absoluut geen sprake. De Amerikanen, die op 23 februari vanuit het zuiden het Rijnland binnenvielen, ont-

moetten veel minder zware tegenstand. Tijdens hun snelle opmars bevrijdden zij op 1 maart zonder slag of stoot Roermond en Venlo. Weer ruim een week later was de slag in het Rijnland voorbij. Het in het westen vechtende deel van de *Wehrmacht* was vrijwel volledig aan deze laatste krachtsinspanning ten onder gegaan. De volgende stap was de overgang van de Rijn, die Montgomery op 23 maart bij Wesel uitvoerde. Deze grootscheepse operatie, waarvan ook luchtlandingen deel uitmaakten, was zeer grondig voorbereid. Gezien de zeer zwakke tegenstand sprak de geprikkelde generaal Bradley na afloop van *flamboyant overkill*. Daarna begon de race door Duitsland. Het *First Canadian Army* kreeg opnieuw de ondankbare taak de linkerflank te zuiveren. Deze strijdmacht van Britten, Canadezen en Polen maakte zich in april meester van Noordoost-Nederland. Tijdens de razendsnelle opmars werd slechts op een aantal plaatsen nog enige tegenstand van betekenis ondervonden. Bijvoorbeeld in het gebied rond Delfzijl en Farmsum, waar de plaatselijke commandant zijn volstrekt zinloze verzet pas op 2 mei staakte. Tijdens deze zuivering van de flank pasten de geallieerden niet structureel te grof geweld toe. Op het algemene beeld van matiging waren ook hier enige uitzonderingen. Het meest notoire voorbeeld is de zinloze beschieting van het toch al zo geteisterde Arnhem. De wens al te grote verwoestingen te vermijden, lag ook mede ten grondslag aan het geallieerde besluit niet verder dan de Grebbelinie op te rukken. West-Nederland werd als te kwetsbaar beschouwd voor gewelddadig optreden. Van de Duitsers kon worden verwacht dat zij zeer uitgebreide inundaties zouden stellen en grootscheepse vernielingen zouden aanrichten. Uiteindelijk behoefde er niet om West-Nederland te worden gevochten. Dat gold ook voor de perifere Waddeneilanden.

Conclusie

De bevrijding, die zich met horten en stoten voltrok, nam bijna acht maanden in beslag. In deze periode vond op Nederlands grondgebied een lange reeks militaire operaties met een sterk uiteenlopend karakter plaats: een zeer omvangrijke luchtlandingsoperatie in het kader van *Market Garden*; op vele plaatsen ten zuiden van de grote rivieren zware gevechten waarin infanteristen de weinig benijdenswaardige hoofdrol speelden; amfibische operaties

in Zeeland; allerlei kleine acties langs een statisch rivierenfront; een snelle opmars door Noordoost-Nederland en een zeer kleine landing van Franse parachutisten in Drenthe. In West-Nederland is in het geheel niet gevochten. De geallieerden hebben, als gezegd, een gewelddadige bevrijding van dit dichtbevolkte gebied bewust vermeden.

De kritische kanttekeningen van Ellis en andere *new military historians*, en dan vooral de nuchtere karakterisering van de strijd als een botte slijtage-slag, hebben ook betrekking op de strijd op Nederlands grondgebied. Het begrip *brute force* blijkt bij toespitsing op Nederland echter een te bot instrument om het gevarieerde scala aan gevechten te beschrijven en te analyseren. Voor historici is

het geen ongewone ervaring dat bepaalde algemene – en daarom noodgedwongen gesimplificeerde – verklaringen de toets van een detailonderzoek moeilijk kunnen doorstaan. Bij zulk onderzoek ligt de nadruk immers op de bijzondere kenmerken. En Nederland was, mede op grond van een aantal geografische factoren, een zeer specifiek gevechtsterrein. Om met het meest specifieke element te eindigen: zeer typisch voor het Nederlandse gevechtsterrein was het gebruik van water als strijdmiddel. Zowel de *Wehrmacht* als de geallieerde legers hebben dit natte wapen, waar zij maar konden, in de strijd geworpen. Daarmee sloten zij zich aan bij een oude traditie in het Nederlandse defensiebeleid, die na 1945 in de vorm van de IJssellinie zou worden voortgezet.

U bent actief dienend officier van KL of KLu,

maar gaat binnenkort de dienst verlaten.

U wilt echter wèl graag maandelijks de Militaire Spectator blijven ontvangen?

Dat kàn: als lid van de Koninklijke Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap (contributie f 40,- per jaar; buitenland f 50,-) vindt u hem iedere maand in de bus, en tevens regelmatig „Mars in Cathedra”.

Meldt u als lid bij de ledenadministrateur: K. Doormanlaan 274, 2283 BB Rijswijk

prof. dr. M. Horn

Department of History, York University, Toronto, Ontario, Canada

50 jaar
na dato

The Canadian army in the Netherlands

Aircraft dropping parcels of food; large, wildly enthusiastic crowds crammed together along roads; columns of trucks and armoured vehicles inching along, covered with laughing young women and children; few images in the recent history of the Netherlands are more powerful than those associated with the liberation of the northern, central and western parts of the country in 1945. One of the liberators wrote later:

The war might have been all futile madness but this seemed to me a splendid moment, if only for the excitement and the joy and the tears of the people beside the road. [1]

I know just how splendid that moment was, for I stood beside one of those roads in May of 1945, a five-year-old boy welcoming the „Tommies”. (They were units of the Duke of Wellington’s Regiment of the English 49th West Riding Division, which was part of First Canadian Corps at the time.) For me the sights and sounds of the spring and summer months of 1945 are unforgettable, the wailing bagpipes of the North Nova Scotia Highlanders permanently engraved into my brain. The force of these memories led me in the 1970s to undertake research on the liberation of the Netherlands, focusing on relations between the Canadian army and the civilian population.

Canadian involvement in the liberation of the Netherlands took place in three major stages. The first centered on the western third of North Brabant and the province of Zeeland and lasted from September into November of 1944. The second extended from late March to the beginning of May 1945, when the northern and eastern provinces of Groningen, Friesland, Drenthe, Overijssel and most of Gelderland were cleared. The third and final stage took place after the general ceasefire in the West on May 5th. It is this stage that most Netherlanders think of as „de bevrijding”, for it affected the most popu-

lous central and western sections of the country and included its largest cities: Amsterdam, Rotterdam, The Hague and Utrecht. Here, too, the euphoria was greatest, because death by starvation had come closest and because people already knew that Nazi Germany had collapsed. An officer with the First Canadian Division wrote:

Whatever their routes, the convoys were greeted with the wildest of enthusiasm by hysterically happy crowds lining the roads ... Thousands of country folk and burghers ... lined the roads and blocked the way through the towns, to laugh, to wave, to shout, to weep ... Each Canadian private was a Christ, a saviour ... [2]

An exaggeration, perhaps? Here is how a woman remembered it thirty-five years afterwards:

... I saw a tank in the distance, with one soldier’s head above it, and the blood drained out of my body, and I thought: „Here comes liberation.” And as the tank came nearer and nearer, I had no breath left, and the soldier stood up and he was like a saint. There was a big hush over all the people, and it was suddenly broken by a big scream, as if it was out of the earth. And the people climbed on the tank, and took the soldier out, and they were crying. And we were running with the tanks and the jeeps, all the way into the city. [3]

So long as people are alive to remember it, and perhaps long after, that day will not be forgotten.

A liberating army quickly turns into an army of occupation, a welcome one but an army of occupation nevertheless. And the relations between armies of occupation and the peoples among which they find themselves are fraught with difficulties. A superordinate armed force finds itself in the midst of a subordinate population. This opens up great potential for abuse of power. Military discipline needs to be firm indeed to prevent soldiers from exploiting civilians. And military discipline can hardly prevent civilians from seeking to use sol-

diers for their own ends. Some fraternization is bound to take place even when it is forbidden. Where fraternization is encouraged, however, problems in the military-civilian relationship may become nearly unmanageable. The social history of the Canadian army in the Netherlands during the liberation period, which began in the fall of 1944 and ended early in 1946, does not contradict this judgment.

There had been fraternization between Dutch civilians and German servicemen, and from the Dutch side this was not limited to people who belonged to the National Socialist movement. But much of the population had as little as possible to do with the „*moffen*“, the enemy. Those who because of the positions they held were forced into an unwelcome degree of association with the Germans were apt to be apologetic.

With the Canadians it was otherwise. They were allies. Canada was where Princess Juliana and her two children had found refuge, where her third daughter was born. And because Canadians were ethnically similar to the Dutch they did not face barriers of racial prejudice. The Canadian soldiers were welcomed as friends and partners who, together with the American, British and Russian forces, had done what the Netherlands armed forces had been manifestly incapable of doing: bring about the defeat of Germany. No one needed to apologize for associating with *these* invaders.

The exuberance of the first welcome soon wore off. Indeed, friction was inherent in the presence of a large body of young men able to command goods and services unavailable to civilians. Although, on balance, the Canadians never ceased to be seen in a favourable light, criticism of them mounted as the months passed. Today the memories of the liberation period are overwhelmingly positive; the reaction at the time was ambivalent.

This should not surprise us. The condition of the Netherlands at the end of the war made it difficult to accommodate the more than 170.000 Canadian servicemen and women who passed through the Netherlands, sojourning there for months before repatriation. They were young, many of them not yet or barely out of their teens. They were, no doubt, greatly relieved that the war in Europe was over, that their lives were no longer on the line. Some were volunteering for service in the Pacific theatre, but most looked forward to repatriation and a return

to civilian life. While waiting, they looked for diversion.

They found themselves among a densely settled population that in the course of five years of occupation had been robbed, starved and oppressed. Almost 250.000 Netherlanders had died in the war, more than forty percent of them Jews who had perished in the „final solution“. Thousands of men had been deported to Germany to perform forced labour; at the end of the war most were still there. The western and central provinces had suffered from desperate shortages of food and fuel during the final months of the war, but life had not been easy anywhere, not even in the southern provinces that had been liberated during the fall of 1944. In some places bombing and shelling had produced serious housing shortages. Public transportation had ceased to function; private transportation comprised a few horsedrawn vehicles and a larger number of delapidated bicycles.

Important, too, in understanding the context were the changed patterns of behaviour and attitudes the war had fostered. Most people had become acquainted with the black market that flourished during the war. Parental authority and male dominance had declined especially in the cities, where women and younger teenagers had become scroungers of the necessities of life. A premium had been placed on deceit, theft, and ingenious mendicancy as people struggled to protect themselves and their dependants, and to survive. Brecht says it well in the *Dreigroschenoper*: „Erst kommt das Fressen; dann kommt die Moral.“ The dislocations of the post-armistice period made it unlikely that pre-war behaviour patterns and attitudes would soon reassert themselves. The Liberation did not restore plenty or even a sufficiency of goods. The supply of basic foodstuffs did increase, but serious shortages persisted: of coal and hence electricity and gas, of petroleum products, of housing, clothing and virtually all other consumer goods. War damage and a lack of rolling stock, motorized vehicles, and fuel, delayed the restoration of public transportation. It took time for deportees to return from abroad. It took much longer for normality to return. The Canadian forces found themselves in the midst of an unsettled society living through a summer of madness.

It was virtually a patriotic duty to express gratitude to the Canadian conquering heroes. That they were

well supplied with food and certain desirable consumer goods, cigarettes foremost among them, made of gratitude an expression of self-interest. Soon serving as a reserve currency in the black market, Canadian cigarettes were in hot demand not only by smokers but by almost everyone else. In a recent book the well-known author Farley Mowat, then a captain in First Canadian Division, devotes a telling section to „A cigarette in Amsterdam”. [4] Initially generous with their food and cigarettes, some Canadians did not wait long to expect more than mere thanks. Relations with civilians acquired a rock-hard commercial side in which the cigarette loomed large. This spawned friction, though not as much as the relations between servicemen and civilian women. The practice of reserving scarce recreation facilities for exclusive military use was also unpopular. Among civilians envy and resentment soon took place alongside gratitude.

Two pressing tasks faced First Canadian Corps on 5 May 1945. One was the localizing and disarming of 120.000 German servicemen, collecting their stores of food and war materials, and supervising their removal to Germany. This was largely completed by the end of May. The other task was the relief of the Dutch population: the distribution of food and coal, and assistance to civilian medical personnel seeking to deal with serious public health problems, including outbreaks of typhus, typhoid and dysentery. On 24 May responsibility for these tasks passed to Headquarters Netherlands District, but Canadian Corps transport continued to be important.

An initially less pressing problem was maintaining the morale of the troops. At the close of hostilities it was excellent. But general H.D.G. Crerar, commander-in-chief of First Canadian Army, knew from his experience after the 1914-1918 war how easy it was to lose *esprit de corps*. „Commanders must devote a great deal of imaginative thought and energy to the utilization of ways and means which will revive and strenghten this essential possession,” he wrote on 8 May. There must be a judicious blend of duty and pleasure, continued training and recreation. „The essential thing is to keep all ranks mentally and/or physically active.” [2] This way discipline and morale would both be safe. It is unlikely that Crerar gave due weight to the threat fraternization represented to discipline. Indeed, he and other commanders at first saw fraterni-

zation as a positive good. The mid-May directive ordering the 3rd Infantry Division, which had ended the war in Germany, to take the place of the English 49th Division in the Utrecht area, gave the move the name operation *Fraternize*. After being among the „cold and sullen” people of northern Germany, the division „greatly appreciated ... the welcome given to the troops” in Holland: „Everywhere ... people smiled, waved and made us feel welcome. Signs and regulations informed the men that fraternization was in order ...” [2]

Soldiers were invited into homes and given a taste of „gezelligheid”, a word e-compassing coziness and companiableness. Cut off from their own home life, often bored and looking for something to do, many servicemen were glad to share time with Dutch families. With them they brought canned meat, tea, coffee, chocolate, chewing gum and cigarettes. They also brought tales of adventure and danger. English and French were well enough understood in the Netherlands that such tales (tall or otherwise) found appreciative audiences.

Throughout the summer and autumn the Entertainment Committee of the Netherlands, founded and staffed by civilians, helped to bring soldiers and civilians together at various social functions. These helped maintain the morale of the troops. Certain aspects of fraternization undermined military discipline, however. The country was poor, earning a living far from easy. Many civilians took to more or less subtle forms of begging from the soldiers or offered the inflated wartime paper currency, in whose long term value no one had confidence, in exchange for goods, especially cigarettes. By mid-summer the buying price on the black market stabilized at one guilder for one cigarette (the official exchange rate was one guilder = 40 cents Canadian). It is not hard to understand how Canadians quickly found a way of getting hold of large amounts of Dutch money. Soldiers were under orders neither to sell goods to civilians nor barter with them, but enforcement was minimal and the risks of being caught and prosecuted were tiny. A commission of inquiry appointed by Crerar's successor, lieutenant-general Guy Simonds, found that „the great majority of the Canadians in Holland habitually sold cigarettes to the civilian population, and while this was generally known it was impracticable with the Provost Forces available to curb the practice ...” [2]

A soldier's relatives could send 1000 cigarettes for only \$3, courtesy of tobacco companies eager to recruit new smokers. Even the heaviest users among the soldiers could supply the black market, therefore, and although they could not exchange their guilders for dollars, they *could* buy jewelry or antiques and arrange for them to be shipped home. Some shrewd and enterprising souls did exactly that. Most servicemen, however, probably did not go beyond drinking cheaply in the military clubs and messes, which accepted Dutch money since that was what the troops were issued. Dismayed paymasters found they were getting back far more guilders than had been paid out! Many soldiers were carrying around thick wads of Dutch bills when, on 26 September 1945, currency reform rendered them suddenly worthless.

One commodity that not a few enlisted men tried to obtain with their cigarettes was hard liquor. Only the officers', warrant officers' and sergeants' messes served liquor; the lower ranks had to make do with beer. In the civilian world liquor was rare and costly, however, for Dutch distillers had nothing in stock. What was available was dubious stuff: raw rotgut at best, deadly poison at worst. In late June four privates died in Utrecht as a result of drinking methylated spirits; five others were seriously ill. Two months later, in the aftermath of the accidental drowning of an inebriated Canadian soldier, Dutch police and excise officers raided five illegal stills and arrested twenty-five persons who had been active in the liquor trade. The potion they marketed was reported to be of *very inferior quality*. [2]

Canadians who had access to high-quality spirits could, if they dared to, turn this to profitable use. „*The black market prices in Amsterdam were fantastically high*”, the officer who served as head of the army's Amenities Control Committee in Amsterdam told the court of inquiry. [2] He had refrained from supplying the black market, but admitted to having sold bottles to fellow officers and to civilian members of the Amsterdam Entertainment Committee, at prices that reflected the low cost per glass charged in the messes. The practice may have been widespread. One commanding officer testified that officers commonly used liquor to obtain luxury items from civilians.

Not only liquor was in demand among civilians. One officer testified that he had sold, in the black market, a portable typewriter, a radio, and even un-

derwear and socks in order to raise money for his wedding to a Dutch woman. A few officers sold military supplies and equipment. Investigations in November and December turned up the names of two officers who had sold liquor, bedsheets, textiles, boots, soap and other goods from army stocks. The 1946 court of inquiry found that a few larcenous individuals had sold the occasional military vehicle!

Although at the end of 1945 Queen Wilhelmina protested directly to the Canadian government against the alleged theft of works of art by soldiers, the incidence of theft from civilians seems to have been low, at least after the liberation and, indeed, during the final campaign. This was in contrast with the experience in the south in the early autumn of 1944, where, according to one report: „*The looting by American, British and Canadian troops assumes frightful proportions...*” [5] Dutch protests to the SHAEF mission had the desired effect: incidents of this kind ceased. In the campaign of 1945 they were limited to a few communities in the province of Groningen, where soldiers may have thought they were in Germany. It proved impossible to lay charges in these cases. However, Queen Wilhelmina's protest against art thefts led to a court martial in which two officers were convicted.

Canadian dealings in the black market irritated civilians who felt that soldiers were profiting from Dutch poverty. But this was only one of several irritants. Another was the denial to civilians of sports fields, swimming pools, movie houses, restaurants and cafes, schools, factories and even private homes that had been commandeered for military use. The annoyance this caused grew with the slowness of repatriation. There was a shortage of transatlantic shipping; the bulk of five divisions as well as many support services remained in the Netherlands longer than initially expected. Of a total of some 170.000 Canadians only 59.000 had left by the end of August. Soldiers wondered when their turn would come; civilians wondered how soon they might be able to reclaim facilities currently closed to them.

A far greater irritant proved to be the relations between servicemen and civilian women. In August a British intelligence report noted that this had already led to „*several incidents of bitter public feeling*” against Canadians, and that the sentiment in the southern province of Limburg, where the troops were American, was much the same.

In several parts of the country a campaign is raging on the question of the threat to Dutch girlhood by the Allied armies. Venereal disease statistics are stated to show serious increases and the press are diligently plugging this point ... An expressed Dutch opinion is that Holland cannot be expected to pay for their liberation with the honour of their women. [2]

Clearly some Netherlanders thought that the liberators were liberating too much!

Holland before the war had been very much a male-dominated society, conservative in its codes of social and sexual behaviour. Christianity, whether in its Calvinist and Roman Catholic versions, had a strong influence, particularly in the small towns and the countryside. But the war had loosened traditional controls. Restrictive mores continued to operate where the churches maintained their hold, as in rural Zeeland. Limburg and North Brabant women, or at least the urban dwellers among them, took the allied soldiers more readily to their hearts and arms. One consequence was that the number of illegitimate births in the city of Tilburg in 1945 was ten times what it had been in 1940. It would be a serious exaggeration to say that contact between soldiers and civilian women always led to sexual intimacy. But Dutch moralists generally feared the worst.

The Canadian authorities also had fears. When the 3rd Infantry Division moved from Germany to the Netherlands, one officer thought he knew what lay ahead.

As a result of our move into friendly country it is expected that unless definite steps are taken to point out the dangers of V.D. this disease will increase. [2]

The army medical officers, and not they alone, were almost fanatic on the subjects of venereal disease and prophylaxis; condoms were issued to all ranks and signs were posted in all recreation areas, warning soldiers against V.D. This reportedly led some naive Netherlanders to wonder what was the matter with *Vroom & Dreesman*, one of the country's department stores.

Civilians who blamed soldiers for the spread of sexually transmitted diseases ignored the fact that the sources were almost invariably Dutch. „Owing to lack of drugs for some time prior to our occupation of Western Holland, there is a very high incidence of venereal disease”, an army report noted in

May. [2] A Dutch public health official in the city of Groningen told a joint military-civilian committee in August that from four known cases of syphilis in the area in 1939 the number had risen to 334 in 1944, the result of a deterioration in public health services and the civilian demoralization caused by the German occupation. A Canadian medical officer said that the soldiers infected in the Netherlands exceeded in number those infected in Italy and Belgium. Asked for an explanation he offered, partly in jest: „Perhaps it is because the Dutch and Canadians get along very well together!” [2] He added that so far that month 252 infected soldiers had named 252 different women in the Groningen area as contacts, indicating if nothing else a degree of exclusivity in sexual relations.

Other subjects at this meeting included the protection of minors, more particularly girls, and the issue of illegitimacy. The Canadians present warned that their government assumed no responsibility for the illegitimate offspring of servicemen and would not force the fathers to do so. It is noteworthy that there are no references to rape as a problem, neither in the records of this meeting nor elsewhere in the Canadian sources.

The civilian authorities in Groningen made occasional efforts to prevent women under the age of eighteen from attending military parties, but the Dutch police seems to have got little co-operation from the Canadian Provost forces. There were also unofficial attempts to control the behaviour of women, in Groningen and elsewhere. Not surprisingly the clergy played a major part in these. The YMCA and an ad hoc group, the Christian Association of Friends of the Soldiers, sought to bring together soldiers and young women in „wholesome” settings and under „proper” supervision. Their success was not huge.

There were also exhortations warning women not to throw themselves away. The title of a popular song was „*Trees heeft een Canadees*”: its tone was gently critical and it ended with the question how she would fare once her „boy” had returned to his home in Ottawa. Much sterner was a piece of doggerel that did the rounds in the late summer: *Meisje, let op je zaak*. It took girls to task for selling themselves for a pack of cigarettes, a chocolate bar, a can of corned beef. What Dutch boy would even look at them once the Canadians had left? (In the event, Dutch young men appear to have been consi-

„Trees” heeft haar Canadees

derably more understanding than moralists thought they would be.)

Some people went beyond exhortations. There are reports on file in the army papers of threats that girls who became too friendly with Canadian soldiers would have their heads shaved. This, of course, was the ad hoc punishment earlier administered to women who had consorted with German servicemen.

It is difficult to assess how much influence such warnings had on the behaviour of women. Clearly many, especially in the cities, ignored them. Having assumed unprecedentedly important roles during the war, having been deprived of anything approaching a normal social life for many months or even years, a lot of women were little dissuaded by criticism. Besides, the Canadians were stalwart heroes, while most Dutch men were by comparison thin, weak, badly dressed, mostly poor and altogether unattractive. At a conference on Dutch immigration held in Toronto in 1980 one war bride exclaimed:

Let's face it, after what we had been through the Canadians looked delicious! [6]

In his memoirs a Canadian officer recalled:

There were many attractive young ladies around who showed great interest in us Canadians, and our parties – making up for lost time – were truly memorable events. [7]

That criticism focused on women is not surprising. It reflected traditional assumptions about appropriate behaviour. It also avoided the appearance of ingratitude to the liberators. But in some quarters these were contemplated with growing dismay. On 11 August *Vrij Nederland*, which had started its journalistic life as a clandestine publication during the war, stated:

We will do anything for the Canadians. But our girls must stay away from them. We can't accept the risks. And we will praise God when the Canadians have gone back to Canada. [2]

A more general resentment against servicemen found expression in occasional brawls between civilians and soldiers. The largest of these, in Utrecht in mid-September, involved 200 Canadians and at least as many Netherlanders. In its aftermath the army command's concern for Dutch public opinion sharpened. General Simonds said that relations with the public were improving, but identified areas of continuing concern. First, too many soldiers were drunk while off duty. Secondly, „an element of the population resented the fact that civilian women were admitted to military recreational establishments but not civilian men”. Thirdly, some civilians objected to the „habit of giving Canadian names to buildings and other properties taken over for the use of the troops”. [2] Finally, standards of

dress and saluting were too lax, and everywhere there was far too much speeding by military vehicles.

The army command had been conscious of the need for good public relations ever since it became evident that repatriation would take time. On June 9th general Crerar predicted that the continued presence of soldiers would prove bothersome to the Dutch.

If friendly relations are to be maintained during this trying period, then every officer and man must conduct himself correctly

Offences against civilians were to be heavily punished and redressed whenever possible. It was in the interests of Canada, Crerar concluded,

... that all ranks are aware of the special responsibility now placed upon them ... of so behaving that, when they leave Holland, they leave behind true and grateful friends, prepared to work in close harmony with Canada in the years to come. [2]

In pursuing this objective, the army took to supplying the Dutch media with press releases emphasizing the positive side of the Canadian presence.

The most obvious manifestation of this was the use of soldiers in clearing the destruction of war in cases where special equipment was needed that the local authorities did not have. Other soldiers helped to bring in the harvest. Care was taken not to do work that could be done by civilians. The Canadians who worked on farms were not paid by the farmers; instead these had to put the money they otherwise would have paid to farm workers into a charitable fund administered by the Netherlands government. Although there was a shortage of agricultural labour, the aid did not always prove acceptable. Several communities reportedly rejected harvest aid because of apprehension about the consequences for their young women.

Perhaps the greatest popular success was an inter-city bus service laid on in August. Rail service was still rudimentary and there was no public transportation by road. A military bus service existed, but it was not open to civilians. Since soldiers underused the service, did it not make sense to make it available to the civilian population? Problems surrounding the question of liability in case of accidents were finally resolved by having passengers sign a liability waiver as they got on. During the first six

days of service a reported 52,000 people made use of the new opportunity to travel between several major cities. The service continued to be popular until it was discontinued in the late fall. By that time there were no longer enough chauffeurs.

At a different level there were the social gatherings that various units put on for civilians. There were countless small functions in military clubs and messes as well as some big feasts. On Labour Day, 3 September 1945, the 2nd Infantry Division entertained 20,000 people at Soesterberg airfield near Utrecht. The festival included a circus, rodeo, horse show, midway, sports events and, in the evening, a dance. Worth noting, too, are the St. Nicholas parties held by various units for Dutch children in 1944 and 1945.

At the end of November there were fewer than 70,000 soldiers left; a month later only 10,000 remained, most of whom departed in January. Some 2000 Canadians remained until the spring; the Canadian headquarters in the Netherlands was disbanded on 31 May 1946. The soldiers left gladly. John Morgan Gray later wrote:

It was time to go. We had grown slack and we were wearing out our welcome. The smart, well-disciplined troops that had waved and smiled their way into Dutch hearts and homes in the delirious weeks following VE Day had become just another Occupation Army, not hated yet, but standing in the way of a return to normal life in Holland ... A Nijmegen paper finally said in a resounding editorial what many had been muttering; the gist of it was, „Let them go home. We are grateful to them, but let them go home. We won't forget these nice, smiling boys, and they will always have our good wishes and our gratitude, but let them go home. They are not happy here and we are no longer happy to have them; so let them go home. [1]

The soldiers, Gray adds, fervently shared the wish. When they had gone they were not forgotten, however. Their memory lingered, and they left human mementoes. We will never know with accuracy the Canadian impact on the Dutch birthrate. A 1945 joke my father recalled for me held that *in twenty years, when another world war may have broken out, it won't be necessary to send a Canadian expeditionary force to the Netherlands. A few ships loaded with uniforms should be enough.* Illegitimate births exceeded 7000 in 1946, a not inconsiderable number – it was three times the number in

1939 – but hardly as large as the joke implies. Most of the fathers were surely Canadian, however. Years later some of the children were making efforts to find their fathers: in the aftermath of the publication in 1981 of the Dutch translation of *A Liberation Album*, the book I prepared with David Kaufman and John Muller, I received several letters asking for assistance in such quests.

A large increase took place also in the number of legitimate births: no fewer than 277.000 in 1946 (there had been 182.000 in 1940, the last „normal” year).

More than three decades later that was still the highest annual number of births in Dutch history. Some observers suspected it was here, rather than in the number of illegitimate births, that the Canadian presence had really made itself felt. The Dutch comedian Wim Kan is said later to have described the liberation as the time *when the Canadians threw out the Germans and supplied Dutch men with cigarettes, Dutch women with chocolate, and Dutch children with little brothers and sisters*. But jokes do not substitute for knowledge, and hard knowledge is not available.

Far more exact is the information available on war brides. The Canadian government paid the passage to Canada of 1886 Dutch war brides and 428 children. This contingent, though much smaller than the British, was the second largest (there were 44.886 British brides of Canadian servicemen, 649 Belgian and 100 French). [5] In addition, an unknown number of Dutch women married Canadians after 1946 as a result of encountering each other during the Liberation period.

Not all the war brides actually came to Canada. A few of the marriages had already come apart before transportation could be arranged. Such instances

doubtless confirmed the military authorities in the view that they had been wise to make marriage difficult. According to an official directive issued late in 1944:

The general policy is to dissuade members of the Canadian Army from marriage in foreign lands. Marriage with a person of a different country, particularly by young soldiers, ... is open to obvious risks of future unhappiness ...

Commanding officers were instructed to refuse consent if they were „not satisfied that a reasonable basis for a happy marriage exists and in any event a four months’ waiting period will be imposed between the date of the granting of permission to marry and the date on which the marriage may be solemnized, unless there are circumstances making the delay undesirable or unnecessary”. [2] The prospective bride had to furnish a certificate of good character, usually from a clergyman. In addition, commanding officers had to get a certificate of the woman’s political reliability from the Dutch authorities.

We cannot assert authoritatively that the impulse to marry came from the women rather than the men. The military authorities tended to this view, but their assessment was clouded by male-centered bias. It is possible, nevertheless, that some of the women, recognizing Holland would be a long time recovering from the war, found appealing the notion of a new life in a young country, married to someone who already had roots there. Indeed, after a decade of depressed economic conditions and five years of war, a lot of Netherlanders were beginning to think of emigration. They were mostly from the lower socio-economic strata: the urban working class and

Literature

1. J. M. Gray – *Fun Tomorrow*. Toronto (1978) 310, 328.
2. Quoted in: M. Horn – More than Cigarettes, Sex and Chocolate: The Canadian Army in the Netherlands, 1944-1945, *Journal of Canadian Studies*, XVI/3-4, Fall-Winter 1981, 156-173. This and the other Canadian quotations not otherwise identified are drawn from various volumes in the Canadian army papers, held in the National Archives of Canada, Ottawa.
3. Quoted in M. Horn and D. Kaufman – *A Liberation Album: Canadians in the Netherlands 1944-45*. Toronto (1980)117.
4. F. Mowat – *My Father’s Son: Memories of War and Peace*. Toronto (1993) 295-299.
5. Quoted in: L. De Jong – *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog 10A. Het laatste jaar*. Den Haag (1980)580.
6. Comment on a paper by M. Horn – Canadian Soldiers and Dutch Women after the Second World War, *Dutch Immigration to North America*, H. Ganzevoort and M. Boekelman, eds. Toronto (1983)187-196.
7. B. Dunkelman – *Dual Allegiance*. Toronto (1976) 144-145.

farm labourers.¹ However, in the dozen years after 1945 the idea of emigration occurred to many.

Those who made the wrenching decision to go frequently chose Canada as their destination. It was closer to Holland than Australia, New Zealand and South Africa (though each of these drew migrants) and easier to enter than the quota-ridden United States. Important, too, was that as a result of the war and its aftermath Netherlanders felt they already knew something of Canada and its people. It was where Princess (after 1948 Queen) Juliana and her daughters had found refuge; it was the home of the young men who had liberated much of the Netherlands. Canada, though large and with cold winters, conjured up a warm and cozy image. After the Canadian government expanded its immigration intake in 1950, growing numbers of industrial labourers, white collar workers, and professional people (among them in 1952 my architect father)

¹ This is borne out by a sample of thirty-six Dutch war brides interviewed by my research assistant, Nancy Jones, in 1977. Of this group, almost all were from cities. Fourteen were from a modest petit bourgeois background: the daughters of white-collar workers, small shopkeepers and the like. Twelve were definitely, and ten more very probably, working class. None of the thirty-six was from a solid middle class or bourgeois family, let alone an aristocratic one; none was from a farm-owning background. The sample was not a random one, being drawn from women who had settled in and around Toronto, and the interviews with them are not enough to substantiate the hypothesis that most war brides, being from a class that had suffered great want and was still very poor, looked favourably on the opportunity to leave the Netherlands. But neither do they contradict it.

joined the farm workers who earlier made up the bulk of Dutch emigration to Canada. The war brides turned out to have been the first small wave of a tide that by 1967 had brought some 165,000 Netherlanders to Canada's shores.

The country they left behind soon forgot the frictions of the liberation period. The resentments of the summer and fall of 1945 faded. In retrospect the period came to be bathed in a rosy hue. T.S. Eliot writes, in *Murder in the Cathedral*, that *age and forgetfulness sweeten memory*. They have done so in the Netherlands. Relations between soldiers and civilians probably were as good as could have been expected under the circumstances. With the passage of time they came to seem better than they actually were.

Resentment has faded; gratitude has not. The years 1980, 1985 and 1990 have witnessed celebrations that echo the triumphant entry of the Canadian troops in 1945; another is taking place in 1995. On each of the past occasions hundreds of Canadian veterans and their spouses have visited the Netherlands, often with expenses paid, to be guests in a festival of thanksgiving. I have spoken to some of these Canadians, and I know how greatly touched they are by the outpourings of affection. Like their hosts, they know there was more to the liberation and the summer that followed than cigarettes, sex and chocolate.

De strijd om het nieuwe leger

Rivaliteit tussen veteranen van leger en verzet in de nationale crisis van de bevrijdingsjaren 1944-1945

In Zuid-Afrika en in Palestina blijkt momenteel weer eens hoe moeilijk het is uit voormalige verzets- of bevrijdingsbewegingen, zoals ANC en PLO, een nieuw leger op te bouwen. Ook in Nederland heeft dat vraagstuk zich na de Tweede Wereldoorlog voorgedaan. De wederopbouw van de Koninklijke Landmacht na de bevrijding van het zuiden van Nederland is namelijk een zeer moeilijke zaak geweest. Het belangrijkste probleem in 1944-1945 was dat er twee groepen met een geheel eigen voorgeschiedenis en een heel eigen cultuur moesten worden samengevoegd: die van het voormalige verzet en die van het „oude leger”. Wat voor cultuur er al in de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten in het bevrijde zuiden tussen september 1944 en mei 1945 tot ontwikkeling kwam, en hoe die met de cultuur van het traditionele leger botste, is het onderwerp van deze bijdrage: een samenvatting van gedeelten uit mijn vorig jaar verschenen proefschrift *Het geweten der natie. De voormalige illegaliteit in het bevrijde Zuiden van Nederland, september 1944 – mei 1945* (Assen, Van Gorcum 1994).

In het najaar van 1945 – de eerste in Nederland gevormde troepen waren toen juist op weg naar de opstand in Nederlands-Indië – zond een aantal beroepsofficieren van het „oude leger” een petitie aan Hare Majesteit de Koningin. De aanhef daarvan luidde als volgt:

Majesteit, Wij, de soldaten van het „oude leger”, overtuigd op dit hachelijke ogenblik in de geschiedenis van ons volk tolk te zijn van de nationale bezorgdheid om het behoud van het koninkrijk, wenden ons tot Uwe Majesteit om redding uit de wanordelijkheid en ondoelmatigheid van 's lands defensiebeleid.

De appellanten klaagden er m.n. over dat de opbouw van de nieuwe Koninklijke Landmacht sinds het begin van de bevrijding in september 1944 voornamelijk had plaatsgevonden op basis van de

Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten, en dat daarbij de ervaren beroepskrachten uit het vooroorlogse leger en de daaruit in 1940 gevormde Ordedienst (OD) goeddeels terzijde waren gesteld. Ze gaven een bonte opsomming van de vele wan toestanden (corruptie, gebrek aan discipline en militaire vakkennis) in het kader van het „nieuwe leger” en deden een dringend beroep op de koningin om terstond opnieuw te beginnen met de wederopbouw van de Koninklijke Landmacht; daartoe moest de zittende legerleiding worden vervangen en moesten de beroepskrachten van het „oude leger” en van de OD onmiddellijk worden ingezet.

De Binnenlandse Strijdkrachten

Vanaf medio september 1944 waren de illegale groepen van het harde verzet – knokploegen (KP), Raad van Verzet (RVV) – en van de OD en hun rond de bevrijding toegestroomde, omvangrijke hulp troepen gebundeld in de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten (NBS of BS) onder leiding van de Bevelhebber der Nederlandse Strijdkrachten (BNS), de toen 33-jarige Prins Bernhard. De in september, oktober en november gevormde Stoottroepen (ST; ca. 4000 man) en Bewakingstroepen (BT; ca. 16.000 man) van die BS stonden nog meestal onder leiding van hun voormannen uit de vroegere illegaliteit en werden na enige summiere training onervaren en wel ingeschakeld ter ondersteuning van de geallieerde oorlogvoering. Het kader en de expertise van het „oude leger” van 1940 werden in de zuidelijke BS om diverse redenen slechts mondjesmaat gebruikt. Allereerst waren de beroepsofficieren van de vooroorlogse landmacht in mei 1942 nagenoeg allen in krijgsgevangenschap naar Duitsland gevoerd; zij waren dus na de bevrijding van het zuiden eenvoudigweg niet beschikbaar. Van de legerofficieren die nog wél in Nederland waren, hadden de meesten op erewoord verklaard zich op

PETITIE

Aan Hare Majesteit de Koningin

Majesteit,

Wij, de soldaten van het „oude leger“, overtuigd op die lachelijk openlijk in de geschiedenis van ons volk te zijn van de nationale bezorgdheid om het behoud van het koninkrijk, wenden ons tot Uwe Majesteit om redding uit de wanvoelbaarheid en oordeelmatigheid van 's lands defensiebeleid.

Het zij ons vergund — aan de hand van de bij deze petitie gevoelde memorie — Uwe Majesteit een beeld te geven van den toestand, waarin thans Hare legers in Europa en Overzee verkeren en waardoor onze bondgenooten hun vroeger waardering voor onze strijdmacht te land, de landgenooten hun gevoel van eigenaardig dreigen te verliezen.

Het is een al te bekend feit om nog adstrucatie te behoeven, dat een volk zijn verdediging diernaast verwaarloosde jaan, dat de verwaarloozing een bron gaat worden van geweld en overweldiging door vijanden binnen de grenzen of in het buitenland.

De afgelopen jaren hebben ons deze les nog eens ten overvloede tot onze schade en schande herhaald.

Toen onze bondgenooten in September 1941 een deel van ons land bevestigd hadden, was het voor ons een kwatwie van eer en getuigen binnen den kortst mogelijke tijd een gezagsapparaat op te bouwen, om binnenlands de orde, veiligheid en rust te verzekeren en tegelijkertijd een aanvang te maken met den opbouw op zeer korten termijn van een leger, dat bij de bevrijding van ons Rijk weer een soortgelijke taak te vervullen zou hebben; enthousiast jeugdigen menschen-materiaal ontbrak ons daartoe niet.

Hoewel reeds in Juni 1940 in Nederland een begin gemaakt werd met den wederopbouw, zij het dan ondergrondse, van ons leger, om bovengenoemde taak op te nemen, en hoewel dit apparaat, zijne verliezen door executie en krijgsvangenschap ten spijt, bij de bevrijding voldoende intact was om zijn zware taak, met steun van onze troepen uit Engeland, ten uitvoer te leggen, werd het zonder geldig motif en met de grootste ondankebaardigheid opzij geschoven.....

Wij willen niet spreken over al het leed, dat achter de voltooiing van dit ondergrondse leger in het Vaderland zelf verborgen ligt, over het bijna heilig geloof in de noodzakelijkheid van zijn taak, over de onmiskenbare tegenwerking en nog wel van die zijde, waarvan het den grootsten steun had mogen verwachten.

Nu zien wij echter, dat achter al deze tegenwerking en miskenning sinistere, onze onafhankelijkheid in werken vijandige krachten werken en nog werken.

Tijdens de bezettingsjaren maakten anti-nationale duistelingen gebruik van jeugdige onbezonnenheid, maar even voor de bevrijding van avonturiers en zelfzuchtige opportunisten.

Ons werk — dus het werk der soldaten van Mei 1940, tens de soldaten van het nieuwe leger in Juni van dat jaar opgericht — werd als onbelangrijk gedooverd, onze discipline als lafheid gehekel, onze Vaderlandsliefde bespott.

Wij doegen dus den vloek mee van in feite „het oude leger“ te zijn, dat, hoewel tot verdere strijd bereid en in staat, verplicht werd te capituleren en die opgedrongen schande heeft moeten ondergaan. Het „oude leger“, dat met schending van den allianstijp door den vijand — door een terreurbombardement op onze burgerbevolking de kans ontzomen werd, om te toonen wat het waard was. Het „oude leger“, dat met zijn Quatre Bras, zijn Waterloo, zijn Tiendagsvelden, zijn Grebbeberg en in Nederlandsch-Indië zijn helden-epos onder van Heutz, een bij zijn volksaard passende eeuwenoud opvatting van trouw, tucht en orde had getoond.

Duistere krachten prediken thans een z.g. „nieuw geest“, n.l. een niet op zelfucht en discipline gegrondde „kameradschap“, zulks onder het valsche voorwendsel, dat soortgelijke verhoudingen ook in de andere der Geallieerde legers zouden bestaan.

Zelfs wanneer men in den richting af eiddoel gerantwoordigkeits waarden heeft, dan nog is hetzake tegengesteld op een volk als het onze in zijn huidige, ganselijk overvloedige toestand en meer dan eeuwenouden sportieven „tegengeest“ der Angelsakzen, tot mislukking gedoemd en reeds thans de oorzaak der in breede lagen bestaande anarchie en tuchteloosheid geworden.

En juist van een goede weermacht kunnen sterk regereerende krachten op heel ons volk uitgaan.

Het zijn duistere krachten, die den opbouw van een zoogenaamd „leger in nieuwen geest“ in handen kregen; zij hebben tijdens de Duitse bezetting den door ons in 1940 met zoveel succes begonnen wederopbouw van ons „oude leger“ in Nederland en voor ons vrije wereldrijk overzees gesaboteerd. Het resultaat daarvan is duidelijk, voor ieder, die niet blind is, want, hoewel er een jaar verstreken is, sedert men tot een ernstigen wederopbouw van een deugdelijke landmacht had kunnen overgaan, is de toestand van ons „nieuw leger“ in het kader van dezen tijd slechter dan onze geschiedenis ooit gekend heeft.

Militair, dienstweigering, insubordinatie, vandalisme en desertie tot ongekende percentages zijn aan de orde van den dag. Persoonlijke eerezucht, zucht tot avontuur en dorst naar bloedverzetten allen uit strijdlust, woede — in stede van volkomen ongegeacht — te moeten zijn aan een Christelijk ideaal — tot eiddoel gemaakt, ja, zelfs van ministe-riele zijde gepredikt.

De goedfeindheid beperkt zich tot exercitie, om op parades en inspecties een schoonschijnenden indruk te geven.

Hoewel er in de pers en in de radio over een beteren „nieuw geest“ gesproken wordt, die tot het werken van dit zoogenaamd leger zou behooren, zoo is die geest door en door gedoerd. Ook in de aanvoering spreekt men over hooge karakter-eigenschappen, maar wat is de practijk? Zelden is er zoveel karakterloosheid ten toon gespreid bij het aanvaarden van commando's, waarvoor de noodige bekwaamheid volkomen ontbreekt.

Erkenning van en waardering voor de grootere ervaring en wijsheid van ouderen, wordt principieel verworpen, allen in de krijgskunde geheel ongeterdeerden kunnen het weten!

Onbegrijpelijk en onverantwoordelijk was het verzuim der legerleiding om niet het voorbeeld te volgen, dat in België en in Frankrijk werd gegeven, om na bevrijding van de Zuidelijke provincie het goetfeende kader op te roepen. Door het oproepen van dit goetfeende kader zou zeker het gerante voor twee divisieën zijn georganiseerd. De cardinale fout van dit verzuim is na de afgebeelde bevrijding van ons vaderland nog eens herhaald. Een gevolg daarvan is Nederland slechts in staat tot het verschepen van enkele losse bataljons op een oogenblik dat groeiend gevaar voor een afscheiding van Indië te keeren valt en de soepen van de gehele wereld op ons beleid zijn gericht. Niet alleen is de gevechtswaarde van de uitgezonden bataljons te gering door gebrek aan ervaren kader en onvoldoende training, maar de ontoereikende discipline en zelflucht vormen bovendien op zichzelf een gevaar voor de noodzakelijke pacificatie van dat zoo uitermate belangrijk deel van ons koninkrijk, waar thans over de toekomst van ons volk wordt beslist.

Wij zijn soldaten en de grondgedachte, die ons leidt, is, dat het soldatenleven een leven van zelfverloochening moet zijn.

Als soldaten hebben wij ons — aanvankelijk vertrouwend op de wijsheid van onze hooge militaire overheid — opzij laten zetten.

Wij geloofden, dat wij nietgegrustende onzen arbeid gedurende de vijandelijke bezetting overbodig waren, dat er andere, betere krachten gekomen waren, om onze taak over te nemen, maar onze oogen hebben wij niet kunnen sluiten en aanvankelijk met verbazing, later met schrik en zelfs toorn, hebben wij moeten zien, dat alle idealen, waarvoor in de afgelopen jaren gestreden en geleden is, omver werden geswoept en plaats moesten maken voor zelfzuchtige baantsjagerij.

Wij weigeren te geloven, dat t.o.v. onze landverdediging ons volk zijn geest en kracht verloren zou hebben. De wijze, waarop onze geleidverving behandeld, ons verkeer eezeld en ons land weer aan het water ontrokken wordt, bewijst, dat waar vakmanschap het roer in handen hebben, de toekomst bevestigd is.

Zoals wij, vijf jaar geleden onze krachten ongevraagd aan ons volk gaven, omdat wij meenden als soldaten daarin voor te moeten gaan, ten einde een toestand, die alleen militair opgelost kon worden, te ondervangen en met hulp van onze bondgenooten een totale vernieuwing van ons land te voorkomen, zoo doen wij dat ook nu.

Wij kunnen onder Gods zegen met het door ons opgebouwde apparaat, mits wij de beschikking krijgen over het voorhanden zijnde materieel, Nederland aanstonds een leger tengevoegen, dat door zijn volkkanidige leiding, zijn goede organisatie, zijn zelfverloochening en discipline, in staat zal zijn de orde, rust en veiligheid in ons Rijk in Europa en Overzee te verzekeren, en hetwelk, wat de samenwerking in Grallieerd verband betreft, omdat het een goed NEDERLANDSCH leger zal zijn, meer door onze bondgenooten gewaardeerd zal worden dan slechts verwoeringen copieën van een Engelsch of Amerikaansch.

MAJESTEIT,

In Uwer Majesteits bekende radiorede van medio 1941, houdende in het bijzonder Uwe voornemen tot terugkeer naar het vaderland na een aftrekken van den vijand, mochten wij — de soldaten van 1940 — over het toen al een jaar ondergronds gewerkt hebbende nieuwe leger van Juni 1940 met dankbaarheid Uwe goedkeuring beluisteren.

Wij hebben daartoe moed en kracht geput om — ongeacht alle moeiten en gevaren — door te gaan op den weg onzer roeping.

Thans komen wij, dezelfde soldaten van 1940, helaas nog belast met den niet door ons verdiende smaad eener in de krijgsgeschiedenis ongekende capitulatie van een niet verslagen en slechts voor een zeer klein deel in den strijd gevoerd zijnd leger, Uwe Majesteit verklaart: gereed te staan als een Vaderland-sche Wacht, ter beschikking van ons diebar land en zijn hoogste volksymbool t.w. Uwer Majesteits grondwettige Kroon. Met de okunde, de baatzucht en den achterklap, die Uwe leger neerhalen, moet het gedaan zijn. Met de aanvoering, de leiding, de oefening en de geestelijke zelflucht van Uwe leger moet worden ernst gemaakt.

Daarom meenen wij met den diepsten eerebeid, doch met heiligen ernst Uwe Majesteit te mogen, ja te moeten vragen, evenals in 1941, ons nogmaals Haar vertouwen te willen schenken, en dit wel te willen belichamen in een legerleiding en hoogste legeraanvoering door een volkomen en beproefd vakkundige, dien niet alleen wij, Uwe legers van 1940, maar de groote meerderheid van ons werkelijk Vaderlandslievende volk als zodanig kennen en vertrouwen, ook omdat hij, de schepper van het nieuwe leger van Juni 1940, evenals wij voor het Vaderland gestreden en geleden heeft.

Het schijnt ons overbodig Uwer Majesteit zijn naam in dit petitionnement te noemen, 1941 sprak hierin een duidelijke taal.

MAJESTEIT,

Wij vertrouwen, dat de weerklank van Uwe bezorgdheid om den nood van 's lands defensie, die ons tot dezen stap gedrongen heeft, voldoende moge zijn om Uwer Majesteits regering te bewegen tot de zeer eenvoudige daad, die snel en duidelijk de geschikte hoop op weerbaarheid van het Koninkrijk herstellen zal.

Adhaesie-betuigingen kunnen worden ingezonden aan:

Den Generaal-Majoor Hoofdentand B. D. NUMANS, Soendastraat 16, Den Haag.

geen enkele wijze tegen de Duitse bezetting te ke- ren. Zij hadden zich volgens de maatstaven van de voormalige illegaliteit „slap“ gedragen en kwamen daarom niet in aanmerking om bij de BS enige functie te bekleden. Alleen oud-militairen die na de capitulatie van mei 1940 waren ondergedoken en daadwerkelijk verzet hadden gepleegd in de illegale Ordiedienst of een andere illegale organisatie,

konden in de door oud-illegalen geleide BS op kredieten rekenen en nog een rol van enige betekenis spelen. Het gros van de oud-militairen, inclusief de meeste leden van de OD, werd door de voormannen van de voormalige illegaliteit sterk gewantwoord en dat was de belangrijkste reden van hun marginale rol in de m.n. door koningin en prins gefavoreerde BS. De staf van de BNS was aanvankelijk

heel klein en opereerde de eerste maanden vanuit Brussel en vanaf eind november 1944 vanuit Breda. Die staf bestond sinds eind oktober uit twee afdelingen: de snel groeiende afdeling BS onder leiding van oud-Engelandvaarder majoor Ch.H.J.F. van Houten, en de voorlopig klein blijvende afdeling KL (Koninklijke Landmacht) geleid door chef-staf BNS, kolonel P.L.G. Doorman. Van de oorspronkelijke, aan het perspectief van een snelle totale bevrijding gekoppelde plannen voor de formatie van tijdelijke en beperkte BS, werd in de herfst van 1944 overgeschakeld naar een nieuwe opzet. Met de oprichting van de afdelingen BS en KL werd voor het eerst een organisatorisch kader geschapen voor het leiden van de overgang van BS-onderdelen naar *het opnieuw op te richten Nederlandse leger*. Volgens Van Houten was het zelfs zo dat de staf BNS, toen het perspectief van een snelle bevrijding eenmaal van de baan was, de BS ging „*beschouwen als uitgangspunt voor de Koninklijke Landmacht van de toekomst*”. In een bekendmaking op 8 november bevestigde de prins die plannen. Hij gaf daarin aan hoe men een nieuwe grondslag voor een nieuwe Nederlandse krijgsmacht zou leggen en kondigde aan dat geschikte vrijwilligers uit de BS daarbij de voorkeur zouden genieten.

De kern van het kanalisatiebeleid dat door de BNS en de afdeling BS in de loop van oktober werd uitgezet, behelsde de tijdelijke opvang in een daartoe bestendigde en uitgebreide BS van allen, die vanuit de illegaliteit en de door haar rond de bevrijding aangenomen hulptroepen direct of indirect aan de militaire strijd wilden bijdragen. Het uiteindelijke doel daarvan was driedig. Allereerst kon men zo de geallieerde troepen bijstaan en gelijktijdig voorkomen dat er ongecontroleerde gewapende groepen bleven rondzwerven. Vervolgens moesten deze uit illegaliteit en bevrijdingsstrijd voortgekomen krachten in de BS worden geselecteerd en gemodelleerd. De voor militaire dienst geschikten zouden in geregelde legerverbanden worden gevoegd om de kern van een „nieuw Nederlandsch Volksleger” te vormen. De ongeschikten of onwilligen zouden na verloop van tijd worden ontwapend en naar huis gezonden om eventueel nog te worden ingeschakeld voor niet-militaire taken.

Een voorhoede-strijd op twee fronten

Over de militaire verdiensten van de zuidelijke BS

en met name van de ST bestaan overzichten (Van Ojen, De Jong, Janssen). Maar de strijd die vooral door de ST en hun oud-illegale leiders is gevoerd op een tweede front, nl. het ideologische, heeft in deze literatuur nauwelijks enige aandacht gekregen. Toch waren beide soorten strijd, zoals we hier zullen zien, zeer nauw met elkaar verbonden. Wanneer Van Ojen stelt dat de benaming *Stoottroepen* voor het betreffende deel der BS niet strookt met de militaire betekenis van die term, dan heeft hij gelijk. Maar bezien vanuit de ontwikkelingsgang van de Nederlandse illegaliteit is toch voor de titel *Stoottroepen* veel te zeggen. De aard van de latere ST werd namelijk bepaald door hun kwaliteit van gebundelde en gewapende groepen afkomstig uit het verzet, die de strijd tegen de vijand na de bevrijding openlijk en als militaire formatie voortzetten. In die zin voelde men zich dus de *Stoottroepen* van het Nederlandse verzet tegen de Duitse bezetting en tenminste twee kwaliteiten, die aan *Stoottroepen* in strikt militaire zin worden toegeschreven, kunnen ook de ST der NBS niet worden ontzegd.

Daar is op de eerste plaats het algemene gevoel onder de Stoottroepers dat zij een elite waren. Dat elitaire stoelde weliswaar niet op speciale militaire kundigheden – die bezaten zij immers niet – maar op het simpele feit dat van het Nederlandse volk alleen de leden van de groepen uit het gewapend verzet „*de eer hadden te behoren tot het enige apparatus dat in staat was de mensheid van het nazidom te bevrijden*” (t.w. het geallieerde leger). Dat schonk hen, aldus oud-RVV-man S.C.M. van der Klei, *een grote voldoening*. Die eigen bijdrage aan de bevrijdingsstrijd betekende voor hun en, gezien de enthousiaste reacties in de pers, ook voor de bevolking heel veel. Men fungeerde niet langer *als een soort klaploper ten opzichte van de andere (geallieerde) volken*, zoals Van der Klei het uitdrukte, en voor dat herstel van zelfbewustzijn wilden de Stoottroepers voorlopig best wel met een schamele uitrusting genoegen nemen.

Dat gevoel van uitverkorenheid onder de Stoottroepers hield natuurlijk ook rechtstreeks verband met de illegale oorsprong van de ST als militaire eenheid. In de illegaliteit, en dan speciaal in de gewapende illegaliteit zoals die zich vooral in 1944 had ontwikkeld en verbreed, was de grondslag gelegd voor hun uitverkiezing na de bevrijding. In het zuiden waren het vooral de KP's geweest die het sabotagewerk hadden gedomineerd en die al vóór

de bevrijding een naoorlogse militaire taak voor zich zagen weggelegd. De zogeheten „KP-mentaliteit” hield dan ook in, dat zij zich niet alleen zagen als zomaar een deel van de voorhoede, die de illegaliteit van het Nederlandse volk was, maar als de voorhoede van die voorhoede.

Het tweede punt van overeenkomst tussen de ST der NBS met Stoottroepen in strikt militaire zin werd gevormd door hun alom geprezen strijd lust en inzet, en zulks ondanks de bijzonder moeilijke omstandigheden en de zeer gebrekkige uitrusting. Die lof voor het enthousiasme van de ST is niet alleen afkomstig van hun leiders uit de illegaliteit, maar werd ook door de geallieerde commandanten uitgesproken en zelfs door vooroorlogse beroeps-officieren. Die laatsten hadden weliswaar vernietigende kritiek op de discipline en de militaire omgangsvormen in de ST-compagnieën, maar constateerden tamelijk verwonderd dat hun gevechtsmentaliteit uitstekend was. Ook het relatief grote aantal gesneuvelden onder de 4000 man ST bevestigt de enthousiaste inzet waarmee zij streden. Met de beide hiervoor genoemde militaire Stoottroepenmerken van de zuidelijke ST, houdt de gelijkennis met welke legereenheid dan ook vrijwel op. In bijna alle andere opzichten waren de ST, zoals hierna zal blijken, juist tegenovergesteld aan het geregelde vooroorlogse leger. Zowel de genoemde twee overeenkomsten met militaire elite-eenheden, als de hierna te behandelen verschillen met het „oude leger” zijn vnl. te verklaren uit de illegale oorsprong van de ST en de idealen, die hun door de oud-illegale leiding werden voorgehouden. De kern van dat idealisme bestond uit de overtuiging dat de ST, als meest militante voortzetting van het vroegere verzet, naast hun militaire taak ook een roeping hadden en wel om de idealen waarvoor in de illegaliteit was gevochten, in de naoorlogse maatschappij te realiseren.

Een eerste weg waarlangs de oud-illegale leiders van de ST probeerden de idealen van het verzet in de ST te versterken en tegelijk de ST-pretenties naar buiten toe te legitimeren, was het benadrukken van hun illegale afkomst. Ofschoon slechts een gering aantal van hun manschappen al vóór de zomer van 1944 illegaal werk had verricht, namen de meeste aanvoerders alle leden van hun groep die daarvoor voelden, zonder noemenswaardige selectie mee naar het door henzelf gecommandeerde onderdeel van de ST. Die uitbreiding met „bevrij-

dingsillegalen” en vrijwilligers kort voor of na de bevrijding, werkte aldus sterk door in de samenstelling van de ST. Deze aannemingspraktijk werd gedekt door een instructie van commandant Zuid van de ST, J.J.F. Borghouts („Peter Zuid”), die dateert van 13 oktober 1944. Die instructie noemde naast de leden van KP, RVV en de actieve leden van de OD nog vier categorieën lieden die tot de ST konden worden toegelaten, nl.: actieve saboteurs bij de bevrijding, personen die konden bewijzen dat zij waardevolle militaire inlichtingen aan de geallieerden hadden geleverd, degenen die in enige illegale organisatie actief waren geweest en tenslotte „zij die voor opname worden voorgedragen door 2 à 3 personen, die aan het actieve verzet hebben deelgenomen”.

Tegen de in de loop van november-december opkomende publieke kritiek op de BS en de grotendeels terechte twijfel aan het illegale verleden van de meeste manschappen van BT en ST, kon en wilde de top van de ST niet veel ondernemen. Wel probeerde men intern de manschappen een steun in de rug te geven. Daartoe verscheen begin december voor het eerst een wekelijks contactblad voor de ST, dat veelbetekenend genoeg *Strijdend Nederland* heette. Vrijwel in elke aflevering van dat blad werd de Stoottroepers met pathos ingeprent dat de ST de illegale strijd nu legaal voortzetten en dat er een sterke band was gegroeid „tusschen hen die streden en vielen en hen die nog strijden voor een Nieuw Nederland”. In de meeste artikelen werd bewust geen onderscheid gemaakt tussen oud-illegalen en niet-oud-illegalen. Zij waren geschreven in de wij-vorm en bevatten heel geregeld kwalificaties als „Wij illegalen” en „Wij, leden van de verzetsbeweging”.

Daarnaast wees men in *Strijdend Nederland* en in het blad van de Limburgse ST *De Stoot* onophoudelijk op de trotse uitzonderingspositie die de Stoottroepers door hun voortgezette idealistische strijd tegen de vijand innamen ten opzichte van de rest van de bevrijde bevolking, die nogal eens afstandelijk en smalend werd aangeduid als „de buitenwereld”, de mensen „achter ons” en „de anderen”. Het zelfbeeld van de ST, zoals dat door de oud-illegale leiding in *Strijdend Nederland* en *De Stoot* aan de manschappen werd voorgehouden, was dat van een uit de illegaliteit voortgekomen voorhoede van *idealistische strijders voor God en Vaderland*. Zij beschouwden zich als de erfgenamen van het ille-

gale verzet en voelden zich als zodanig geroepen om niet alleen de gewapende strijd tegen de bezetter voort te zetten, maar ook de geestelijke strijd voor een „Nieuw Nederland”.

Geestelijke strijd

Voor een goed begrip van de ST-mentaliteit en van de daaruit voortvloeiende weerstanden tegen de plannen om van de ST een normaal onderdeel van de nieuwe Koninklijke Landmacht te maken, is het nodig nader in te gaan op de vraag wat die geestelijke strijd nu eigenlijk inhield. Het algemene beeld werd daarbij bepaald door de oud-illegalen in de leiding van de ST en in de redacties van de genoemde ST-bladen. De vroegste verwoording van de brede taakopvatting van de leidende oud-illegalen in de BS vinden we al op het omslag van het dagboek van Borghouts uit september 1944. Daarop staat als lijfspreuk vermeld:

*Het werk is lang nog niet volbracht.
Het volk lijdt voort in donk'ren nacht.
Het is nog niet genezen.*

Een wat concretere verwoording van wat er in de ST leefde, gaf Borghouts' opvolger als commandant Zuid van de ST, J.R.P. Crasborn („Jacques”), in zijn nieuwjaarswens. Na een passage over de illegale oorsprong van de ST zei hij:

Met het wapen in de vuist zullen wij terdege meehelpen, ons land geheel vrij te maken van de gehate indringers. Tot ver achter onze grenzen zullen wij hen mee opjagen, totdat zij hun gerechte straf ontvangen hebben. Maar, wij zullen ook moeten vechten tegen elementen in ons eigen volk, tegen misstanden, tegen vooroordelen, tegen terugvallen in de oude sfeer van vóór 1940. In dezen strijd, die zeker zoo hard is en zeker zoo urgent, zullen wij vechten met andere wapens: onze eenheid, ons idealisme, onze jeugdige ideeën, gezuiverd en gestaald door vier en een half jaar barbaarsche onderdrukking en onzen niets ontzienden wil, om door te zetten tot het einde toe, welke slagen ons ook toegebracht mogen worden.

Uit Crasborns toespraak komt alvast duidelijk naar voren dat de Stoottroepers het als hun taak zagen de tot dan toe illegaal gevoerde strijd legaal voort te zetten, dat zij na de deelbevrijding een militaire strijd hadden te voeren en, „zeker zoo hard en zeker zoo urgent”, een geestelijke strijd. Bovendien waren zij vastbesloten die geestelijke strijd ondanks

kennelijke tegenwerking tot het bittere einde uit te vechten. Wat de ST met hun geestelijke strijd wilden bereiken, of wat zij voor „de oude sfeer van vóór 1940” in de plaats wilden stellen, daarover liet Crasborn zich niet duidelijk uit, evenmin als commandant Brabant J.G. de Groot („Sjef”), die in *Strijdend Nederland* aanspoorde om te „strijden voor een Nieuw Nederland”. Nauwelijks duidelijker werd die strijd voor een nieuw Nederland in *De Stoot* omschreven als:

de strijd met het verleden. Tegen dat verleden, dat in zoovele vormen zijn kop weer op wil steken, voelen wij dezelfde onwil groeien, die toen tegen de vijand is ontstaan. Tegen de eerezucht van een minister, de winzucht van een winkelier, de gemakzucht van een klerk, de wilkeur van een huisbaas of een patroon.

Als het grote verschil tussen de oud-illegale strijders met hun helpers in de ST enerzijds en „de oude verburgerlijkte wereld” anderzijds, werd in de bladen van de ST gewezen op hun uiteenlopende praktische houding tijdens de bezetting. Zij die in de illegaliteit waren gegaan, hadden niet hun eigen belangen laten overwegen, „maar de strijd aangebonden ter verdediging der hoogste menselijke waarden”; zij voelden zich verbonden door hun radicaliteit en hun „karakter”. De anderen echter hadden een principiële houding niet aangedurfd, omdat zij te gehecht waren aan hun eigenbelang en de voorkeur gaven aan de „kleine zekerheden” van het burgerlijke bestaan. Die durf om een principiële houding aan te nemen had een „geestelijke band” gesmeed tussen de illegale werkers onderling en een kloof veroorzaakt tussen hen en de buitenwereld. De geestelijke verbondenheid van de illegale strijders dwong hen „gemeenschappelijk te blijven strijden”, niet alleen tegen de bezetter, maar ook tegen de terugkeer van de „oude verburgerlijkte wereld”, waarin egoïsme, materialisme en schijnheiligheid de zuivere christelijke waarden overwoerden. Door hun eigen principiële, radicale verzet ten tijde van de bezetting en de offers die dat had gekost, hadden zij, zo is de tendens van vele artikelen in de ST-bladen, voor na de bevrijding het recht verworven hun geestelijke verworvenheden in de maatschappij te verbreiden. Zijzelf waren immers steeds bezielde gebleven met de vrijheid, terwijl „de anderen het verzet in zich hadden laten uitdooven of slechts passief hadden volgehouden.” De beschrijving van de positieve inhoud van de

geestelijke verworvenheden, zoals de oud-illegalen in de ST die zagen, bleef duidelijk achter bij het beeld dat zij gaven van de te bestrijden „oude verburgerlijkte wereld”. Toch zijn er voldoende losse elementen in de bladen van de ST aan te treffen die, met elkaar in verband gebracht, een beter begrip van hun „alternatief” mogelijk maken.

Allereerst zijn daar de spaarzame, expliciete maar vage uitspraken over de door hen gewenste samenleving: „*een jong nieuw Nederland, gebouwd op Christelijke grondslag*”, „*de overschakeling van verzetsbeweging naar een positieve kern van Nederlands geestelijk en materieel herstel*”. In de gewone artikelen komt de „boodschap”, de „missie” van de ST echter overwegend als een attitude, een levenshouding of levensstijl naar voren:

Zij blijven radicaal. Hun gesteldheid is anders. Het ligt niet in hun aard veel te spreken, zeker niet voor een forum van een volk zonder gezag. Zij gebruiken niet meer dan twee woorden: „Dat moet worden gedaan: dat doen we”.

Slechts af en toe komen vage noties van de toekomst aan de orde en dan nog veelal ondergeschikt aan het elan zelf:

Maar als al die harten hun zinnen zetten op het eene doel, dan wil ik nog eens zien wie er schampertjes durft te glimlachen over „eenheid”. Ha, ze zullen d'r om huielen straks, omdat ze niet meedingen, omdat ze zielloos en onbezield aan den kant stonden, de sufferds ... Laat bloedend Nederland je wekken!

Dat het jeugdige en avontuurlijke elan, het idealisme en de korpsgeest van de ST voor de manschappen op zich al een belichaming vormden van de nieuwe tijd en een lichtend alternatief waren voor de oude bekrompen maatschappij, blijkt uit talrijke passages. De ene keer worden de ST bezongen vanwege de grenzeloze uitdaging die zij de energieke jeugd boden: „*fris en sterk is de wereld, jong zijn wij, het zeil vangt onze wil. We varen, dondert niet waarheen, één zijn we met de ruige wijde; the wide open spaces, wij.*” Die identificatie met jeugd, dadendrang en vrijheidsstreven komt vaak voor, zowel in verband met het illegale werk („*het verzet dat toen als een natuurdrift uit onze wapens spoot*”), de bevrijdingsstrijd aan de zijde van de geallieerde legers („*wij zijn vertegenwoordigers van Nederlands Liberation Army*”) als met de geestelijke strijd („*wij jongeren zullen onze*

strijd strijden, ongeacht het gevaar van vuur en staal, van laster en verdachtmaking”).

Naast jeugdigheid, dadendrang, branie en radicaal vrijheidsstreven moeten nog twee aspecten worden genoemd als onderdeel van de geestelijke instelling van de Stoottroepers. Het eerste is de op talloze wijzen tot uitdrukking komende cultivering van de verhoudingen en gewoonten uit de illegaliteit. In *De Stoot* en *Strijdend Nederland* werden de lotsverbondenheid, eensgezindheid en kameraadschap uit de illegale periode, aan de Stoottroepers als lichtend voorbeeld voorgehouden. Men preees de bezielde samenwerking tussen illegalen uit alle windstreken en bleef de op natuurlijke leiderscapaciteiten gebaseerde, informele illegale gezagsverhoudingen als norm hanteren. Zo vermeldde het eerste nummer van *De Stoot*:

Vanzelfsprekend rommelden we de eerste weken na 14 September nog zo'n beetje illegaal door en nu na vijf maanden kan ik tot mijn genoegen nog niet zeggen dat we volkomen gelegaliseerd zijn ... We hielden razzia's en bleven benedeled ... We vormden groepen en secties, aanvoerders werden commandanten ... We vormden bataljons en alles leek net echt ... Op een goede dag waren we soldaat. Zelfstandig soldaat voor de Nederlandse zaak: Wijckerveld, Staf I. Bat Stoottroepen Regiment Limburg, Koninklijke Landmacht.

De snelle inlijving van zijn toch nog steeds min of meer als „illegale bende” beschouwde groep in het geregelde leger kwam de schrijver kennelijk nogal onwerkelijk voor.

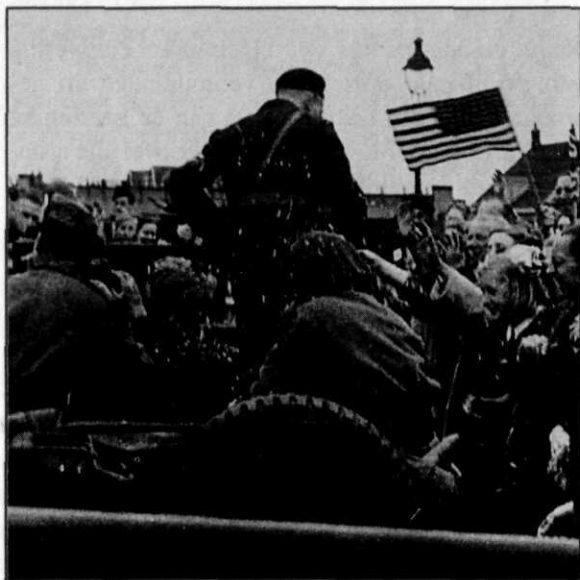
Nauw verbonden met de volgehouden cultivering van de illegale oorsprong, verhoudingen en gewoonten was een laatste aspect van de geestelijke instelling van de Stoottroepers. In vrijwel alle uitingen kwam namelijk een intens gevoel van wantrouwen en bedreigdheid naar voren. Zij waagden dan nog wel steeds hun leven in de strijd tegen de vijand, maar op wat er ondertussen achter hen gebeurde, aan het bevrijde thuisfront, hadden zij geen greep meer. En wat er vanuit bevrijd gebied tot hen doordrong was weinig hoopgevend. Zo signaleerde *Strijdend Nederland* begin januari dat „*de oude geest van vóór 1940 ... dadelijk zijn armen weer links en rechts heeft uitgestoken en grijpt wat hij kan*”. En begin april meldde dit blad dat „*dergelijke geruchten van onrecht en corruptie (bij de arrestatie en berechting van politiek verdachten (red.)) de soldaten den indruk geven, dat thans reeds in het*

bevrijde gedeelte van ons Vaderland onze strijd voor recht en vrijheid gesaboteerd wordt".

Speciaal op hun vroegere terrein, namelijk dat van de aanhouding van politiek verdachten, maar ook in politiek en bestuur en heel direct bij de invoering van BS-eenheden in de geregelde troepen van de Koninklijke Landmacht, voelden de Stoottroepers zich gaandeweg steeds meer bedreigd door „de oude geest van vóór 1940”. Strijdend voor een nieuw Nederland, werd het oude Nederland achter hun rug hersteld. Zeer tot hun ongenoegen zagen zij dat juist diegenen die „het verzet in zich hadden laten uitdoeven of slechts passief hadden volgehouden” de touwtjes weer in handen namen. De ergernis daarover werd onder de Stoottroepers in het voorjaar van 1945 zeer sterk. Een verbindings-officier van de ST, zelf oud-illegaal werker, rapporteerde begin mei aan de commandant Zuid:

De doorsnee Stoottroep-man ging zich afvragen: waarvoor vechten wij eigenlijk? De idealen waarmede vooral de kern van illegalen aanvankelijk hadden aangepakt, vervaagden. ... Met wat zij intussen „achter zich” zagen gebeuren, bleken zij zich in het algemeen niet te kunnen vereenigen. De inzet was immers een beter, een nieuw Nederland en daar leek het niet erg op.

Samenvattend kan worden vastgesteld dat de „geestelijke strijd”, waarvan met name de oud-illegalen in de ST hoog opgaven, weliswaar het wezenlijke element was in hun motivatie om in de ST door te vechten, maar dat de inhoud ervan vnl.

Intocht Canadezen onder begeleiding van de mannen der Binnenlandse Strijdkrachten

bestond in het botweg afwijzen van de terugkeer van de vooroorlogse verhoudingen. De positieve idealen waarvoor men streed, behelsden eigenlijk alleen een vaag, niet in concrete maatschappelijke hervormingen vertaalde of te vertalen idealisering van de onbaatzuchtige geestesgesteldheid, de enthousiaste dadendrang en saamhorigheid in de illegaliteit en de ST zelf. De merendeels jonge Stoottroepers voelden zich een strijdende en een morele elite, die als missie had en aanvankelijk ook vastbesloten was haar normen en idealen aan „een volk zonder gezag” op te leggen. Maar geleidelijk aan nam het besef toe dat zij als mannen van de daad de „geestelijke strijd” aan het thuisfront niet aankonden en dat zij er niet in zouden slagen te verhinderen dat het „slappe, verburgerlijkte oude Nederland” zijn plaats in maatschappij, bestuur en leger hernam. Die dreigende nederlaag leidde tot grote frustraties, omdat het de „geestelijke strijd” was, de „strijd ... om een nieuwe wereld”, waarom het hen bij de illegale en militaire bevrijdingsstrijd uiteindelijk te doen was geweest.

Ideeën over het nieuwe leger

Een specifiek terrein waarover in de BS en dan met name in de oud-illegale ST-leiding uitgesproken opvattingen bestonden, was dat van het leger. Ook de oorsprong van die opvattingen lag in de ervaringen die tijdens de bezetting in de illegale groepen waren opgedaan. Na de bevrijding kregen de vroegere illegalen – en juist zij kwamen op de leidende posities in de BS terecht – de kans om op grond van die ervaringen wat zij noemden „het nieuwe leger” gestalte te geven. Bij de formulering van wat het „nieuwe leger” zou moeten inhouden, speelden het „oude leger” en het ronduit negatieve beeld dat de meeste oud-illegalen daarvan hadden, een grote rol. Zij constateerden met name een opvallende tegenstelling tussen de matheid van „Jan Soldaat” vóór 1940 en het blakende enthousiasme van de Stoottroepers en ze benadrukten het grote contrast tussen het gebrek aan gezag van de hooghartige vooroorlogse carrière-officieren en het zelfverworven en inspirerende (oud-)illegale leiderschap tijdens en na de bezetting. Veel oud-illegalen waren erop geband om deze in de illegaliteit ontstane verworvenheden in de BS en in het daaruit te vormen „nieuwe leger” te continueren.

Als kern van de na te streven betere verhoudingen

wezen de bladen van de ST steeds weer het idealisme aan. Van de soldaat van vóór 1940 werd gezegd dat hij een *als soldaat gecamoufleerd burger* was, waaraan de hoofdzaak, namelijk het idealisme, ontbrak. Datzelfde verwijt werd nog sterker aan de vooroorlogse beroepsofficieren gemaakt. Zij hadden een bevoorrechte kaste gevormd die zich teveel om de eigen carrière en te weinig om de belangen van de manschappen bekommerde. De grote afstand en het gebrek aan voldoende onderling vertrouwen tussen soldaten en officieren hadden zich bij het uitbreken van de gewapende strijd in mei 1940 gewroken. De onmacht van het leger in mei 1940 en de onbeholpenheid van beroeps- en reserve-officieren tijdens de bezetting, met name in de OD, vormden voor de leidende oud-illegalen in de ST hoofdargumenten in hun pleidooi om uit de BS een nieuw leger op te bouwen. Daarin zouden ook wel beroepsmilitairen kunnen worden opgenomen, maar dan alleen voorzover ze tijdens de bezetting „karakter” hadden getoond. In dat nieuwe leger zouden de traditionele militaire opvattingen over de functie van het leger, over discipline, gezagsverhoudingen en rangen goeddeels moeten plaatsmaken voor de in illegaliteit en bevrijdingsstrijd ontstane opvattingen, organisatie- en omgangsvormen. De illegale groepen hadden zich tijdens de bezetting vooral gekenmerkt door hun gemengde maatschappelijke en religieuze samenstelling en de grote persoonlijke verantwoordelijkheid voor het wel en wee van de eigen groep. Dat laatste ging gepaard met een sterke groepssamenhang onder een informeel, natuurlijk leiderschap van degene die daarvoor door de groep het meest geschikt werd geacht. Bij het beramen en uitvoeren van acties ging men steeds in onderling overleg, kleinschalig en flexibel te werk. En ten slotte ontwikkelde zich in deze groepen een fundamenteel wantrouwen t.a.v. de traditionele gezagsdragers en een grote mate van eensgezindheid over de noodzaak om hun eigen waarden (een principieel vaderlandse houding, strijdbaarheid ter verdediging van vrijheid en menselijkheid) in de naoorlogse samenleving ingang te doen vinden.

Na de bevrijding werden in de BS niet alleen alle aspiraties, maar ook veel praktijken uit de illegaliteit nog geruime tijd gehandhaafd. Bij de ST was die tendens het duidelijkst. De regionale groepen gingen onder hun eigen leiders uit de illegaliteit veelal intact de BS in, en naast de militaire activi-

teiten wilde men uitdrukkelijk ook een „geestelijke strijd” voeren. Die strijd kwam tot uitdrukking bij de arrestaties van politieke verdachten, bij de zuivering in het algemeen en vooral die van gezagsdragers. Verder kwam er voorlopig nog geen einde aan het zelfstandig en eigenmachtig optreden van de uit de illegaliteit voortgekomen BS-onderdelen en hun commandanten.

Ook wat betreft de omgangsvormen hield men nog maandenlang vast aan de informele praktijken uit de illegaliteit. De „vrije discipline”, zoals commandant Limburg van de ST („Bep van Kooten”) dat noemde, was gebaseerd op het uitgangspunt dat op vrijwillige, goed gemotiveerde en idealistische strijders geen dwang hoefde te worden uitgeoefend in de vorm van bevelen. Aangezien zij werden geleid door aanvoerders, die hun gezag in de strijd hadden verworven, zou hun leiding vanzelfsprekend worden geaccepteerd, ook al omdat die aanvoerders hun mensen goed kenden en van de noodzaak van te ondernemen acties zouden weten te overtuigen. Ook rangen waren dus overbodig; leiderschap vloede immers niet voort uit sterren of balken, maar uit het persoonlijke gezag waarvan iemand in de strijd had blijk gegeven.

De waarnemend commandant van de Brabantse ST, G.H. Bensen, verwoordde waarschijnlijk de zeer gemengde gevoelens van vele Stoottroepen over de dreigende terugkeer van de militaire vormen, toen hij in zijn nieuwjaarswens zei:

... in de verte doemden zelfs de mistige gestalten van militaire tucht en orde op, het democratische onderling overleggen, waar wij vroeger zoo trotsch op waren, verdween en werd vervangen door het uit 1939-1940 zoo goed bekende en sindsdien vervloekte: ik bepaal, ik geelast, ik beveel, ik draag op. De gezellige klap op je schouders en de gemoedelijke stomp in je rug moesten veranderd worden in: vrijwilliger Jansen meldt zich.

Deze afkeer in oud-illegale kring van bevelen, rangen en beroepsmilitairen was een wezenlijk onderdeel van hun verzet tegen de militariseringsoude-stijl, zoals die sinds het voorjaar van 1945 toch weer geleidelijk werd ingevoerd voordat BS-onderdelen naar de Koninklijke Landmacht overgingen. Vooral bevelen en rangen waren in hun ogen een belediging en een gevaar voor de motivatie van de strijders, maar eigenlijk gold dat voor alle militaire vormen. Omvorming tot een geregeld militair verband was in hun ogen een bedreiging

voor de „geestelijke strijd” en voor de daaruit volgende bemoeienis met burgerlijke en politieke zaken. En die consequentie wensten zeker de oud-illegalen in de ST-leiding niet te aanvaarden; zij wilden als gedreven mensen de héle strijd voortzetten en niet slechts als willoze soldaten frontdienst verrichten.

Bevindingen

We kunnen concluderen dat de NBS en het traditionele leger in bijna alle opzichten elkaars tegenpolen waren. Dat geldt enerzijds voor hun oorsprong, hun wijze van recrutering, hun samenstelling en hun kader, en anderzijds voor de opvattingen van dat oud-illegale kader over wat een goed soldaat was, wat een leger diende te zijn en waar het bij de strijd om begonnen was. In de zuidelijke BS, waar oud-illegalen uit het semi-militaire verzet (KP, RVV, OD) een groot deel van de leidende functies bekleedden, werden de waarden en opvattingen uit de illegaliteit gecontinueerd. Zoals met name blijkt uit de artikelen in het Stoottroep-blad *Strijdend Nederland* en uit de prominente rol van de opsporings- en inlichtingendiensten in de hele BS, bleef het totale karakter van de illegale strijd ook na de bevrijding de BS kenmerken. Vooral de Stoottroepers hadden de heilige overtuiging dat zij naast de militaire strijd als voorhoede van het voormalige verzet, ook geroepen waren om meer dan ooit een „geestelijke strijd” te voeren. Ondanks de inspanningen van de staf BNS en zijn afdeling BS is er van een optreden van de zuidelijke BS als geordend en regulier leger geen sprake geweest. Maar in zijn hoofdopzet om in de BS alle, al dan niet uit de illegaliteit voortgekomen, „vaderlandse energie” op te vangen, slaagde de staf BNS in de meeste gebieden van het zuiden heel goed. Het succes van de opvang in de BS gedurende die eerste fase van de kanalisatie verklaart tevens veel van de problemen in de tweede fase: die waarin uit de BS reguliere militaire eenheden moesten worden gevormd, die naar de Koninklijke Landmacht konden overgaan. Juist door het gegeven dat de oud-illegalen in de hogere lagen van de BS en dan met name van de ST waren geconcentreerd, werd het *modelleren en organiseren van de BS*, zoals Van Ojen dat noemt, een langdurige en pijnlijke zaak.

De oud-illegalen in de leiding vormden in feite het belangrijkste obstakel om de BS in militaire banen

te leiden. Dat gold in sterke mate voor de ST (maar voor de Limburgse ST weer wat minder), en duidelijk minder voor de BT. In die BT kregen oud-militairen uit de OD en beroepsofficieren uit het vooroorlogse leger al snel de overhand op het daar in geringere concentratie aanwezige oud-illegale element. Maar de ST waren het domein van KP en RVV; leidende OD'ers trof men er niet aan en beroepsofficieren werden eruit geweerd. Zij pasten absoluut niet in de ideeën zoals die in de ST-leiding leefden over „het nieuwe leger”. Die ideeën behelsden voornamelijk een afwijzing van de traditionele militaire organisatie- en omgangsvormen en hielden vast aan de in de illegaliteit beproefde kwaliteiten en verhoudingen, ook al leidde dat tot talrijke interne conflicten en wanordelijke toestanden.

Het was kenmerkend voor veel oud-illegalen in de BS en vooral in de ST dat zij als gevolg van hun ervaringen in de illegaliteit en bij de bevrijding, zichzelf nog geruime tijd na de bevrijding hoog verheven achtten boven hen die met de illegaliteit of met de bevrijdingsstrijd niets uitstaande hadden gehad. Gestimuleerd door de onvoltooide bevrijding en door de ST-propaganda in *Strijdend Nederland* en *De Stoot* bleven zij vasthouden aan hun in de laatste bezettingsjaren ontwikkelde, allesoverheersende goed-fout-perspectief. Daarin was al wie zich niet actief tegen de bezetter had geweerd of niet aan de bevrijding had bijgedragen, een persoon zonder „karakter”, zonder „gezag”, hoe deskundig of hooggeplaatst zo iemand ook was.

De „geestelijke strijd” zoals die met name door de oud-illegalen in de leiding van de ST werd gepropageerd, bestond voornamelijk uit het radicaal afwijzen van de vooroorlogse verhoudingen. Als alternatief werd niet veel meer dan een vaag, idealistisch toekomstbeeld geboden, waarin de eendracht en de onbaatzuchtigheid uit de illegaliteit naar de hele maatschappij overgeplant zouden moeten worden. In de praktijk van het bevrijde zuiden gebeurde echter precies het omgekeerde. De kritiek op de wantoestanden in de BS groeide, de oude vormen en functionarissen werden alsm ar sterker en reduceerden de BS inderdaad steeds meer tot leverancier van troepen. De aan de illegale verhoudingen ontleende gebruiken bleven nog wel bestaan, maar net als de idealen van het „nieuwe leger” werden ze bij gebrek aan praktische bruikbaarheid langzaam maar zeker teruggedrongen.

Besluit: nationaal zelfrespect

„Hoeveel legers hebben we eigenlijk?“, zo vroegen Limburgse burgers zich al in een pamflet uit de winter van 1944-1945 af; ze telden minstens vijf soorten militaire, of liever gezegd semi-militaire eenheden. Net als een aantal beroepsofficieren uit de OD in de herfst van 1945, een vol jaar later dus, stelden zij vast dat Nederland met de vnl. op de BS gebaseerde nieuwe Koninklijke Landmacht in feite niet over een ordentelijk en getraind leger beschikte. Die leidende OD'ers kwamen een jaar na het begin van de bevrijding zelfs tot de aanbeveling opnieuw te beginnen met het opbouwen van de Koninklijke Landmacht, maar ditmaal door deze te baseren op de ervaren krachten uit het vooroorlogse leger en de in 1940-1941 gevormde OD.

Alle commotie in 1944 en 1945 over de nieuwe Koninklijke Landmacht roept de vraag op hoe belangrijk het hebben van een slagvaardig leger eigenlijk is voor het nationale zelfrespect van een volk. In vredetijd maakt men zich in Nederland over het antwoord op die vraag niet bijzonder druk, maar in jaren van nationale crisis, zoals de bezettingsjaren 1940-1945 en de bevrijdingsjaren 1944-1945 waren, kwam die vraag direct en indirect levensgroot naar voren. In 1940 was het Nederlandse leger immers niet opgewassen gebleken tegen de overmacht van de Duitse overvaller en in 1944-1945 moest het vaderland door geallieerde buitenlandse legers worden bevrijd. Beide keren

was Nederland dus niet bij machte zelfstandig zijn eigen lot te bepalen en dat had ingrijpende negatieve gevolgen voor het nationale zelfbeeld. Als we afgaan op de ervaringen in het bevrijde zuiden, dan resulteerde die onmacht in een aanzienlijke aantasting van het nationale zelfrespect. De voormalige illegaliteit gold en trad op als „het geweten der natie“ en de rest van het volk was passief bij gebrek aan voldoende zelfvertrouwen en moreel gezag; dat gold voor de meeste vooroorlogse instellingen en zeker ook voor het „oude leger“.

Men zou zich zelfs kunnen afvragen of de Nederlandse samenleving in deze nationale crisis van de bezettings- en bevrijdingsjaren niet een nationaal trauma heeft opgelopen, dat tot op de huidige dag voortduurt. Hoe valt anders het langdurige en niet aan één generatie gebonden fundamentele wantrouwen jegens Duitsland en zijn toenmalige Nederlandse handlangers te verklaren (per slot van rekening waren zij de veroorzakers van die ondermijning van het nationale zelfrespect) en de grote verwijten aan het eigen, falende leger. Anderzijds verklaart het bestaan van zo'n trauma ook de grote en absolute verheerlijking van de geallieerden en van de toch heel bescheiden bijdrage van het binnenlandse verzet aan de bevrijding van Nederland. Zo gezien was het bepaald geen toeval dat men met het „oude leger“ wilde breken en dat juist de geallieerde legers en het voormalige verzet als model en voedingsbodem gingen dienen voor de opbouw van het „nieuwe leger“.

Literatuur

- W.K.H. Feuilletau de Bruyn – *Het oude en het nieuwe leger*. (1946).
J.A.M.M. Janssen, P.H.M. Groen, C.M. Schulten – *Stoottroepen 1944-1984*. Dieren (1984).
L. de Jong – *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog (delen I-X)*. Den Haag (1969 – 1981).
J.P.B. Jonker e.a. (red.) – *Vijftig jaar na de inval. Geschiedschrijving en de Tweede Wereldoorlog*. Den Haag (1990).
H. Lademacher – *Nederland en Duitsland. Opmerkingen over een moeizame relatie*. Nijmegen (1995).

- G.J. van Ojen – *De Binnenlandse Strijdkrachten (band 1 en 2)*. Den Haag (1972).
J.A. van Oudheusden, H. Termeer (red.) – *Tussen vrijheid en vrede: het bevrijde Zuiden, september '44 – mei '45*. Zwolle/s-Hertogenbosch (1994).
A. Prost – *Les anciens combattants et la société Française, 1914-1939* (3 delen). Parijs (1977); verscheen ook in populaire uitgave onder de titel *Les anciens combattants, 1914-1940*. Parijs (1977).
H.J.C. Termeer – *Het geweten der natie. De voormalige illegaliteit in het bevrijde Zuiden van Nederland, september 1944 – mei 1945*. Assen (1994).

Nederlandse oorlogsgetroffenen Psychische gevolgen 50 jaar later*

In dit artikel wordt ingegaan op de psychische gevolgen van oorlogsgeweld voor zowel burgers als militairen. Tijdens en kort na de Tweede Wereldoorlog dacht men dat psychische reacties op het oorlogsgeweld van zeer tijdelijke aard waren. Langzamerhand is duidelijk geworden, dat dergelijke ervaringen een nasleep kunnen hebben van jaren. De huidige kennis over psychische gevolgen van oorlogsgeweld is met name tot stand gekomen door behandeling van oorlogsgetroffenen, die professionele hulp zochten voor hun klachten. Hoe vaak psychische klachten op de lange termijn voorkomen is eigenlijk niet bekend. En op de vraag hoe het nu komt dat sommigen zeer veel psychische klachten ondervinden en anderen veel minder, is geen pasklaar antwoord te geven. Ook is er nog niet voldoende bekend over de mate waarin oorlogsgetroffenen gebruik maken van professionele hulp.

Om dergelijke vragen te onderzoeken is in 1990 een onderzoek van start gegaan dat zich richt op een allen de Tweede Wereldoorlog hebben meegemaakt. Sommigen van hen maakten ook de onafhankelijkheidsstrijd van de Indonesische bevolking mee in de jaren '45-'50. Bekeken werd wat hun ervaringen waren, wat deze voor hen hebben betekend, en of zij nu, op latere leeftijd, klachten hebben die mogelijk gerelateerd zijn aan hun oorlogservaringen. Daarnaast werd bekeken of er factoren zijn aan te wijzen die kunnen verklaren waarom sommigen veel late gevolgen ondervinden, en anderen weinig of geen. Ook werd onderzocht in hoeverre men gebruik heeft gemaakt van professionele hulp. Hieronder wordt eerst ingegaan op de psychische gevolgen van, of reacties op geweld, in het bijzonder oorlogsgeweld. Vervolgens wordt ingegaan op bevindingen van de eerste fase van dit onderzoek.

* Dit artikel is een bewerking van de lezing *Oorlogsgetroffenen: psychische gevolgen vijftig jaar later* die door de eerste auteur op 11 december 1993 werd gehouden tijdens de *Studiedag over de geschiedenis van mensen in oorlog* in Delft.

Psychische gevolgen van oorlog en geweld

De laatste jaren wordt steeds meer aandacht besteed aan de psychische gevolgen van ingrijpende gebeurtenissen. Niet alleen hulpverleners schenken aandacht aan deze problematiek, ook de media – kranten, televisie, radio – brengen de psychische nasleep van rampen in beeld. De hulpverleners van vandaag zijn echter niet de eersten die hebben ontdekt dat ingrijpende gebeurtenissen, reacties van langere duur teweeg kunnen brengen.

Gedurende de Eerste Wereldoorlog bijvoorbeeld, ervoer men dat sommige soldaten na langdurige blootstelling aan gevechten niet meer in staat waren goed te functioneren. Artsen beschreven dat zij bij deze soldaten onder meer de volgende symptomen waarnamen: angst, depressie, prikkelbaarheid, heftige schrikreacties, nachtmerries en slapeloosheid. Voor deze conditie werd de term *shell shock* geïntroduceerd [1]. In eerste instantie dacht men dat de symptomen werden veroorzaakt door scherven van granaten en bommen. Maar toen bleek dat de symptomen ook voorkwamen bij soldaten die niet waren blootgesteld aan explosies, begon men te denken aan een psychische oorzaak. Freud gebruikte de term *Kriegsneurose* en beschouwde de symptomen als het gevolg van een conflict tussen het oude vredelievende ego van de soldaat en het nieuwe militaire ego [2].

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd de term *gevechtsuitputting* geïntroduceerd, een globale term voor alle zogenaamde „abnormale reacties” van soldaten in oorlogstijd. Een punt van discussie was of de psychische problemen werden veroorzaakt door de gevechtssituatie of door de persoonlijkheid van de soldaat. Sommigen dachten dat bij de soldaten die in psychische problemen kwamen wellicht van te voren al iets mis was met hun persoonlijkheid.

Over het algemeen dacht men dat het ging om een psychische reactie van voorbijgaande aard [3].

Na de Tweede Wereldoorlog bleken de overlevenden van concentratiekampen gebukt te gaan onder zeer uiteenlopende klachten van psychische en lichamelijke aard. Door Bastiaans [4] werd het complex van klachten beschreven als het *KZ-syndroom* (of concentratiekampsyndroom) en onder deze naam kwam het optreden van late psychische gevolgen onder de aandacht van een groter publiek. In de jaren '80 werd duidelijk dat ook andere groepen oorlogsgetroffenen, zoals de overlevenden van de Japanse kampen [5] en de burgeroorlogsgetroffenen [6], te lijden hadden van late psychische gevolgen. Ook internationaal nam in de jaren '80 de aandacht voor „posttraumatische stress” toe, wellicht mede onder invloed van de psychische problemen die veelvuldig bleken voor te komen onder de Vietnamveteranen. In dezelfde periode nam men ook waar dat na andere ingrijpende gebeurtenissen, bv. rampen, vergelijkbare psychische reacties optraden. Zodoende werd in 1980 voor het eerst de diagnose *Posttraumatische Stress Stoornis* opgenomen in het Amerikaanse classificatiesysteem voor psychiatrische stoornissen (*Diagnostic and Statistical Manual, DSM*) [7]. Deze term voor psychische reacties na ingrijpende gebeurtenissen wordt nu vrij algemeen door hulpverleners gehanteerd.

Het verwerken van schokkende gebeurtenissen

De Amerikaanse psychiater Horowitz [8] heeft de reacties van mensen op ingrijpende gebeurtenissen beschreven in de vorm van een aantal fasen. Hij deed dit op basis van onderzoeksbevindingen bij rampen, oorlog en rouw na het verliezen van een naaste. Het zijn reacties die eigenlijk iedereen meemaakt na ingrijpende gebeurtenissen, zoals bv. het overlijden van een dierbaar iemand. Het zijn normale, niet-pathologische, reacties op zeer ingrijpende soms abnormale situaties. De eerste reactie wordt door hem *outcry* genoemd. Het is de eerste emotionele vaak bijna reflexmatige reactie op een schokkende gebeurtenis. Schrik, ongeloof, soms huilen of schreeuwen. Daarop volgt vaak een fase van ontkenning: de persoon sluit zich af voor wat er is gebeurd. Deze reactie heeft de functie om de persoon te beschermen tegen te hevige emoties en is nodig om te kunnen blijven functioneren. Ontkenning wordt gevolgd door herbeleving: het bijna

dwangmatig bezig zijn met het gebeurde, in de vorm van associaties, dromen en fantasieën. Perioden van ontkenning en herbeleving wisselen elkaar volgens Horowitz af. De gebeurtenis wordt op deze manier langzaam maar zeker verwerkt.

Het patroon van verwachtingen dat iemand over de gang van zaken in de wereld heeft, wordt door de ingrijpende gebeurtenis als het ware ontworcht. Door de gebeurtenis telkens in gedachten te doorlopen wordt het wereldbeeld aangepast en vermindert langzaam maar zeker de drang tot herbeleving. De perioden van herbeleving worden korter en minder frequent. Dit wordt de fase van *working through of doorwerken* genoemd. Uiteindelijk zal er een vorm van *voltooiing* plaatsvinden: een terugkeer naar het dagelijks leven, waarbij de gebeurtenis is geïntegreerd in de wijze waarop de persoon zichzelf en de wereld ziet. Uiteraard is voltooiing altijd relatief: bepaalde gebeurtenissen zullen een blijvende stempel op iemands leven drukken.

Existentiële vragen

Tijdens het verwerkingsproces is men vaak bezig met existentiële vragen die door de gebeurtenissen worden opgeroepen. De psychiater Lifton beschreef een aantal van zulke vragen op grond van observaties bij en gesprekken met overlevenden van de aanval met de atoombom op Hiroshima, de Duitse vernietigingskampen, de Vietnamoorlog en van een grote overstroming [9]. Hij zag vijf thema's die deze overlevenden gemeenschappelijk hebben:

- a. Confrontatie met de dood: men is geconfronteerd met onuitwisbare beelden van de dood. Het zien van anderen die op gruwelijke wijze om het leven komen, zelf in levensbedreigende situaties zijn geweest, de dood in de ogen hebben gekeken. Deze beelden blijven iemand bij, kunnen als het ware niet meer worden „afgeschud”. Het is een vorm van kennis, bv. weten dat mensen elkaar verschrikkelijke dingen kunnen aandoen, waarmee het soms moeilijk leven is.
- b. „Waarom heb ik het overleefd, terwijl anderen stierven?” Dit thema, de overlevingsschuld, is sterk verbonden met de confrontatie met de dood. Men was machteloos op dat moment. Er was een kloof tussen wat men wilde doen, of voelde te moeten doen, en wat mogelijk was. Dit kan bv. tot uiting

Vijftig jaar na dato: hoe is dit oorlogsgeweld verwerkt?

komen in dromen: een overlevende van de overstromingsramp droomde hoe zij tevergeefs probeerde iemand vast te houden die met de modderstroom werd meegevoerd. Het is moeilijk, wellicht ook beangstigend, om de eigen machteloosheid in het licht van zulke grote gevolgen te aanvaarden.

c. Primo Levi beschrijft in zijn werk *de Musselmannen* in het concentratiekamp. Dit waren degenen die zo verdoofd waren en apathisch, dat iedereen wist dat zij zeer spoedig zouden sterven. Tijdens zeer ingrijpende gebeurtenissen treedt heel vaak een vermindering op in het vermogen om gevoelens te ervaren. Om te overleven is dit een noodzakelijk mechanisme. Maar een teveel is levensgevaarlijk.

Het lijkt alsof bij sommige overlevenden de psychische verdoving ook blijft bestaan nadat het gevaar is geweken. Dat kan tot aanpassingsproblemen leiden. Bijvoorbeeld minder of geen belangstelling meer hebben voor zaken waarvoor men voorheen wel belangstelling had, of het niet of in mindere mate ervaren van gevoelens. Dit kan iemand in een isolement brengen.

d. Men heeft meegemaakt dat er iets is gebeurd wat men nooit voor mogelijk had gehouden; vaak betekent dit een volstrekte omkering van normen en waarden, een aantasting van het wereldbeeld dat men tot dan toe had. Na afloop is het moeilijk uit te maken in wat voor wereld men nu leeft. De oude vertrouwde wereld lijkt vals en onecht, het is moei-

lijk om die weer als vanzelfsprekend te ervaren. De wereld die zo vriendelijk leek, zo voorspelbaar, heeft haar „lelijke” gezicht getoond. Welk gezicht is nu de ware?

e. De confrontatie met de dood en de volstrekte omkering van normen en waarden, maakt dat overlevenden worstelen met de vraag naar het waarom van het gebeurde. Men zoekt naar de zin, de betekenis ervan. Soms wordt men sterk gemotiveerd om met het gebeurde iets positiefs te bewerkstelligen. Bijvoorbeeld het willen getuigen van wat er is gebeurd om zo te helpen voorkomen dat zoiets nog eens zou kunnen gebeuren. Voor getroffenen is het belangrijk dat anderen erkenning geven en begrip tonen voor wat zij hebben doorgemaakt. Dit kan gevoelens van vervreemding verminderen en het isolement doorbreken. Deze vijf thema's geven een indruk van wat oorlogsgeweld teweeg kan brengen in een menselijk leven. Zij geven misschien ook aan hoe het mogelijk is, dat de invloed van dergelijke ervaringen zich kan uitstreken over vele jaren, zo niet een heel mensenleven.

Posttraumatische Stress Stoornis

Soms lukt het een persoon niet om de schokkende gebeurtenis op eigen kracht te boven te komen. De reacties van herbeleving en ontkenning blijven in hevige mate aanwezig, soms zelfs zodanig dat er problemen optreden in het dagelijkse functioneren.

Dit wordt een *Posttraumatische Stress Stoornis* (PTSS) genoemd. Een PTSS bevat de volgende elementen. Ten eerste heeft er een schokkende gebeurtenis plaatsgevonden die in de meest recente uitgave van de DSM [10] wordt omschreven als een gebeurtenis, waarvan een zeer ernstige dreiging uitging voor het leven en/of welzijn van de betrokkene zelf, of van anderen. Bovendien beleefde hij of zij een intense angstreactie, machteloosheid of ontzetting. De persoon heeft bv. gezien dat iemand gewond raakte of dood ging, of is zelf ernstig gewond geraakt of in levensgevaar geweest. In de tweede plaats heeft men terugkerende en opdringerige onaangename herinneringen. Dat kan overdag gebeuren, maar ook 's nachts in de vorm van nachtmerries. Men voelt zich intens verdrietig of angstig wanneer men wordt blootgesteld aan gebeurtenissen of situaties die doen denken aan hetgeen men heeft meegemaakt. Dit kan zich ook uiten in fysiologische reacties, bv. hevig transpireren of een verhoogde hartslag. Zulke herbelevingen kunnen optreden naar aanleiding van allerlei prikkels, bv. een geluid, een geur of een persoon die lijkt op iemand van toen. Wat soms ook voorkomt zijn nachtelijke paniekaanvallen, waarbij de persoon tijdens de slaap schreeuwt, heftig schopt of slaat. Door confrontatie met gebeurtenissen die herinneringen oproepen aan de traumatische gebeurtenis, beleeft men weer de heftige emoties die destijds ook optraden. Een derde element van een PTSS is dat men probeert activiteiten of situaties te vermijden die de herinneringen aan de gebeurtenis oproepen en daarmee ook de heftige en pijnlijke emoties. Dit kan gepaard gaan met emotionele verdooving, zich uitend in bv. gevoelens van onthechting of vervreemding van anderen, of het in mindere mate in staat zijn tot het ervaren van gevoelens. Men heeft bv. moeite om liefde te voelen. Soms gaat het vermijden zo ver, dat men zich onmogelijk bepaalde aspecten van het trauma kan herinneren. Ten slotte kan een verhoogde prikkelbaarheid ontstaan. Dit kan zich uiten in slaapproblemen, het sneller geërgerd zijn dan voorheen of in concentratieproblemen. Soms gaat dit gepaard met woedeuitbarstingen. Sommige getroffen beschrijven dat zij zeer waakzaam zijn geworden en bv. niet met de rug naar een open ruimte willen zitten. Ook kunnen er buitensporige schrikreacties optreden.

De bovengenoemde reacties kunnen bij iedereen voorkomen, en hoeven niet noodzakelijk te beteke-

nen dat er sprake is van een stoornis. Pas wanneer de reacties hevig zijn, lang aanhouden en de persoon er ernstig onder lijdt, wordt er gesproken van een *Posttraumatische Stress Stoornis*.

Onderzoek naar lange termijn gevolgen van ingrijpende oorlogsvervingen

Tot nu toe is er veel onderzoek gedaan naar de gevolgen van oorlogsgeweld bij de slachtoffers. Dit heeft tot waardevolle kennis en inzichten geleid, maar er zijn ook beperkingen. Doordat deze kennis voortkomt uit behandeling van en onderzoek onder degenen die hulp vroegen bij de verwerking van hun ervaringen, ligt de nadruk vaak op het onvermogen van getroffenen met de gevolgen van het oorlogsgeweld om te gaan. Een heel andere invalshoek kan echter zijn hoe mensen in staat zijn tot het verwerken van zulke ervaringen. Vanuit dat perspectief is het nodig ook in contact te komen met degenen die geen hulp hebben gezocht. Hoe hebben zij hun ervaringen verwerkt? Hadden degenen die geen hulp vroegen wel behoefte aan hulp, maar hebben zij er niet om gevraagd? Of hadden zij een eigen succesvolle manier van omgaan met de gevolgen van de oorlog? En, kunnen wij daarvan misschien iets leren?

Het onderzoek dat hier wordt beschreven houdt zich bezig met deze vragen. Het is de eerste keer dat een grote groep Nederlanders is benaderd om de psychologische gevolgen van de Tweede Wereldoorlog (in Europa of elders) en de jaren '45-'50 in Nederlands-Indië in kaart te brengen. Ook is het voor het eerst dat er een onderzoek plaatsvindt naar de gevolgen op zo'n lange termijn, namelijk 45 tot 50 jaar later. Door een willekeurige steekproef te nemen is het mogelijk ook de ervaringen te verzamelen van mensen die nog nooit contact hebben opgenomen met de reguliere (hulpverlenings)organisaties op dit gebied.

Kort samengevat is het doel van het onderzoek om meer te weten te komen over de manier waarop mensen hun oorlogservaringen verwerken, en over de gevolgen die men mogelijk op lange termijn ondervindt. Wij hopen dat dit onderzoek een bijdrage kan leveren aan de huidige inzichten op dit terrein, en zo ook kan bijdragen aan een verdere verbetering van de hulpverlening aan oorlogs- en geweldsgetroffenen, zowel in Nederland als in andere landen. ▽

Opzet van het onderzoek

Om het onderzoek niet te beperken tot degenen die hulp zochten is medewerking gevraagd aan ca. 10.000 Nederlanders, geboren in de jaren 1920 tot en met 1929. Een willekeurige steekproef onder deze doelgroep is verkregen via het bevolkingsregister van negen grote gemeenten verspreid over heel Nederland. Daarnaast werd ook onderzoek verricht bij ruim 2000 oudere leden van de *Bond van Nederlandse Militaire Oorlogs- en Dienstslachtoffers* (BNMO), eveneens geboren in de jaren '20-'29.

Het onderzoek naar de lange termijn gevolgen van ingrijpende oorlogservaringen verliep in drie fasen. De eerste fase ging van start in maart 1992. Men ontving een korte vragenlijst met daarbij een brief die uitnodigde aan het onderzoek deel te nemen. Er werden vragen gesteld over mogelijke ervaringen tijdens de Tweede Wereldoorlog – in Europa of elders – of tijdens de jaren '45-'50 in Nederlands-Indië. Ook werd gevraagd naar psychische dan wel lichamelijke klachten, die verband kunnen houden met de oorlogservaringen en in hoeverre men professionele hulp heeft gehad. Op de laatste bladzijde kon men zich opgeven voor een vervolgonderzoek, de tweede fase van het onderzoek. In de tweede fase werd meer in detail ingegaan op de oorlogservaringen, symptomen van PTSS en het gebruik van professionele hulp. Daarnaast werden er vragen gesteld die meer inzicht zouden kunnen geven in individuele verschillen in psychologische aanpassing op de lange termijn. In een derde fase vond een onderzoek plaats onder de partners van de deelnemers aan de voorgaande twee fasen van het onderzoek. In dit artikel wordt ingegaan op een aantal bevindingen in de eerste fase van het onderzoek dat werd gehouden onder de Nederlandse bevolking.¹

- Welke oorlogservaringen worden door deze groep oudere Nederlanders gerapporteerd?
- In hoeverre ondervindt men lichamelijke en psy-

1. Binnenkort zal over het onderzoek onder de Nederlandse bevolking een proefschrift verschijnen getiteld *The long term psychological adjustment of survivors of World War II* door mw. drs. I. Bramsen (Rijksuniversiteit Leiden; Uitgeverij Eburon, Delft). De resultaten van het onderzoek onder de leden van de Bond van Nederlandse Militaire Oorlogs- en Dienstslachtoffers zullen gepubliceerd worden in het boek *Bondgenoten – Lotgenoten. Late gevolgen van oorlogservaringen bij oud-militairen* (Uitgeverij Swets & Zeitlinger, Lisse) dat wordt uitgegeven ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van de BNMO in oktober 1995.

chische klachten die (deels) kunnen worden toegeschreven aan de oorlogservaringen?

- In hoeverre heeft men gebruik gemaakt van professionele hulp in verband met gevolgen van de oorlogservaringen?

Hoeveel personen verleenden hun medewerking?

Van de 10.000 verzonden vragenlijsten werden er ruim 4000 volledig ingevuld. Voor veel mensen was het de eerste keer in 45-50 jaar dat er werd gevraagd naar hun oorlogservaringen. Sommigen slokten veel informatie bij, zoals uitgebreide beschrijvingen van belevenissen tijdens en na de oorlog, gedichten en krantenknipsels. Zowel qua omvang als qua inhoud was de respons erg indrukwekkend.

Oorlogservaringen

Onder de respondenten bevonden zich personen met zeer uiteenlopende oorlogservaringen. Sommigen gaven aan zeer weinig te hebben meegemaakt, maar een groot aantal personen gaf aan dat zij zeer ingrijpende gebeurtenissen hadden meegemaakt tijdens de Tweede Wereldoorlog (in Europa of elders) of tijdens de jaren '45-'50 in Nederlands-Indië. De oorlogsgebeurtenissen die het meeste voorkwamen waren:

- bombardementen van nabij (door ongeveer driekwart van de respondenten);
- andere gevechtshandelingen (helft van de mannen, een derde van de vrouwen);
- gedwongen tewerkstelling (bijna de helft van de mannen);
- evacuatie (ongeveer een kwart van de respondenten);
- politionele acties (door een kwart van de mannen).

Daarnaast gaven in totaal 412 personen (10%) aan in één of meer kampen te hebben gezeten. Het merendeel betrof personen die in Duitse werkkampen te werk werden gesteld (47%), maar ook personen die in Japanse kampen hadden gezeten (22%) of in Duitse concentratiekampen (6%). Vele respondenten gaven aan in levensgevaar te hebben verkeerd (41%), gezien te hebben dat anderen gewond raakten (36%) of om het leven kwamen (36%), onder vuur te hebben gelegen (35%), dat hun huis of woonomgeving verwoest was (29%) of

dat zij familieleden hadden verloren (22%). Vaak had men meerdere van de bovengenoemde ervaringen beleefd. Vijftien procent van de respondenten gaf aan, dat zij van de lijst met 29 mogelijke oorlogservaringen, er 10 of meer hadden beleefd. Deze groep kan worden beschouwd als een groep met een zeer hoge mate van ervaren oorlogsstress. Door circa *een derde* van de respondenten werd aangegeven dat hun oorlogservaringen het ergste was dat zij ooit hadden meegemaakt.

Psychische klachten

In hoeverre ondervindt men 50 jaar na afloop van de Tweede Wereldoorlog lichamelijke en psychische klachten die (deels) kunnen worden toegeschreven aan de oorlogservaringen? Een tiende van de respondenten gaf aan dat zij vaak of bijna altijd onaangename herinneringen aan of nachtmerries over de oorlog heeft. Velen beschreven bv. hoe het nieuws van vandaag, over de Golfoorlog, over Joegoslavië, over de opkomende vreemdelingenhaat, voor hun nare herinneringen aan de oorlog oproept. En, dat het met het ouder worden moeilijker wordt om de emoties (angst, boosheid, verdriet, depressiviteit) die hiermee gepaard gaan, te hanteren. Eén van de manieren is om te vermijden met herinneringen te worden geconfronteerd. Ruim een kwart van de respondenten geeft aan dit vaak of bijna altijd te doen. Dat wil zeggen dat zij bv. de tv uitzetten bij films over oorlogsgeweld. Deze cijfers geven een indruk van de rol die de oorlogservaringen in het dagelijks leven van deze oudere Nederlanders spelen. Uiteraard zeggen deze cijfers niet dat de herinneringen aan de oorlog voor al deze mensen een ernstig probleem vormen. Voor een klein deel van de respondenten lijkt dit wel het geval te zijn: ruim 5% rapporteert 45 tot 50 jaar na hun ervaringen veel tot zeer veel psychische klachten, die zij toeschrijven aan hun oorlogservaringen. Psychische klachten kunnen zijn: slaap- of concentratieproblemen, nachtmerries, angsten en depressieve gevoelens. Daarnaast werd door 5% van de respondenten ook lichamelijke klachten, bv. een blijvende handicap of een chronische ziekte, gerapporteerd. Een combinatie van psychische en lichamelijke klachten werd door 3% van de respondenten genoemd, terwijl 2% voornamelijk psychische klachten rapporteerde en nog eens 2% voornamelijk lichamelijke klachten. In totaal had 7% in ernstige mate last

van psychische en/of lichamelijke klachten die zij in verband brachten met hun oorlogservaringen.

Een andere vraag die kan worden gesteld is: wat is de relatie tussen de gerapporteerde oorlogservaringen en de klachten? Of: in welke mate rapporteren degenen met zeer veel ingrijpende oorlogservaringen klachten? Wanneer we kijken naar de respondenten die 10 of meer oorlogservaringen noemden, de 15% met zeer veel ingrijpende oorlogservaringen, dan rapporteert bijna de helft van die groep (45%) in het geheel geen psychische klachten. Deze personen beleefden dus zeer ingrijpende gebeurtenissen, maar rapporteren op lange termijn geen klachten. Tegelijkertijd blijkt dat ruim 10% van deze groep veel psychische klachten heeft. Dit percentage is aanzienlijk hoger dan de 5% met veel psychische klachten in de totale groep. Het meemaken van ingrijpende oorlogservaringen leidt blijkbaar tot een hoger risico op psychische klachten 50 jaar later. Desalniettemin had een aanzienlijk deel van de respondenten, ondanks de zeer ingrijpende ervaringen, geen klachten.

Gebruik van professionele hulp

Een deel van *alle* ondervraagden, een vijfde, gaf aan ooit hulp te hebben gezocht voor gevolgen van hun oorlogservaringen. In de periode tot 1949 was het gebruik van professionele hulp in dit verband het grootst (14%). In de daarop volgende perioden van tien jaar heeft telkens 5% van de respondenten een beroep gedaan op professionele hulp. De respondenten maakten voornamelijk gebruik van medische hulp, huisarts of specialist, en slechts in geringe mate van psychosociale hulp, zoals bv. een maatschappelijk werker, psycholoog of psychiater. In hoeverre hebben degenen die aan een hoge mate van stress waren blootgesteld gebruik gemaakt van professionele hulp? Wanneer we nogmaals de 15% van de totale groep belichten die de meeste oorlogservaringen rapporteerde, dan blijkt dat de helft van deze groep *geen* gebruik heeft gemaakt van professionele hulp. De andere helft heeft sinds de Tweede Wereldoorlog tenminste op één moment één hulpverlener bezocht.

Daarnaast is ook de vraag interessant in hoeverre hulp wordt gezocht door degenen die rapporteren klachten te hebben als gevolg van hun oorlogservaringen. We concentreren ons bij de beantwoording van deze vraag op degenen die aangeven op dit mo-

ment veel tot zeer veel psychische of lichamelijke klachten te hebben; dit is de eerder genoemde groep met een omvang van 7%. Het blijkt dat een derde van deze groep met klachten, in de afgelopen twee jaar gebruik heeft gemaakt van professionele hulp. Hieruit volgt dat twee derde van die groep, met tamelijk veel tot zeer veel klachten, in de afgelopen twee jaar géén gebruik maakte van professionele hulp. Wanneer we voor deze groep met zeer veel klachten het gebruik van hulp door de jaren heen bekijken, vanaf de jaren '40, dan blijkt dat een kwart zelfs nooit gebruik heeft gemaakt van professionele hulp. Dit betekent dat een deel van degenen die gebaat zouden kunnen zijn bij hulp, niet bij een hulpverlener terecht komt.

Conclusies

Kort samengevat blijkt uit deze resultaten van het eerste deel van het onderzoek, dat veel oudere Nederlanders zeer ingrijpende ervaringen hebben beleefd. Een derde vindt zelfs dat dit het ergste is wat zij ooit hebben meegemaakt. Uit de resultaten blijkt tevens dat ingrijpende gebeurtenissen, zoals die optreden in oorlogstijd, zeer langdurige gevolgen met zich kunnen meebrengen. We hebben de omvang van de groep die nog heel veel last heeft van de ervaringen kunnen vaststellen op ca. 7%. Belangrijk is ook dat een groot deel van deze generatie in staat is gebleken de oorlogservaringen op een of andere manier zelf te verwerken: van degenen met zeer

veel oorlogservaringen bleek bijna de helft geen klachten te rapporteren. Met betrekking tot het gebruik van professionele hulp is gebleken dat niet iedereen met klachten ervan gebruik maakt: van degenen met veel tot zeer veel psychische of lichamelijke klachten op dit moment heeft het merendeel, twee derde, de afgelopen twee jaar geen hulp gezocht en een kwart zelfs nog nooit.

Een aantal van deze uitkomsten wordt nader bestudeerd in het vervolgonderzoek. In het vervolgonderzoek proberen we meer te weten te komen over factoren die samenhangen met het al dan niet ontwikkelen van PTSS-symptomen. Deze kennis is van belang om bij toekomstige oorlogs- en geweldsgetroffenen het optreden van psychische klachten te kunnen voorkomen of te verminderen. Ook zullen motieven voor het al dan niet zoeken van hulp nader worden onderzocht.

De bevindingen die hier werden beschreven tonen aan dat vele mensen in staat zijn ingrijpende gebeurtenissen op eigen kracht te verwerken. Alhoewel het percentage personen dat 50 jaar later klachten heeft laag lijkt, moeten we ons realiseren dat dit cijfer alleen al voor Nederland betrekking heeft op tienduizenden personen. Het betekent ook dat in Europa en Azië veel personen nog altijd lijden onder de gevolgen van de Tweede Wereldoorlog. Het is belangrijk dat voor deze personen, indien zij dat nodig hebben, professionele hulp beschikbaar is en blijft, ook – of misschien zelfs juist – nu zij op oudere leeftijd zijn.

Literatuur

1. F.W. Mott – *War neurosis and shell shock*. Oxford Medical Publications, Londen (1919).
2. R.J. Kleber – *Traumatische ervaringen, gevolgen en verwerking*. Swets & Zeitlinger, Lisse (1986)30.
3. Z. Solomon – *Combat stress reaction. The enduring toll of war*. Plenum press, New York (1993)29.
4. J. Bastiaans – *Psychosomatische gevolgen van onderdrukking en verzet*. Noord-Hollandsche Uitgeversmaatschappij, Amsterdam (1957).
5. P.G. Bekkering & M. Bekkering-Mertens – *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* 124(1980)467-473.
6. F.A. Begemann – *Geweld tegen burgers. Zeven inter-*

views met burgerslachtoffers uit de Tweede Wereldoorlog. ICODO, Utrecht (1984).

7. American Psychological Association – *Diagnostic and Statistical Manual of mental disorders* (3rd ed.). A.P.A., Washington D.C. (1980).
8. M.J. Horowitz – *Stress response syndromes* (2nd ed.). Jason Aronson Inc., Northvale, New Jersey (1986).
9. R.J. Lifton – The concept of the survivor. In J.E. Dimsdale (ed.): *Survivors, victims, and perpetrators: essays on the Nazi Holocaust*. Hemisphere, Washington D.C. (1980) 113-126.
10. American Psychological Association – *Diagnostic and Statistical Manual of mental disorders* (4th ed.). A.P.A., Washington D.C. (1994).